

2023

March 06 - 07

Copenhagen, Denmark

 InterSci

CONFERENCE
PROCEEDINGS

X International
scientific and practical conference
The evolution of philosophy of
science in recent decades

Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference

The evolution of philosophy of science in recent decades

Copenhagen, Denmark
March 06 – 07, 2023

UDC 001

Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference «The evolution of philosophy of science in recent decades», March 06 – 07, 2023 Copenhagen, Denmark by the «InterSci». 114 p.

ISBN – 9-789-40369-037-7

Coordinator

Olga Timofeeva

Manager «InterSci»

Editorial board

Nataliia Orlova

Doctor of Medical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Medicine and Health Organization, National Pirogov Memorial Medical University

Oksana Shevchuk

Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of Constitutional, Administrative and financial law of the Faculty of Law, Western Ukrainian National University

Nataliya Mentuh

Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of Constitutional, Administrative and financial law of the Faculty of Law, West Ukrainian National University

The collection of proceedings of international scientific and practical conference is an electronic publication for a wide audience of interested scientists. Students, postgraduates, doctors and candidates of sciences, scientific and pedagogical workers, specialists of various profiles and directions and other interested persons of the international scientific community submit their materials for publication. The published theses reflect the authors' vision of the development of modern science and educational trends.

E-mail: info@intersci.eu

Homepage: <https://intersci.eu>

© Team of conference participants, 2023

TABLE OF CONTENTS

CULTURAL AND HISTORICAL SCIENCES

- Наукові пошуки академіка В.Ю. Чаговця
(1873–1941) у контексті становлення і розвитку фізіології
сільськогосподарських тварин в Україні
Бородай І.С., Татарчук Л.М. 6
- Міжнародний досвід виникнення та розвитку правового інституту
захисту мови
Бабенко Л.Л., Жалій Т.В. 12
- The role of the mythological component in the formation of proto-Ukrainian
spirituality
Ryzheva N.O., Hryashchevskaya L.M. 18

ECONOMIC SCIENCES

- Конкурентна стратегія підприємства як основа стратегічного набору та
ефективної роботи організації на ринку
Близнюк А.О., Ян Цзюнь Хао 22
- Роль світового рейтингу конкурентоспроможності для аналізу сфери
гостинності
Беляк А.О. 27
- Моделі ефективного корпоративного управління на підприємстві
Каліна І.І., Завгородня А.А. 31
- Фінансова стійкість підприємства
Темченко О.А., Казак О.М. 35
- Класифікація видів потенціалу підприємства
Мазур Ю.В. 38
- Global trade policy as a basic countries' vulnerability or as a key driver of
productivity and economic growth
Yatsenko O., Tananaiko T., Zavadska Y. 41

MEDICAL SCIENCES

- Оптимізація конструювання еластичних підкладок при знімному
зубному протезуванні
Комлев А.А., Гензицька О.С., Юрін С.Є., Заболотний О.С. 49
- Physical exercises in chronic obstructive lung disease as an effective method
of rehabilitation
Kletsenko L.V., Vyshar E.V., Levkov A.A. 52

The biophotogrammetric analysis by postural assessment of craniocervical posture in orthodontic practice 55
Kobtseva O.A.

PEDAGOGICAL SCIENCES

Наступність між дошкільною та початковою ланками освіти з огляду на Концепцію "Нова українська школа" 58
Лісковська Н.О.

Інформаційно-бібліотечні послуги освітянських бібліотек в умовах цифровізації 63
Матвійчук О.Є.

Специфічні прояви порушень мовленнєвих і немовленнєвих функцій у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення 66
Ревуцька О.В., Пархоменко М.В., Малуєва Т.В., Косенко Т.В.

Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності 71
Яковлев В.П.

PHILOLOGICAL SCIENCES

Особливості сучасного молодіжного соціолекту 75
Руденко М.Ю.

Еволюція філософії мови в останні десятиліття 80
Яцишина А.К.

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Вдосконалення техніки плавання юних спортсменів на етапі початкової підготовки 85
Гета А.В., Мороз В.М.

Педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців із комп'ютерної інженерії до застосування інноваційних здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності 90
Жалій Р.В.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Психологічна готовність вчителя до педагогічної діяльності в інклюзивній освіті 96
Тонне О.Ш.

Дослідження психологічної готовності юнаків та дівчат до шлюбу 100
Чепеленко Ю.І.

TECHNICAL SCIENCES

Modern three-dimensional modeling, technologies and methods of
visualization of the city 106

Gaziyeva P.C.

Implementation of the electronic land registry information system in 109

Azerbaijan

Ganiyeva S.A.G., Jabiyeva T.E.G.

Наукові пошуки академіка В.Ю. Чаговця (1873–1941) у контексті становлення і розвитку фізіології сільськогосподарських тварин в Україні

Бородай Ірина Сергіївна

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник,

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, м. Київ, Україна

Татарчук Людмила Михайлівна

кандидат історичних наук,
заступник директора з наукової роботи,

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, м. Київ, Україна

Теоретичною і методологічною основою ефективної розбудови галузі тваринництва в Україні є фізіологія сільськогосподарських тварин, яка вивчає процеси, що відбуваються в їх організмі, у взаємозв'язку один із одним, а також з урахуванням впливу навколишнього середовища. Особливо важливу роль відіграє фізіологія при механізації та автоматизації тваринницьких комплексів, оскільки при розробленні систем машин необхідно враховувати норми протікання фізіологічних процесів обміну речовин, теплорегуляції, кровообігу, дихання, нервової системи, розмноження і лактації та інших функцій організму тварин, їх пристосувальні можливості до промислових технологій вирощування та експлуатації. На українських землях основи фізіології сільськогосподарських тварин розробили: І.В. Бельговський, О.В. Леонтович, М.П. Чирвинський, В.П. Устьянцев, В.Я. Данилевський, О.В. Квасницький, М.В. Рязанцев, В.Ю. Чаговець, С.І. Чорний, С.Ю. Ярослав та ін.

Особливу роль у формалізації фізіології сільськогосподарських тварин як навчальної дисципліни відіграв український фізіолог, академік АН України Василь Юрійович Чаговець. Наукова спільнота пам'ятає ученого як розробника іонної теорії походження біоелектричних потенціалів і конденсаторної теорії електричного подразнення живих тканин. Загальновизнано, що В.Ю. Чаговець вперше обґрунтував доцільність застосування математичних методів у біології. Однак, до цього часу маловідомим фактом залишається його причетність до розроблення наукових основ фізіології сільськогосподарських тварин, становлення перших спеціалізованих освітніх інституцій [3, 4]. З огляду на зазначене, метою даного дослідження є висвітлити основні віхи становлення та перші осередки з поширення фізіологічного знання на території України. Вшановуючи пам'ять та з нагоди 150-річчя від дня народження, передбачено обґрунтувати внесок академіка В.Ю. Чаговця в організацію кафедри фізіології сільськогосподарських тварин Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту як одну із перших профільних навчальних інституцій.

Як відомо, питання фізіології сільськогосподарських тварин спочатку розроблялися на базі кафедр загальної фізіології при українських університетах,

оскільки створення галузевих освітніх інституцій відбувалося в середньому на 40-50 років пізніше. Перші осередки фізіологічної науки сформувалися в Харкові, Києві, Львові, Одесі, Полтаві. Так, при Харківському університеті самостійний курс порівняльної анатомії і фізіології тварин у 1857 р. було відокремлено від зоології. У становлення наукових досліджень з фізіології тварин на базі університету вагомий внесок зробили С.П. Алфьоров, М.Ф. Білецький, В. Я. Данилевський, Х.А. Екеблад, О.Ф. Масловський, І.І. Мечников. Зокрема, В.Я. Данилевський провів дослідження у галузі фізіології вищої нервової і м'язової діяльності, на підставі експериментальних фактів висунув положення про керівну роль кори великих півкуль головного мозку в регуляції вегетативних функцій організму вищих тварин і людини. У становленні фізіології травлення вагомий внесок належить професору Харківського медичного інституту Г.В. Фольборту, який дослідив секрецію шлунку і відкрив секреторний вплив симпатичного відділу вегетативної нервової системи; вивчив процеси виснаження та відновлення життєвих процесів у тварин з різними типами вищої нервової діяльності [5]. Важливу роль у становленні фізіології сільськогосподарських тварин на українських землях з 1851 р. відіграла кафедра фізіології Харківського ветеринарного інституту (ХВІ). Першими її завідувачами у наведеній послідовності були Г.А. Палюта, В.Я. Данилевський, М.В. Рязанцев. Зокрема, М.В. Рязанцеву надають пріоритет у розробленні в 1895 р. ізольованого шлуночка із сичуга у жуйних, що дало змогу визначити кислотність сичужного соку, його перетравлюючу силу і довести безперервність сичужної секреції.

Кафедру фізіології сільськогосподарських тварин, у становлення якої значний внесок зробив професор А. Баранський, організовано в 1881 р. при Львівській ветеринарній школі. У подальшому кафедрою завідував Є.М. Беркович, наукові пошуки якого спрямовувалися на вивчення хронаксії нервів і м'язів у сільськогосподарських тварин, а також вплив світла різного кольору на вищу нервову діяльність і функціональний стан периферичних органів у жуйних [1].

Помітний слід у розгортанні досліджень із загальної фізіології відіграла відкрита в 1842 р. у складі медичного факультету Університету Святого Володимира в Києві кафедра фізіології людини, яка набула особливого розвитку з 1910 р. під керівництвом В.Ю. Чаговця. Стосовно біографічних даних ученого слід зазначити, що він народився 30 квітня 1873 р. на хуторі Патичиха поблизу с. Заруддя Роменського повіту Полтавської губернії (нині Сумська область). Після закінчення з золотою медаллю гімназії поступає в Петербурзьку військово-медичну академію, яку закінчує у 1897 р. і працює приват-доцентом при кафедрі фізіології, викладає курс електрофізіології. У 1898–1902 роках – військовий лікар, а в 1903–1909 роках виконує фізіологічні дослідження в лабораторії І.П. Павлова при Петербурзькій військово-медичній академії [7, арк. 4–5]. За сумісництвом викладає фізіологію на курсах Лесгафта та на Суворовських курсах фельдшерів.

У 1906 р. В.Ю. Чаговець захистив дисертаційну роботу на тему «Нарис електричних явищ на живих тканинах з точки зору новітніх фізико-хімічних

теорій», здобув науковий ступінь доктора медицини. У 1909 р. подає заяви для участі в конкурсах на вакантні посади професорів Томського та Харківського університетів. Отримує обидві посади, однак, віддаючи перевагу своїй Батьківщині, В.Ю. Чаговець, обирає Харківський університет, де працює професором кафедри фармакології з рецептурою, токсикологією і вченням про мінеральні води [8, арк. 5–6].

У 1910 р. переводиться до Києва, де очолює кафедру фізіології Київського університету Святого Володимира. Добивається дозволу на створення при кафедрі фізіологічної лабораторії, на устаткування якої було виділено 20 тисяч рублів. На ці гроші закуплено найновіше на той час електрофізіологічне обладнання: реостати, струнні гальванометри, хронометри, що сприяло розгортанню системних наукових досліджень, отриманню важливих практичних результатів. Зокрема, В.Ю. Чаговець у цей час активно розробляє питання фізіології травлення тварин. Глибокий інтерес до фізіології тварин був притаманний ще одному талановитому вченому, що сформувався і здобув авторитет на базі університету. Це майбутній професор І. В. Бельговський, який підготував і захистив магістерську дисертацію на тему «До вчення про травну діяльність підшлункової залози» (1907), а згодом і докторську – «Матеріали до вивчення про сичужне травлення у жуйних» (1913) [2, 6].

На основі вивчення архівних джерел нами встановлено, що В.Ю. Чаговець також доклав зусиль до становлення кафедри загального тваринництва Київського політехнічного інституту (КПІ), де окремі питання фізіології тварин також вивчали М.П. Чирвинський, І.П. Марков, Ю.В. Перепьолкін, П.О. Широких, В.П. Устьянцев та ін. Так, В.П. Устьянцев продовжив дослідження з фізіології годівлі та обміну речовин, розпочаті ним на базі Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва, де він у 1906 р. започаткував перший в країні курс «Фізіологічні основи годівлі сільськогосподарських тварин». Кафедру загальної зоотехнії очолив професор М.П. Чирвинський, який дослідив розвиток і ріст кістяка тварин під впливом різного рівня годівлі, вперше розробив наукові основи годівлі, що ґрунтуються на фізіолого-біохімічних закономірностях травлення. У 1899–1913 роках курс фізіології тварин при КПІ викладав О.В. Леонтович. З 1913 р. по 1937 р. очолив кафедру фізіології сільськогосподарських тварин Московської сільськогосподарської академії. У 1916 р. підготував перший підручник з фізіології сільськогосподарських тварин, який витримав 5 перевидань [6].

У 1920–1933 роках в Україні відбулося складне реформування системи вищої школи, становлення перших вузькогалузевих навчальних і дослідних інституцій. Зокрема, покладено початок вищій зоотехнічній освіті заснуванням на базі агрономічного відділення КПІ двох самостійних галузевих закладів вищої освіти – Київського сільськогосподарського (КСГІ) та Київського ветеринарно-зоотехнічного (КВЗІ) інститутів. При КСГІ на базі кафедр загальної та спеціальної зоотехнії був сформований зоотехнічний відділ. Введено курс та відкрито кафедру фізіології сільськогосподарських тварин. Її першим завідувачем був С.І. Чорний, спрямовував свої наукові пошуки на розроблення питань м'язового тренування тварин для підвищення їхньої продуктивності. З

1924 р. близько 20 років кафедрою за сумісництвом завідував учень В.Ю. Чаговця, професор С.Ю. Ярослав, який системно вивчав процеси травлення у жуйних. Сконструював прилад світлової реєстрації роботи серця, підготував підручник «Фізіологія людини і тварин» [1].

У 1921 р. кафедра фізіології сільськогосподарських тварин також була створена при КВЗІ. Першим її завідувачем був професор В.Ю. Чаговець, під керівництвом якого проводилися дослідження шкірно-електричних рефлексів, фізіології травлення, кровообігу, руху лімфи, фізіології молочної залози та ін. Маючи значний досвід організації експериментальної роботи з фізіології тварин при Університеті Святого Володимира, закладає фундамент для її розгортання при КВЗІ. Учений один із фундаторів фізіології сільськогосподарських тварин як дисциплінарної науки, розробник першої навчальної та методичної літератури для курсу «Фізіологія сільськогосподарських тварин». На нашу думку, вченому сприяло те, що досконало оволодівши основами загальної фізіології, він зумів адаптувати деякі її закономірності для сільськогосподарських тварин. У подальшому його наступником по кафедрі був С.Ю. Ярослав, продовжуючи розвивати наукові ідеї і традиції свого вчителя [1].

На початку 20-х років всі три медичні факультети в м. Київ були реорганізовані в Медичну академію, яку уже наступного року реорганізовано в Київський медичний інститут. В.Ю. Чаговець переходить у медичний інститут, де очолює кафедру нормальної фізіології. У 1935 р. відмовляється від посади завідувача, однак залишається професором кафедри, а з 1936 р. завідує кафедрою фізіології 2-го медичного інституту. При кафедрі нормальної фізіології інституту в окремі роки за сумісництвом працює і С.Ю. Ярослав. На базі інституту під науковим керівництвом В.Ю. Чаговця учений створив так звану «Фабрику шлункового соку». За рахунок реалізації натурального шлункового соку, який отримували у великих кількостях в лабораторіях кафедри фізіології, мали додаткові доходи. Провів оригінальні досліди з оживлення ембріонів людини та тварини, вивчення травлення, лімфи, вітамінів та біострумів. Піддав себе самозараженню з метою встановлення етіології невідомого захворювання – стахіботріотоксикозу, за що був нагороджений орденом «Знак пошани» [5].

В 1925 р. кафедрі фізіології та біохімії сільськогосподарських тварин створено при Харківському зоотехнічному інституті (ХЗІ). У її становлення значний внесок зробили М.Ф. Білоусов, Я.В. Кронштадт, В.М. Нікітін та ін. На кафедрі розроблялися проблеми вікової зоотехнічної фізіології, травлення жуйних і фізіології та біохімії лактації. Вивчали процеси травлення в складному багатоканальному шлунку великої рогатої худоби і овець, типи бродіння в рубці при різних раціонах. Було доведено істотне значення характеру та інтенсивності бродіння в рубці для утворення жиру молока. В.М. Нікітін дослідив фізіологію сичужного травлення і розв'язав проблему специфічності секретії та складу сичужного соку, що виділяється на різні корми та кормові речовини, заклав основи фізіології онтогенезу сільськогосподарських тварин, розробив основи фізіології і біохімії лактації, ввів поняття фізіологічної місткості вим'я, що дало змогу по новому підійти до кратності доїння корів [1].

У розроблення основ фізіології сільськогосподарських тварин в 30-х роках минулого століття зробили вчені Полтавського НДІ свинарства. На його базі лабораторію фізіології тварин створив у 1931 р. О.В. Квасницький, розробляв проблеми травлення, обміну речовин, вищої нервової діяльності, розмноження і вегетативної гібридизації (переважно свиней). Учений удосконалив хірургічну методику вивчення процесів травлення у свиней, запропонував модифікацію виведення протоки підшлункової залози у свиней, розробив методику хронічних анастомозів травного тракту. Вивчив фізіологію статевого апарату, процеси запліднення та морфофізіологію ранніх стадій ембріогенезу у свиней [1].

У 1936 р. О.В. Леонтович повертається в Україну, очолює відділ нормальної фізіології Інституту клінічної фізіології АН УРСР. За його участі проведено важливі дослідження з фізіології травлення у птахів, вивчена іннервація залоз внутрішньої секреції. У подальшому разом з учнями проводив досліди з фізіології лактації корів. Отримані результати стали основою створення перших доїльних апаратів [6].

У кінці 1940 р. Василь Юрійович захворів, але й під час хвороби він не поривав консультацій зі своїми учнями, вів напружену творчу роботу. Спільно з такими відомим дослідниками, як І.П. Павлов, М.Є. Введенський, В.Я. Данилевський, Л.А. Орбелі та іншими, обирався членом правління фізіологічного товариства, був співредактором «Російського фізіологічного журналу ім. І.М. Сеченова», головуючим численних конференцій та з'їздів фізіологів. У 1939 р. за видатні заслуги обирається дійсним членом Академії наук України [6].

Помер В.Ю. Чаговець 19 травня 1941 р. Похований в Києві на Лук'янівському цвинтарі.

Таким чином, на українських землях питання фізіології сільськогосподарських тварин вперше розроблялися на базі кафедр загальної фізіології при університетах. Перші осередки фізіологічної науки сформувалися в Харкові, Києві, Львові, Одесі, Полтаві. Лише через 40–50 років фізіологія сільськогосподарських тварин сформувалася як самостійна дисциплінарна наука. Першими навчальними інституціями з фізіології сільськогосподарських тварин були спеціалізовані кафедри та лабораторії, організовані при КСГІ та КВЗІ, ХЗІ та ХВІ, Полтавському НДІ свинарства, ЛВІ. Біля витоків становлення фізіології сільськогосподарських тварин на українських землях знаходилися І.В. Бельговський, М.П. Чирвинський, В.П. Устьянцев, В.Я. Данилевський, О.В. Квасницький, О.В. Леонтович, М.В. Рязанцев, В.Ю. Чаговець, С.І. Чорний, С.Ю. Ярослав та ін. Особливо активно вивчалися фізіологічні процеси обміну речовин, теплорегуляції, кровообігу, дихання, нервової системи, розмноження і лактації та інших функцій організму сільськогосподарських тварин, їх пристосувальні можливості до промислових технологій вирощування. Академіком В.Ю. Чаговцем зроблено вагомий внесок у проведення системних досліджень з фізіології тварин на базі Університету Святого Володимира в Києві та Київського політехнічного інституту, становлення кафедри фізіології сільськогосподарських тварин Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту,

що сприяло формалізації фізіології сільськогосподарських тварин як самостійної дисциплінарної науки.

Список літератури

1. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки : монографія / НААН, ДНСГБ; наук. ред. д-р с.-г наук, чл.-кор. НААН В. А. Вергунов. Вінниця, 2012. 416 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 59).

2. Borodai I., Kovalenko N. Contribution of scientists of Saint Volodymyr University in the development of physiological science in the second half of the 19th – the beginning of the 20th century. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2022. Вип. 25. С. 92–107.

3. Вітте М. К. Василь Юрійович Чаговець. *Фізіологічний журнал*. 1956. Т. 2, № 5. С. 3–11.

4. Воронцов Д. С. В.Ю. Чаговец и его значение в развитии физиологии. *Научные записки НИИ физиологии животных*. 1947. Т. 2, Вып. 2. С. 205–208.

5. Воронцов Д. С., Нікітін В. М., Серков П. М. Нариси з історії фізіології на Україні / АН УРСР. К., 1959. 254 с.

6. Засновник сучасної електрофізіології : біобібліограф. покажчик до 145-річчя від дня народження Василя Юрійовича Чаговця / уклад. О.В. Безверха. Суми, 2018. 38 с.

7. Особова справа Василя Юрійовича Чаговця // Державний архів м. Києва. Ф. 18. Оп. 2. Спр. 275. 4 арк.

8. Особова справа Василя Юрійовича Чаговця // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 8337. Чаговець

Міжнародний досвід виникнення та розвитку правового інституту захисту мови

Бабенко Людмила Леонідівна

доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Жалій Тамара Віталіївна

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Український режисер Лесь Танюк говорив: «Знищити нашу мову неможливо – це те саме, що заплombувати Ніагару». Однак сучасні події російсько-української війни, грубе порушення агресорами норм міжнародного гуманітарного права, столітні прагнення імперсько-советських кіл зробити нашу мову меншовагтисною, закономірно спричинили формування правового інституту захисту державної мови. Динаміка процесів щодо вдосконалення існуючих та створення нових правових інститутів як системи правових норм для регулювання однорідних правових відносин переконує в необхідності вивчення як нормативних засад, так і практики впровадження правових норм для регулювання того кола суспільних відносин, на які вони спрямовані.

Правовий інститут захисту державної мови як інститут конституційного прав є особливим у правовій системі України, адже ми маємо ґрунтовні правові засади щодо національної політики в руслі толерантності і поваги до прав національних меншин. Сучасна національна політика України спрямована на створення умов для реалізації представниками національних меншин їхніх мовних права, суспільна злагода та політична стабільність, консолідованість і згуртованість української нації, збереження єдності, неподільності й незламності.

І хоча вивчення мовної політики інших держав стали предметом вивчення Д. Абрамової, В. Василенка, Л. Клименко, Н. Коваль [1-4], одна фундаментального дослідження не проводилося. Логічним став вибір теми нашої розвідки, адже набули чинності норми нашого так званого мовного закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ухваленого 25 квітня 2019 року, який набув чинності 16 липня 2019 року. Попри його критику з боку громадськості, своїм рішенням від 14 липня 2021 року Конституційний Суд визнав його конституційним, а тому норми цього правового акту продовжують реалізовуватися [5-9].

У статті проаналізуємо міжнародний досвід щодо виникнення та розвитку правового інституту захисту державної мови. Відомо, що до правової системи належать галузі права, які, в свою чергу, складаються з правових інститутів, тобто системи однорідних правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини. Ми помітили, що до 1996 року, коли в ст. 10 Конституції України було закріплено статус української як державної мови, в переважній більшості

науковці стверджували про інститут державної мови в конституційному праві України, однак після цього з'являються публікації, де вже визначається правовий інститут захисту мови [1; 4]. Однак слід зважити, що цей правовий інститут є елементом структури конституційного ладу, має свою внутрішню будову, сутність якої становлять генетичні, онтологічні, предметні, функціональні, структурні правові зв'язки в межах галузі конституційного права, так і з іншими галузями (до прикладу, нормами освітнього законодавства).

Рис. 1.1. Місце правового інституту захисту державної мови в системі права України

Кожна зарубіжна країна закріплює національні правові норми в сфері національної політики. У європейських країнах, як правило, сформувалася модель єдиної (державної мови), яка є єдиною загальновизнаною та обов'язковою для використання всіма громадянами у всіх сферах публічного життя [2, С. 75].

Рис. 1.2. Особливості використання термінів для позначення державної мови

№	Законодавчий термін	Країна
1.	Державна мова	Переважна більшість європейських країн
2.	Офіційна мова	Болгарія, Румунія, Словенія
3.	Державна мова, національна мова (окремо для національних менших)	Швейцарія, Ірландія, Мальта, Фінляндія
4.	Мова титульної нації	Франція, Туреччина
5.	Мова для офіційного використання	Сербія, Хорватія
6.	Відсутність законодавчого терміну для позначення статусу мови	Норвегія, Данія, Швеція, Нідерланди, Великобританія

Функціонує ще одна модель вирішення питання щодо статусу мов у країні, яка передбачає використання і офіційної (державної) мови, й інших офіційних мов в окремих регіонах – офіційні мови регіонів. Така модель характерна для Хорватії, Іспанії, Македонії, Словенії, де автохтонні етноси, відмінні від титульної нації, компактно проживають в адміністративно-територіальних одиницях.

Існує і третя модель щодо вирішення статусу мови, коли в одній державі як повноцінні використовуються кілька офіційних (державних) мов. Це характерно для тих країн, де існують певні чіткі кордони між автохтонними етнічними групами. До прикладу, назвемо Швейцарію, Бельгію, Фінляндію, Ірландію. Так, у Швейцарії національними мовами визнано німецьку, французьку, італійську, ретророманську [3, С. 41].

Багатомовність аналізованої моделі також є характерною для країн Азії, Африки, Сходу. У південно-Африканській республіці одинадцять офіційних мов, більше тільки в Індії та Болівії. В Індії їх 1600 (мов та діалектів)!

Рис. 1.3. Особливості правового інституту захисту державної мови в зарубіжних країнах

Нашою метою не було висвітлення історичних засад формування національної політики (націєтворення) в конкретній державі. Однак на основі вивчення досвіду закріплення статусу мови в країнах різних континентів стверджуємо про три основні моделі такого процесу, які закріплюють відповідно одну державну, одну державну (офіційну) й кілька державних та кілька державних (офіційних) мов відповідно.

Важливо простежити, яким чином відбувалося становлення правового інституту державної мови в Україні. Для цього варто наголосити про особливості структури інститутів конституційного права України. Ця структура розглядається як взаємозв'язок функціонально зумовлених, упорядкованих за певною структурою елементів.

Інститут конституційного права в науці конституційного права система юридичних приписів у сфері мовних відносин, що визначають правовий режим державної мови в окремії державі, забезпечують виконання органами державної влади внутрішніх (мова судочинства, мова державних актів та ЗМІ) та зовнішніх функцій (мова міждержавного, міжнаціонального спілкування). Очевидно, що для такого галузевого інституту, як інститут державної мови, необхідною умовою є існування власних правових актів.

Розглянемо та наочно проілюструємо основні етапи становлення в Україні правового інституту захисту державної мови. Ухвалення 24 серпня 1991 року Верховною Радою УРСР «Акта проголошення незалежності України» можна розглядати як початковий етап його становлення, адже він ствердив прагнення українців до розбудови власної держави, а важливою засадою конституційного ладу і є державна мова та її захист.

Однак в Україні продовжувала (аж до 28 червня 1996 року) Конституція (Основний Закон) України 1978 року, 73 стаття якої закріплювала статус української мови як державної. Важливим стало виключення у 1992 року ч.3 цієї статті, згідно з якою російській мові надавався статус мови міжнаціонального спілкування. В ній зазначалося, що Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР [2, С.74]. Тобто при здійсненні зовнішніх функцій все ж використовувалася російська, а в законодавстві, освітньому процесі, при здійсненні правосуддя – українська

До 1996 року мовне питання регулювалося також Законом «Про мови в Українській РСР», ухвалений 1989 року Верховною Радою УРСР, який у розвитку ст. 73 Конституції УРСР затверджував статус української мови як державної. Він утратив чинність у липні 2012 року.

З прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України розпочався новий етап становлення інституту державної мови. У Конституції України 1996 року закріплювалося подальше утвердження державної мови як конституційно-правового інституту, що закріпило Рішення Конституційного Суду України «Про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови)» від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 [2, С. 75].

У цьому рішенні Конституційний Суд України дає визначення державної мови та зазначає, що державний статус української мови означає її обов'язкове застосування на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших визначених законом публічних сферах суспільного життя, зокрема в роботі державних і комунальних навчальних закладів, сфері обслуговування, культурі, засобах масової інформації [3, С. 43].

Після прийняття у 1996 році Конституції України продовжував діяти Закон «Про мови в УРСР» 1989 року, який був морально застарілим, не

відповідам вимогам того часу, тому назріла необхідність у створенні нового нормативно-правового акта, який регулював би такі відносини.

Європейська хартія регіональним мов або мов меншин була ратифікована у 2003 році, а тому одним із перших актів, яким пропонувалось врегулювання мовних відносин, був проєкт Закону «Про мови» № 1015-2 від 25 січня 2008 року. Необхідність внесення законопроекту обґрунтовувалася потребою удосконалення мовного законодавства України у зв'язку із сучасним станом української мови. На жаль, запропонований проєкт Закону України «Про мови», фактично був лише трішки вдосконаленою моделлю радянського закону – Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» 1989 року.

Інший законопроект називався «Про державну мову та мови національних меншин в Україні» № 4222 від 17 березня 2009 року. Він закріплював положення про те, що державною мовою в Україні на всій її території є українська мова, якій надано статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя України. Розглядався також законопроект «Про мови в Україні» № 1015-3 від 7 вересня 2010 року, але був знятий із розгляду за рекомендаціями Венеціанської комісії 1 лютого 2011 року. Одним із кроків на шляху до врегулювання мовних відносин в Україні стало ухвалення 3 липня 2012 року Верховною Радою України Закону України «Про засади державної мовної політики» [4, С. 50].

23 лютого 2014 року Верховна Рада скасувала Закон «Про засади державної мовної політики», однак виконувач обов'язків Президента України відмовився підписувати такий нормативно-правовий акт. Тому продовженням подій стало звернення у 2014 році 57-х народних депутатів до Конституційного Суду з поданням про визнання Закону України «Про засади державної мовної політики» неконституційним. 28 лютого 2018 року Конституційний Суд України дійшов висновку, що порушення конституційної процедури розгляду та ухвалення проекту Закону № 9073 «Про засади державної мовної політики» під час його прийняття в цілому на вечірньому пленарному засіданні Верховної Ради 3 липня 2012 року мали системний характер та істотно вплинули на остаточний результат його прийняття.

Згідно з рішенням Конституційного Суду України «викладене є підставою для визнання закону неконституційним згідно з частиною першою статті 152 Конституції України. Тобто Закон України «Про засади державної мовної політики» визнаний неконституційним, цей документ утратив чинність.

Отже, як бачимо, простеживши послідовність подій, починаючи з 1991 року, ми встановили, що становлення правового інституту захисту державної мови упродовж 1991-2018 років мало такі особливості:

- ✓ спроби урегулювання мовного питання шляхом прийняття спеціалізованого нормативно-правового акту;
- ✓ намагання дотриматися взятих за Європейською хартією регіональних мов та мов національних меншин зобов'язань щодо ухвалення закону про мову/мови;
- ✓ політичні негаразди та непорозуміння, що спричинило порушення процедури ухвалення одного із законів, який був визнаний

- неконституційним;
- ✓ ознакою вектору національної політики в цей час були спроби закріпити статус інших мов як мов спілкування національних меншин.

Список літератури:

1. Абрамова Д.С. Зарубіжний досвід формування та реалізації мовного законодавства і можливості його використання в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. № 2. С. 248-254.
2. Василенко В.А. Юридична регламентація статусу офіційної (державної) мови у практиці європейських держав / В.А. Василенко. *Право України*. 2016. № 3. С. 74-83.
3. Клименко Л.С. Законодавче регулювання мовної політики країн світу (порівняльно-правовий аналіз). *Університетські наукові записки*. 2011. № 1. С. 40-46.
4. Коваль Н. Мовний пуризм чи державна політика? Як офіційні державні мови здобували своє місце під сонцем. *Директор школи. Шкільний світ*. 2017. № 10. С. 48-57.
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-Text>. (дата звернення: 17.12.2022).
6. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 10.12.2022).
7. Про вищу освіту: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text=w1_1. (дата звернення: 15.12.2020).
8. Про застосування державної мови в освітньому процесі: лист МОН № 1/9-581 від 17 вересня 2019 року. URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/other/65639/> (дата звернення: 13.12.2022).
9. Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення: 15.12.2022).

The role of the mythological component in the formation of proto-Ukrainian spirituality

Ryzheva N. O.,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the History
Department at
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

Hryashchevskaya L.M.

Candidate of historical sciences, associate
professor of department to history
Department at
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

The formation of the proto-Ukrainians identity is usually associated with paganism (from classical Latin *pāgānus* "rural", "rustic", later "civilian"). Today, there is a tendency to replace this concept with the term "ethnic religion". The spiritual and religious worldview (through the prism of pagan beliefs) structured the image of the world, formed the relationship of a person with supernatural forces and the environment. The established worldview was reflected in the regulation of the main stages of human life, rituals, the presence of a pantheon of gods, the sacralization of individual parts and manifestations of the surrounding world.

The scientific objectivity of today implies an understanding of certain realities of each stage of civilizational time: first, the specifics of the territory of residence; secondly: focusing on the diversity of the cultural and religious variety of people who were on the territory of Ukraine. Our ancestors, occupying the space in which the paths of various ethnic formations intersected, in their religious ideas recreated the cultures of the Trypillians, Cimmerians, Scythians, Sarmatians, Greeks, etc. During the period of domination of the territorial community, the process of assimilation of other ethnic groups by the Slavs only deepened. Culturally, this had certain consequences: their ethnic religion was characterized by both features common to all ancient religions and unique features.

In this aspect, the "myth" and "mythology", which constituted a set of legends about gods and spirits, played a significant role. Modern scientists note that the germ elements of religion, science, philosophy, and art were maturing in myth. At certain stages of history, myth became the foundation of understanding the world, formed a person's worldview and was perceived as a universal language for describing the world. It is with the domination of the mythological worldview that the pre-Christian period of Ukraine history is associated. We note that religious scholars, ethnographers, anthropologists state that religion is formed gradually. As a result of the natural development of the human worldview, religion seems to "grow" out of mythology. It allows us to reveal the form of social consciousness, a way of understanding historical and cultural reality [1; 2; 3; 4; 5].

The mythological consciousness of any people reproduces ethnic characteristics – social structure, customs, language, economic affairs. The paganism of the proto-Ukrainians reproduced the mythological ideas of agricultural tribes living in communities (neighborhoods). In the proto-Ukrainian paganism (in a mythologized form) the general life cycle of a peasant-community was reflected: agricultural work, life, wedding, burial, etc. One of the main meanings of paganism was the search for a harmonious existence in nature and with nature [5; 6]. "The original beliefs were most closely connected with life," I. Ohienko noted, "with the nature of their environment, because it was required by their household life, – these were naturalistic beliefs, built on nature. A person wanted to be on the best relationship with his nature, because he clearly saw that everything depended on him, and therefore the original religion was based on the struggle with his environment, for his existence, on a certain attitude to this environment – to the sun, water, earth, trees, etc., and especially to the animals. The primitive faith was a practical faith, home, economic one, necessary for a person at every step, because it was firmly connected with labour. It was the religion of real life, later agricultural, as a part of person's life, when his faith and life were inseparably linked by hundreds of threads"[4].

A person of the "ancient world" would not be able to understand that a myth can be fiction. In his worldview, the myth is a true reality and a genuine existence. The whole life of the family and the existence of the whole "every day" world is only a reflection of the mythical reality [5; 8]. The myth for the archaic person appeared as a universal model of activity, a model for any action. The person not only mystified the surrounding nature, but also gave this mystified nature a higher sacred status. Thus, the world was perceived by a primitive person not breathless, but filled with life. This spiritual life was manifested in everything – in person, animal, plant, in every phenomenon that a person encountered – in a lightning strike, in an unfamiliar forest glade, in an incomprehensible roar during a hunt. Thus, traditional mythological thinking formed and sanctified the norms of behavior, life goals, household [9, pp. 51-64].

The systematization of the subject of myths allowed scientists to distinguish the following groups: the first, cosmogonic – about the origin of life (the creation of the world); the second, anthropological – about the creation of a human being; the third, totemic – about the totemic ancestors of individual tribes, which are based on fantastic ideas about the origin of the tribe from certain animals; the fourth, theological – about the origin of the gods; fifth, calendar – about the cycles of nature and rituals associated with the change of the season and economic activity; sixth, eschatological – about the other world and predictions of the future; the seventh, historical, or cult-biographical – about the life trials and deeds of individual heroes (that is, transitional from the description of mythical deities to the exploits of human heroes). It must be noted that the named topic is constantly intertwined. The stories about the creation of the world are necessarily associated with certain acts of deities. And both gods and people act as the characters in the myths about the primitive fire [2, pp. 5-12].

The objective dependence of the life of our ancestors on the natural environment was reflected in the desire to "appease" certain forces. The proto-Ukrainians singled out and revered the ground, water, sky, sun and natural phenomena of wind, rain, frost,

and fire in the world around them. These elements were addressed with magical formulas that were full of ancient spells and orders [4; 8]. Our ancestors believed that with the help of actions and words it was possible to cause rain or wind, to ensure success in hunting or harvesting, to help or damage a person.

In the proto-Ukrainian worldview, there was a definition of the components of space - "top, center, bottom" as well as "north, south, west, east" which seemed unequal. The embodiment of the "mastered" space was the direction "east - south - top". The opposite line "west - north - bottom" was associated with the threat of danger and death. The center was perceived quite generally – people, almost of all ancient religions and cultures, considered their existence (location) precisely as being in the center [8].

At the beginning of the twentieth century, a prominent Ukrainian ethnographer, folklorist, literary critic, linguist V. Hnatiuk emphasized: "Our ancient forefathers were, in view of the faith, pantheists. They believed that the whole world, the sky, the air, and the whole earth were filled with gods and that all nature was alive, full of every miracle, and everything thinks and speaks on a par with men and gods in it. At the head of the world were the gods who ruled everything; behind them stretched a number of inferior deities and demons, who stood to the elder gods for a favour; at the end stood the persons endowed with supernatural power, who could not only compete with demons and argue with them, but even force them to fulfill their will when circumstances demanded it" [2, C. 7; 3, C. 3-37].

A significant place in an ancient society was occupied by family relations, which gradually evolved from a polygamous to a monogamous family. Each person, from birth, depending on age and gender, took his place. The young man, having reached a certain age, underwent an initiation rite, which involved the withstand of pain, humiliation, name change and demonstration of new skills and abilities, namely a warrior, a hunter, etc. Gradually, the cult of ancestors, the cult of fertility and veneration of "Family" and woman in childbirth were formed. In honor of the "Family", bread, cheese and honey were donated at meals, which had the semantics of life and fertility [10].

In the scientific realities of today, the researchers emphasize that mythology is transforming and, accordingly, each epoch gives rise to its own myths. In today's technological society, myths and types of stories close to them function. "The only difference is that in modern fairy tales, a lonely traveler is threatened not by a werewolf, but by a stray ghost who expects his victim not in a remote forest, but on a highway. Computer games, which are developed on the basis of the most complex technologies, put us in front of the task of killing a dragon and saving the unfortunate princess" [8, p. 15]. Even a superficial observation of the modern cultural and spiritual foundation reveals many myths that surround us in life and fill the subconsciousness. The researcher of mythological sources of the Ukrainian ethnocultural model V. Kuievda states: "The content of myths, not only in primitive consciousness, but often in our time, is imagined as real, and even to the highest extent real, embodying the "reliable" experience of understanding reality by many generations and serving them as the subject of faith, not criticism" [11, p. 14].

The awareness of these realities allows us to understand the deep meaning of all mythology – it was designed to harmonize not only the relations of people with nature, but also relations between different ethnic communities. Proto-Ukrainian mythology reflected the deep spiritual, moral and social characteristics of the communities themselves and ensured the peaceful coexistence of different ethnic groups within a single society, a single social organization. Thus, the "mythological component", as a kind of basis for the socialization of feelings and mental capabilities of a person, played a significant role in the process of forming proto-Ukrainian spirituality.

References

1. Borovskyi Ya. Ye. Svitohliad davnikh kyian. Kyiv: Vydavnytstvo Tsentru uchbovoi literatury, 2020. 176 s.
2. Voitovych V. Ukrainske mifolohiieznavstvo: navch. posib. dlia studentiv vyshchykh navch. zakl. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2016. 240 s.
3. Hnatiuk V. Narys ukrainskoi mifolohii. Lviv: In-t narodozn. NAN Ukrainy, 2000. 264 s.
4. Ohienko I. Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: istorychno-relihiina monohrafiia. Kyiv: Oberehy, 1992. 424 s.
5. Udod O., Mykhailo Yu. Osoblyvosti praukrainskoho mifu i yazychnytstva. Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriiia, mizhnarodni vidnosyny. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V.Hnatiuka, 2011. Vyp. 6–7. S. 324-339.
6. Lozko H. Ukrainske yazychnytstvo. Kyiv: Ukr. tsentr dukhov. kultury, 2009. 90 s.
7. Kononenko A.A., Kononenko S. A. Personazhy slavianskoi myfolohyy. Rysovannyyi slovar. Kyiv : Korsar, 1993. 224 s.
8. Relihiieznavstvo: istoriia ta teoriia relihii : pidruchnyk. Za red. O. M. Yeremenka, O. O. Smolinoi. Sievierodonetsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2017. 268 s.
9. Havryliuk T.V. Ideia nadpryrodnoho v istorii ta suchasnosti. Za red. I.F. Nadolnoho. Kyiv, 2008. 226 s.
10. Rybakov B. A. Yazychestvo drevnikh slavyan. Moskva: Nauka. 1981. 607 s.
11. Kuievda V. Mifolohichni dzherela ukrainskoi etnokulturnoi modeli: psykholohichni aspekt : monohrafiia. Donetsk: Ukrainskyi kulturolohichni tsentr, 2007. 264 s.

Конкурентна стратегія підприємства як основа стратегічного набору та ефективної роботи організації на ринку

Близнюк Андрій Олександрович

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Ян Цзюнь Хао

студент 4-го курсу, спеціальності 073 «Менеджмент»
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Однією з найважливіших характеристик організації, яка виробляє продукцію чи послуги, є рівень її конкурентоспроможності, тобто можливість вирішувати поставлені завдання на рівні, що відповідає ринковим вимогам.

Конкурентоспроможність підприємства це характеристика, що визначає його стійкість, здатність зберігати своє становище над ринком чи розширювати займаний його сектор.

Падіння промислового виробництва, важке фінансове становище підприємств і у зв'язку з цим широке поширення товарообмінних операцій, низький рівень платоспроможного попиту населення стимулюють вітчизняного виробника переключатися на зовнішні ринки збуту своєї продукції. У результаті вітчизняні товаровиробники зіткнулися з жорсткою конкуренцією як усередині країни, так і особливо на закордонних ринках збуту, які часто перенасичені високоякісною продукцією. У цих умовах особливої гостроти набуває проблема підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів. Її рішення передбачає необхідність насамперед отримання об'єктивної оцінки рівня конкурентоспроможності відповідної продукції вітчизняного виробництва та її зарубіжних аналогів для вирішення спектру питань, від техніко-економічних – до соціальних.

Найбільшою мірою конкурентоспроможність підприємства залежить від досягнення максимальної конкурентоспроможності продукції, яка визначається такими основними факторами як якість, цінна, строки постачання, рівнем післяпродажного обслуговування товару.

Конкурентоспроможний розвиток будь-якого підприємства являє собою такий тип розвитку суб'єкта, який за дотримання стабільного рівня економічної ефективності та покращення ринкових позицій, спроможній утворювати певний потенціал підвищення рівня конкурентоспроможності своєї продукції та підприємства в цілому завдяки використанню орієнтованих на створення конкурентних переваг стратегій [1].

Вихідна точка процесу формування конкурентної стратегії являє собою визначення цілей конкурентної боротьби. Встановлення цілей в

короткостроковому та довгостроковому періоді гарантує чіткість розуміння та об'єктивне пояснення резону формування конкурентної стратегії в будь-якій організації [2].

Більшість організацій в межах однієї галузі або галузей, де вони функціонують, мають відповідний життєвий цикл, фазу зростання та стабільності, а також недопущення стагнації що є однією із стратегічних цілей діяльності організації. Щоб забезпечити відповідність стратегічних цілей з наявністю певного потенціалу організація повинна реалізовувати стратегічні зміни, які виступатимуть запорукою створення перспективних конкурентних переваг [3].

Один з головних елементів управління конкурентоспроможністю продукції та організації в цілому є оцінка її рівня, що дозволяє врахувати рівень конкурентоспроможності та керувати їм. В сучасних умовах оцінка рівня конкурентоспроможності є важливою умовою підтримки підприємства в рамках державної політики економічної безпеки, регіональної та галузевої політики [4].

Невід'ємною частиною будь-якої ринкової середовища є наявність конкуренції з усіма формами прояву, яка змушує її суб'єктів господарювання постійно перебувати в боротьбі за право реалізовувати свій продукт на ринку.

В результаті цієї боротьби за споживача, між підприємствами відбувається розшарування на більш сильних і слабких. Відповідно, сильні мають більше прав на ринку, володіють більшою його частиною і можуть диктувати свої умови як іншим менш слабким суб'єктам, так і споживачам, оскільки в стані впливати на пропозицію, тим самим регулюючи попит. Слабкі підприємства мають менше привілеїв, проте вони є більш гнучкими з точки зору диверсифікації.

На вільному ринку ці суб'єкти називаються конкурентами, а стан сильного або слабого конкурента характеризується рівнем його конкурентоспроможності, який виражається сукупністю конкурентних переваг.

В нерівній боротьбі за споживача кожне підприємство-конкурент володіє якимись привілеями перед іншими аналогічними підприємствами, саме такі переваги називаються конкурентними.

Конкурентні переваги можуть бути різноманітні, а саме від ефективності діяльності внутрішніх характеристик організації, до сприятливих умов зовнішнього оточення. Саме кількість і якість сукупності конкурентних переваг робить прямий вплив на стан конкурентоспроможності підприємства на певному ринку.

Як показує практика в умовах ринкових відносин, що стрімко змінюються, між споживачем і виробником та жорсткої конкурентної боротьби виробників за сегменти ринку, дуже важко знайти організацію, яка використовує в чистому вигляді переваги або тільки високого, або тільки низького рівня. Більш «живучими» є компромісні рішення, які гнучко поєднують в собі найбільш оптимальні елементи обох стратегій конкурентної боротьби. Вмілий вибір стратегії і гнучка його зміна залежить від мистецтва керівника і рівня професійної підготовки команди менеджерів середньої ланки управління організацією.

Стратегічне управління підприємством, як і будь-який інший процес управління організацією, складається з функцій менеджменту, однією з яких є планування, здійснюване в стратегічному менеджменті, шляхом розробки стратегічного плану, тобто стратегії.

Кожна організація, що працює в умовах ринкової економіки, прагне забезпечити собі довготривалий збут продукції, що є запорукою постійного прибутку. Для цього вона розробляє довгострокову програму дій, адекватну:

- кон'юктурі ринку;
- конкуренції;
- власним ресурсним можливостям.

Така програма відображає стратегію фірми. Стратегічне управління підприємством передбачає не тільки формування однієї загальної стратегії розвитку, а й розробку окремих видів стратегій, що визначають перспективи розвитку підприємства в певній сфері його діяльності.

У зв'язку з цим, в стратегічному менеджменті виділяють таке поняття як стратегічний набір, який має на увазі сукупність різних стратегій, що відповідають в процесі їх реалізації за різні напрямки діяльності підприємства.

Стратегії, що відповідають за різні види діяльності, знаходяться на різних рівнях по відношенню до всієї діяльності організації. Так спочатку підприємство визначається в діловій стратегії, потім займатися виробництвом товарів, наданням послуг або біржовою діяльністю. На самому нижньому рівні знаходяться функціональні стратегії, за допомогою яких реалізуються вищі стратегії.

Кожна зі стратегій являє собою сукупність стратегічних рішень і послідовність дій по їх виконанню для досягнення цілей стратегії. Цілі кожної стратегії можуть бути представлені у вигляді якісного опису або охарактеризовані за допомогою економічних показників.

Окремо кожен вид стратегій відповідає за виконання цілей, поставлених в тій діяльності, для якої вони розробляються, а в цілому втілення всіх стратегій дає можливість досягти спільної мети організації.

Однак в теорії і практиці існують різні трактування всіх стратегій підприємства, які зазвичай розукрупнені на більш дрібні підстратегії.

Основою стратегічного набору, в умовах трансформації національної економіки країни, проникненню на вітчизняний ринок зарубіжних виробників і перенасичення ринку товарів, є конкурентна стратегія розвитку підприємства. Оскільки саме її реалізація дозволяє організації завоювати на ринку конкурентні позиції, зміцнити своє становище в галузі і виживати в жорсткій конкурентній боротьбі за споживача.

В загалі конкурентна стратегія завжди має ґрунтуватися на всебічному розумінні структури як у галузі, так і у процесі її змін. Ідеальної конкурентної стратегії немає, а є лише стратегія, що має конкретні умови певної галузі, навички і капітал, якими має мати дана організація і що може дати гарантований успіх.

Низькі витрати можуть дозволити організації запроваджувати при необхідності цінову конкуренцію, яка повинна бути джерелом доходів, реінвестованих у виробництво задля покращення якості товару, в той час як ціна на даний товар буде відповідати середній ціні у галузі. Треба зазначити, що не низькі витрати самі по собі надають конкурентні переваги, а можливості цих низьких витрат покращують конкурентоспроможність організації.

Існує де кілька ризиків, що пов'язані зі стратегією лідерства по витратах:

- надлишковий акцент на ефективність може привести до втрати організації реакції на вимоги споживачів;
- більшість досягнень задля зниження собівартості можуть легко бути скопійовані;
- від конкурентів приходиться найбільша загроза, тому що вони здатні встановлювати ціну на рівні граничної собівартості.

Стратегія диференціації характеризується не тільки тим, що потрібно якось відрізнитися від інших, а і є ключем до успіху, де повинна бути унікальність, що цінується споживачами. Коли споживачі бажають платити за цю унікальність велику ціну, то надбавка до цієї ціни призведе до більшої дохідності організації. В даному випадку організація повинна здійснювати високоспеціалізоване виробництво та якісний маркетинг, щоб стати лідером у своїй галузі. Дана ситуація призводить до того, що споживачі обирають продукт даної організації, навіть за високими цінами. Організації, які використовують цю стратегію повинні мати високий потенційні можливості для проведення НДДКР, мати чудових дизайнерів, якісну систему забезпечення високої якості продукції та розвинену систему маркетингу.

Основним елементом в даній стратегії є розуміння потреб споживача, де необхідно знати, що цінується споживачем, а також надавати саме той необхідний набір якостей та відповідно до цього призначати ціну. Вдало використана стратегія диференціації зменшує гостру конкуренцію, що нерідко спостерігається в деяких галузях з виробництва продукції широкого споживання. Якщо організація досягає успіху, то окрема група споживачів на цьому сегменті ринку не буде зацікавлена у розгляданні продукції конкурента. Якщо постачальники підвищують ціни, то постійні споживачі скоріш за все приймуть кінцеве зростання цін, яке запропоноване виробником ексклюзивної продукції.

Стратегія фокусування спрямована на вибір сегменту в галузі та задоволення потреб цього сегменту з максимальною ефективністю, на відміну від конкурентів, які обслуговують більш ширший сегмент ринку. В даному випадку організація досконало з'ясовує потреби окремого сегменту ринку в окремому типі товару.

Стратегія фокусування використовується організацією, що є лідером по витратах та обслуговує даний сегмент, так і диференціатором, який задовольняє деяку частину вимог сегмента ринку тим засобом, що може визначити високу ціну на товар. Отже, організації можуть бути конкурентоспроможними у широкому напрямку чи сконцентруватися на вузькому. І перший, і другий варіанти стратегії фокусування ґрунтуються на відмінностях між цільовими

сегментами та іншими сегментами в галузі. Безумовною небезпекою даної стратегії є те, що цільовий сегмент по будь-яким причинам може скоротитися або взагалі зникнути.

Дана класифікація є найбільш узагальненої в теорії, на практиці ж зустрічаються різні комбінації конкурентних стратегій, які формуються під впливом різних факторів і ситуацій.

Тому теоретичні основи дають узагальнену характеристику змісту конкурентних стратегій і механізму їх реалізації, на практиці ж необхідно адаптувати всі теоретичні знання кожної стратегії стосовно до кожного підприємства, відповідно для цього виникає потреба в проведенні комплексної оцінки всієї господарської діяльності підприємства за структурою стратегічного аналізу фірми.

Список літератури:

Бузус П.І., Залізник З.І. Принципи та проблеми розробки конкурентних стратегій розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5936>

Белова О.І. Формування конкурентної стратегії підприємства торгівлі. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. №4 (52). С. 86-93.

Юрчишина Л.І., Тарасенко В.А. Підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств в контексті їх стратегічного розвитку. *Економічний вісник*. 2019. № 3. С. 135-145.

Бельтюков Є.А., Некрасова Л.А. Конкурентна стратегія підприємства: сутність та формування на основі оцінки рівня конкурентоспроможності. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 2 (12). С. 6-13.

Роль світового рейтингу конкурентоспроможності для аналізу сфери гостинності

Беляк Андрій Олександрович

викладач

Київський національний університет культури і мистецтв

здобувач ступеня доктора філософії (051 «Економіка»)

Київський університет імені Бориса Грінченка

Щорічник конкурентоспроможності країн світу (IMD World Competitiveness Yearbook, WCY), вперше опублікований у 1989 році, є всеосяжним щорічним звітом і всесвітнім довідником з конкурентоспроможності країн. Він містить порівняльний аналіз і тенденції, а також статистичні дані та результати опитувань, що базуються на масштабних дослідженнях. Він аналізує та ранжує країни відповідно до того, як вони управляють своїми компетенціями для досягнення довгострокового створення цінності. Конкурентоспроможність економіки не можна зводити лише до ВВП та продуктивності, оскільки підприємства також повинні враховувати політичні, соціальні та культурні аспекти. Тому урядам необхідно створити середовище, що характеризується ефективною інфраструктурою, інституціями та політикою, які заохочують стійке створення цінності підприємствами [1, С. 34-35].

Рейтинг світової конкурентоспроможності IMD підкреслює довгострокову тенденцію, висвітлену в попередніх виданнях, а саме: країни, що очолюють список, мають унікальний підхід до досягнення конкурентоспроможності. Щорічник надає широке охоплення 63 економік, обраних на основі наявності порівнянної міжнародної статистики та співпраці з місцевими партнерськими інститутами, які сприяють збору даних і гарантують, що всі дані є надійними, точними та якомога актуальнішими.

Рейтинг конкурентоспроможності країн світу базується на 333 критеріях конкурентоспроможності, відібраних в результаті всебічного дослідження з використанням економічної літератури, міжнародних, національних та регіональних джерел, а також відгуків бізнес-спільноти, урядових установ та науковців. Критерії регулярно переглядаються та оновлюються в міру появи нових теорій, досліджень і даних, а також розвитку світової економіки.

Рейтинг конкурентоспроможності країн світу за версією IMD представляє загальний рейтинг за 2022 рік для 63 економік, охоплених Всесвітнім рейтингом конкурентоспроможності. Країни ранжуються від найбільш до найменш конкурентоспроможних.

Рейтинг Світової конкурентоспроможності IMD аналізує та ранжує спроможність країн створювати та підтримувати середовище, яке підтримує конкурентоспроможність підприємств.

Це означає, що ми припускаємо, що створення багатства відбувається насамперед на рівні підприємств (як приватних, так і державних) – ця сфера досліджень так і називається: «конкурентоспроможність підприємств».

Однак, підприємства діють у національному середовищі, яке сприяє або перешкоджає їх здатності конкурувати на внутрішньому або міжнародному рівні – ця галузь досліджень називається «конкурентоспроможність країн» і охоплюється рейтингом Світової конкурентоспроможності.

Базуючись на аналізі, зробленому провідними вченими, а також на власних дослідженнях та досвіді, методологія рейтингу конкурентоспроможності країн світу поділяє національне середовище на чотири основні фактори:

- Економічна ефективність;
- Ефективність уряду;
- Ефективність бізнесу;
- Інфраструктура.

У свою чергу, кожен з цих факторів поділяється на 5 підфакторів, які висвітлюють кожен зі сфер, що аналізуються. Загалом рейтинг світової конкурентоспроможності складається з 20 таких підфакторів.

Ці 20 підфакторів складаються з 333 критеріїв, хоча кожен підфактор не обов'язково має однакову кількість критеріїв (наприклад, для оцінки освіти потрібно більше критеріїв, ніж для оцінки цін). Кожен підфактор, незалежно від кількості критеріїв, які він містить, має однакову вагу в загальній консолідації результатів, тобто 5% ($20 \cdot 5 = 100$).

Критерії можуть бути «твердими» даними, які аналізують конкурентоспроможність у тому вигляді, в якому вона може бути виміряна (наприклад, ВВП), або «м'якими» даними, які аналізують конкурентоспроможність у тому вигляді, в якому вона сприймається (наприклад, наявність компетентних менеджерів). Жорсткі критерії мають вагу $\frac{2}{3}$ у загальному рейтингу, тоді як дані опитувань мають вагу $\frac{1}{3}$.

Крім того, деякі критерії слугують лише для довідкової інформації, а це означає, що вони не використовуються при розрахунку загального рейтингу конкурентоспроможності (наприклад, чисельність населення до 15 років).

Нарешті, агрегування результатів за 20 підфакторами робить загальну консолідацію, яка призводить до загального рейтингу конкурентоспроможності країн світу IMD (рис. 1).

Рис. 1. Методологія розрахунку рейтингу конкурентоспроможності країн світу IMD

Індекс світової конкурентоспроможності IMD є важливим інструментом для аналізу сфери гостинності в різних країнах, оскільки він забезпечує комплексне і надійне вимірювання конкурентоспроможності країни в різних сферах, які мають вирішальне значення для успіху підприємств у сфері гостинності. Індекс враховує різні фактори, такі як економічні показники, ефективність уряду, інфраструктура, освіта та технологічна готовність, які мають безпосередній вплив на успіх підприємств у сфері гостинності.

Використовуючи Індекс світової конкурентоспроможності IMD для аналізу сфери гостинності в різних країнах, стейкхолдери, такі як інвестори, власники бізнесу та політики, можуть отримати цінну інформацію про сильні та слабкі сторони сфери гостинності кожної країни. Ця інформація може бути використана для прийняття обґрунтованих рішень щодо інвестиційних можливостей, планів розширення та змін у політиці, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності індустрії. Крім того, Індекс світової конкурентоспроможності IMD дозволяє проводити порівняльний аналіз сфери гостинності в різних країнах. Це особливо важливо для транснаціональних

готельних компаній, які працюють у кількох країнах, оскільки дозволяє їм порівнювати свої показники з показниками конкурентів в інших країнах і визначати сфери для вдосконалення.

Крім того, Індекс світової конкурентоспроможності IMD також може дати уявлення про регуляторне середовище різних країн. Це особливо важливо для сфери гостинності, яка є дуже зарегульованою і підпадає під дію різноманітних законів та нормативних актів. Розуміння регуляторного середовища різних країн може допомогти бізнесу ефективніше долати правові та регуляторні виклики і визначати країни з більш сприятливим регуляторним середовищем для інвестицій та розширення.

Нарешті, Індекс глобальної конкурентоспроможності IMD також можна використовувати для оцінки впливу зовнішніх факторів на індустрію гостинності, таких як глобальні економічні тенденції, геополітичні події та стихійні лиха. Ця інформація може допомогти зацікавленим сторонам передбачити і підготуватися до потенційних потрясінь в індустрії, а також відповідно скоригувати свої стратегії, щоб пом'якшити вплив цих зовнішніх факторів.

Таким чином, Індекс глобальної конкурентоспроможності IMD є важливим інструментом для аналізу індустрії гостинності в різних країнах. Він надає цінну інформацію про сильні та слабкі сторони індустрії гостинності кожної країни, дозволяє проводити порівняльний аналіз між країнами, визначає найкращі практики та успішні стратегії, дає уявлення про регуляторне середовище, а також допомагає передбачити та підготуватися до потенційних потрясінь. Всі ці переваги можуть допомогти зацікавленим сторонам приймати обґрунтовані рішення і залишатися конкурентоспроможними в глобальній індустрії гостинності, що стрімко розвивається.

Список літератури:

1. IMD World Competitiveness Booklet 2022. *IMD – Library*. URL: <https://imd.cld.bz/IMD-World-Competitiveness-Booklet-2022/4/> (дата звернення: 01.03.2023).

Моделі ефективного корпоративного управління на підприємстві

Каліна І.І.

д.е.н., професор, професор кафедри маркетингу
Навчально-науковий Інститут управління, економіки та бізнесу,
ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ, Україна

Завгородня А.А.

аспірантка Навчально-науковий Інститут управління, економіки та бізнесу,
ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ, Україна

Створення моделі ефективного корпоративного управління підприємств передбачає використання принципу системності. Системний підхід як спосіб наукового пізнання та практичної діяльності вимагає розгляду частин в нерозривній єдності з цілим [1, с. 336]. Системний підхід покликаний виконувати і в достатній мірі адекватно виконує функції інтегративного характеру, що дозволяє знайти взаємозв'язок об'єктів і процесів, які на перший погляд не пов'язані один з одним. Системні дослідження являють собою сукупність наукових і технічних теорій, концепцій і методів, в яких об'єкт дослідження або моделювання розглядається як система. Об'єктивна необхідність та важливість використання системного підходу обумовлена можливістю вирішення складних проблем та обґрунтування прийнятих рішень.

З метою розкриття системного підходу до ефективного управління корпорацією необхідно провести системний аналіз створення підприємства як системи. Системний підхід буде полягати у розв'язанні таких задач (рис.1):

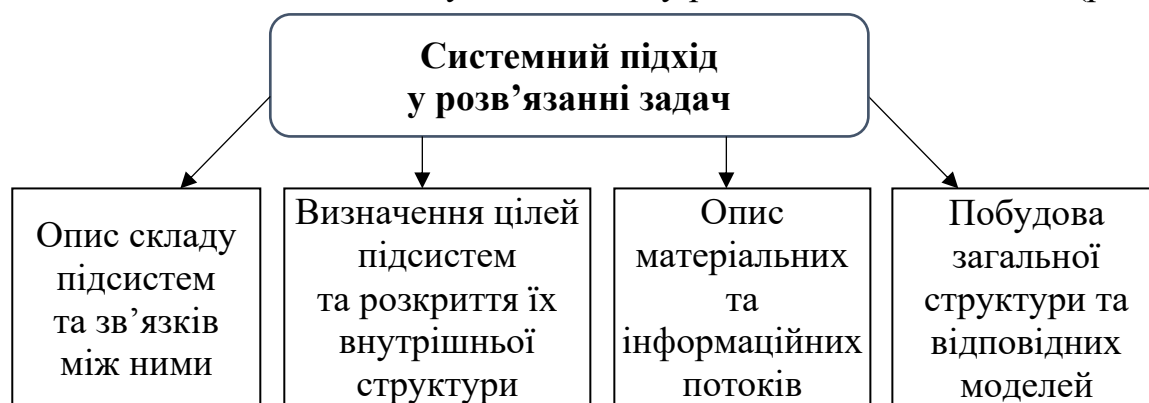

Рис. 1. Системний підхід у розв'язанні задач [розроблено автором].

Грунтовні дослідження науковців щодо визначення поняття «системи» привели до виділення двох аспектів у визначенні системи: описового (описового) та конструктивного. Описове визначення поняття „системи” полягає в наступному: системою є сукупність об'єктів і процесів, які називаються компонентами, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою, які утворюють єдине ціле, і мають властивості, які не притаманні складовим його

компонентів, взятими окремо. Конструктивний підхід полягає в розкритті структури системи, яка визначається її функцією [2, с. 106]. З цієї точки зору будь-яку відкриту систему прийнято схематично представляти у вигляді „чорного ящика”. Елементами структури системи в даному випадку є входи, виходи і процесор. Для розробки ґрунтового системного підходу створення ефективної корпорації проведемо узагальнення як дескриптивного, так і конструктивного підходів. Суть системного аналізу полягає в розгляді об'єкта дослідження як системи, тобто комплексу елементів та зв'язків, що створюють у взаємодії органічне ціле, в якому фактична чи передбачувана зміна одного з елементів веде до зміни інших елементів та всієї системи загалом [3, с. 14].

При цьому загальна схема якісного системного дослідження буде складатися з таких етапів:

1. Встановлення якісної визначеності системи – загальносистемних і індивідуальних властивостей.
2. Виявлення головного системоутворюючого фактора – функції системи.
3. Виділення вхідних елементів (ресурсів) системи.
4. Вивчення структури системи як єдності компонентів і зв'язків.
5. Кількісний і якісний аналіз виходів системи (кінцевого продукту).
6. Дослідження мети системи та цілей підсистем.
7. Визначення специфічних системних критеріїв ефективності і оптимальності, виходячи із загальносистемних понять ефективності і оптимальності та їх рівня, а також ефективності і оптимальності підсистем в їх співвідношенні один з одним і системою в цілому.

Враховуючи особливості підприємства, його можна розглядати як складну систему, яка включає такі елементи: входи (B), виходи (B_n), процес перетворення (Π):

$$S = (B, B_n, \Pi). \quad (1)$$

При формуванні підприємства необхідно враховувати, що одна і та ж система може розглядатись з різних напрямків дослідження. Враховуючи це, системний підхід при розкритті кожного виду системи передбачає виділення певного системоутворюючого параметра, який обумовлює пошук сукупності елементів, а також мережу зв'язків і відносин між ними, тобто її структуру. Для надання пріоритету одному із можливих видів систем при системному формуванні підприємства необхідно дослідити та проаналізувати існуючі у теорії управління типи моделей організації підприємств (корпорацій) [4, с. 509].

Перший тип представлений механістичною моделлю конструкції підприємства. За цією моделлю підприємство – це механізм, який є комбінацією головних виробничих факторів: робочої сили і засобів виробництва. Поділ виробничого процесу на автономні, повністю програмовані елементи і наступне оптимальне об'єднання їх у єдине ціле – обов'язкова умова, яка відповідно до цієї теорії формує високопродуктивну організацію. Для досягнення максимізації прибутку менеджмент організації має бути зорієнтованим насамперед на оперативне управління, за допомогою

якого оптимізується структура виробничих факторів і всього процесу виробництва. Відповідно до цього оцінювання ефективності функціонування організації відбувається за економічним показником, який визначається як відношення виготовленої продукції до витрачених ресурсів. Механістична модель організації або модель раціональної бюрократії дає змогу аналітично вивчити техніко-економічні зв'язки й залежності різних факторів виробництва, і це складає її сильну сторону. Проте в ній недостатньо враховуються роль і значення людського фактора в ефективній роботі організації.

Другий тип моделі – соціальна модель – ґрунтується на теорії людських відносин і даних наук про поведінку людини. Ця модель будується на теоретичному положенні, згідно з яким найважливішим фактором продуктивності на підприємстві є людина, яка самореалізується, а не економічна, тобто соціальний діяч. Тому елементами моделі є такі складові, як увага до працівників, їхня мотивація, комунікації, участь у прийнятті рішень. При цьому особлива увага приділяється стилю управління і його впливу на показники продуктивності та задоволеності працівників своєю працею, будується система підтримки людських відносин в організації. Головне завдання менеджерів за таких умов полягає в управлінні персоналом, що в кінцевому підсумку має приводити до досягнення мети підприємства. Якщо всі внутрішні управлінські процеси, пов'язані з персоналом, здійснюються належним чином, в організації не виникає проблем із виконанням завдань із випуску продукції, прибутком, доходами тощо. Як критерій успішності роботи за цією моделлю береться вдосконалення, тобто розвиток людських ресурсів організації. Можливості використання моделі, побудованої на основі теорії людських відносин і даних наук про поведінку людини, для пошуку резервів ефективності організації обмежені, тому що увага концентрується лише на одному внутрішньому факторові — людському, тоді як решта факторів виробництва трактуються як підпорядковані цьому головному.

Отже, в цьому підході, як і в механістичній моделі, управлінська система орієнтована на аналіз суто внутрішніх факторів та умов функціонування організації. Таким чином, обидві ці моделі виявляються закритими, тобто не враховують впливу на ефективність зовнішнього середовища.

Третій тип моделі подає підприємство у вигляді складної ієрархічної ринкової системи, яка тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем. Головна ідея цієї теорії полягає у визнанні взаємозв'язків та взаємозалежностей елементів і всієї системи в цілому із зовнішнім середовищем. Згідно з таким підходом організації розглядаються як складові частини ринку, який впливає на їхню структуру і систему управління. Головним напрямом діяльності менеджерів за цією моделлю є стратегічне управління. За умов, коли всі взаємопов'язані підприємства діють самостійно на свій розсуд, поведінка організації не може бути об'єктом точного прогнозування та планування. Ця модель передбачає єдність системної багатоплановості й складності зовнішнього середовища, тоді як попередні моделі спрямовані на спрощення проблем функціонування підприємств. Ефективність

організації за таких умов оцінюється як системна діяльність, котра враховує її здатність до саморегулювання і самоорганізації, а також досягнення мети при зміні зовнішніх умов і факторів. У центрі уваги при оцінюванні ефективності виявляються так звані входи в систему, тобто ресурси, які надходять із зовнішнього середовища.

У четвертому типі моделі підприємство розглядається як суспільна організація, в діяльності якої зацікавлені різні групи людей, які є їхніми складовими, а також ті, які перебувають за її межами. У зв'язку з цим мета підприємств трактується з позиції не лише виробництва, збуту, одержання прибутку, а й задоволення різноманітних потреб таких суб'єктів, як споживачі, постачальники, інвестори, суспільство в цілому. Основу цієї моделі складає теоретична концепція зацікавлених груп, згідно з якою організації мають брати до уваги різні інтереси партнерів, коло яких може бути досить широким. При врахуванні їхніх інтересів використовується критерій вартісної оцінки послуг, які одержує організація, порівняно з її ресурсними витратами. Такий підхід практично означає прийняття за основу стратегії обмеженої оптимізації, за якої досягнення будь-якої однієї мети організації лімітується вимогами реалізації іншої мети на допустимому рівні. Суспільне значення підприємства виявляється в посиленні ролі та впливу на його роботу соціальних норм і цінностей, культурних і моральних настанов як всередині системи, так і щодо зовнішнього середовища. У зв'язку з цим головні функції управління такі: досягнення високої продуктивності та ефективності через зміцнення духу співробітництва й залученості працівників до справ організації для посилення позиції підприємства в суспільності, постійне балансування інтересів головних груп, залучених до справ організації. Тому визначення ефективності базується на узгодженні особистих інтересів з інтересами партнерів у бізнесі, відповідності соціально-культурної політики нормам і цінностям колективу та суспільства в цілому, тобто забезпеченні соціально-економічної ефективності діяльності організації.

Список літератури:

1. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. За заг. ред. В.М. Пічі. – К.: „Каравела”, Львів: „Новий світ - 2000”, 2002. – 480 с.
2. Каліна І.І., Завгородня А.А. Основні складові організаційно-економічного механізму корпоративного управління підприємства в небезпечних умовах. - Економічний простір, 2022, Вип. 181. С. 105-109 DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/181-18>
3. Герасимчук В. Управління підприємством як соціально-економічною системою: функціональний підхід // Економіка України. – 2003. - №4. – С. 12-18.
4. Шегда А.В. Менеджмент. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 583 с.

Фінансова стійкість підприємства

Темченко О.А.

д-р техн. наук, проф.

Казак О.М.

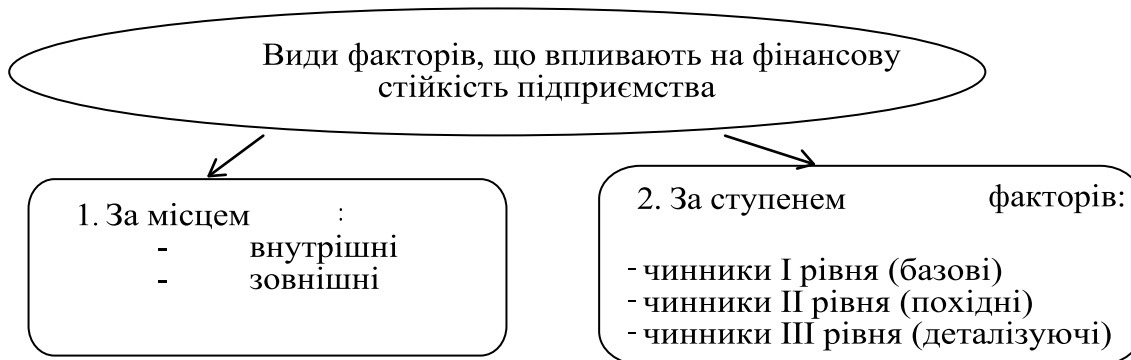
здобувач

Державний університет економіки і технологій

м. Кривий Ріг, Україна

Фінансова стійкість — це більш узагальнена характеристика фінансового стану підприємства, тобто здатність суб'єкта господарювання розвиватися та функціонувати, забезпечувати фінансову незалежність та зберігати рівновагу своїх пасивів та активів, що гарантує інвестиційну привабливість та платоспроможність підприємства.

На фінансову стійкість підприємства впливають різні фактори, які частково чи повністю залежать від підприємства. Загальної класифікації факторів, які впливають на фінансову стійкість немає, адже багато джерел надають різні класифікації цих факторів. Найпоширеніші види факторів, що впливають на фінансову стійкість підприємства представлено на рис. 1.

Рис. 1. Види факторів, що впливають на фінансову стійкість підприємства

Джерело: розроблено на основі [1]

Базові чинники, або чинники I рівня — це узагальнюючі чинники, які є результатом впливу чинників II та III рівня і виступають генератором взаємодії більш дрібних чинників. До базових чинників відносять: – стадія життєвого циклу підприємства; – фаза економічного розвитку системи.

Похідні чинники (II рівня) є результатом дії основоположних (базових) чинників. До їх складу належать:

- демографічна ситуація;
- соціальна та податкова політика держави;
- середній рівень доходів населення;
- загальний рівень стабільності;[1]

Аналіз показників фінансової стійкості в ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» наведено у табл. 2.

Таблиця 2.

Аналіз показників фінансової стійкості ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» за 2018-2020 рр.

Показники	Роки			Коефіцієнт зміни	
	2018р	2019р	2020 р	2019/2018	2020/2019
1	2	3	4	5	6
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	0,82	0,62	0,69	-0,2	0,07
Коефіцієнт фінансової залежності	0,74	0,71	0,59	-0,03	-0,12
Коефіцієнт заборгованості	0,34	0,30	0,41	-0,04	-0,11
Відношення заборгованості до власного капіталу	0,25	0,31	0,49	0,06	0,18
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,73	0,44	0,33	0,32	0,75
Коефіцієнт постійного капіталу	0,40	1,00	0,95	2,5	0,95
Коефіцієнти забезпеченості оборотних активів власними оборотними капіталом	1,35	0,72	0,68	0,53	0,94

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Так, протягом 2018-2020 рр. відбулося збільшення коефіцієнта автономії на 6,24%, що пов'язано із збільшенням власного капіталу підприємства. Також за 2018-2020 рр. відбулося збільшення поточних зобов'язань підприємства вплинуло на зростання коефіцієнта залежності підприємства. Зменшення кое

Фінансова стійкість підприємства (Financial Stability) залежить від ефективного управління фінансовими ресурсами і визначається оптимальною структурою активів, оптимальним співвідношенням власних і позикових коштів, оптимальним співвідношенням активів та джерел їх фінансування.

Користувачами результатів аналізу фінансової стійкості можуть бути засновники підприємства, його керівництво, ділові партнери та банки. Саме оцінювання фінансової стійкості дозволяє зовнішнім користувачам визначити фінансові можливості підприємства в майбутньому. фіцієнта заборгованості на 5,71% відбулося за рахунок зростання залученого капіталу підприємства.

Позитивним моментом у діяльності підприємства є скорочення показника відношення заборгованості до власного капіталу підприємства на 11,11%.

Перелік посилань

1. Абрютина М. С., Грачев А. В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. — М.: Дело и Сервис, 2000. — 56 с.
2. https://smida.gov.ua/db/feed/showform/fin_general/59377

Класифікація видів потенціалу підприємства

Мазур Ю.В.

к.е.н., доцент кафедри маркетингу

Навчально-науковий Інститут управління, економіки та бізнесу,

ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ, Україна

Матеріальною основою забезпечення динаміки соціально-економічного та інформаційно-комунікаційного розвитку є потенціал підприємства. Кількісні і якісні характеристики потенціалу відображають упорядковану сукупність ресурсів підприємства, що включають матеріально-технічні, фінансові, трудові, інформаційні, інноваційно-технологічні та нематеріальні активи. Закономірним результатом використання потенціалу підприємства є насамперед створення як якісно нових основних виробничих фондів, так і перспективних інвестиційно-технологічних систем, що мають високу віддачу, у тому числі соціальну, якщо вони стають органічною частиною інтенсифікації відтворювального процесу, і звичайно цифровізаційного, якщо вони бажають ефективного зоротного зв'язку із споживачем.

Реалізація потенціалу здійснюється не тільки в процесі створення капіталу у формі основних виробничих фондів, але і при утворенні специфічних ресурсів (інформатизації, компетентність персоналу). При цьому міняється соціально-економічний базис виробництва, а також економічні інтереси його учасників. За умови становлення ефективного ринку відбувається якісна трансформація й самого відтворювального процесу. Насамперед його класична схема доповнюється ще однією фазою – науково-технічна підготовка виробництва. Так, відтворювальний процес включає виробництво і розподіл, у тому числі й за допомогою обміну не тільки засобів виробництва та предметів споживання, але і таких специфічних товарів, як послуги, інформація тощо [1].

Економіка сучасності не мала поняття «потенціал», він запозичений із фізики, де означає кількість енергії, яку накопичила система і яку вона спроможна реалізувати в роботі. Поняття «потенціал» можемо розглянути з двох позицій:

1) джерела, засоби, запаси, які в гарному стані та в певній кількості є в наявності, також можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якого-небудь завдання;

2) можливості окремої особи, суспільства, держави в цілому в певній сфері.

З наведених визначень витікає, що потенціал це не лише показник, який відображає стан об'єкта, а й, що особливо важливо, одночасно сутність методологічного фундаменту багатьох реальних процесів і явищ. Таке поєднання дає можливість адекватно відображати ту чи іншу ситуацію, ті чи інші відносини, а також процеси й тенденції їхнього розвитку, а отже, і ефективність функціонування економічної системи. В загальному розумінні пропонується розглядати потенціал як наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальну

структуру та вміння раціонально використовувати їх для досягнення поставленої мети під впливом різних зовнішніх та внутрішніх факторів.

У сучасних умовах господарювання необхідно розглядати потенціал як сукупність резервів та ресурсів, тобто наявність активів, що забезпечені відповідними джерелами фінансування, які формуються відповідно до цілей розвитку підприємства. В цьому випадку можлива така його класифікація видів (рис. 1).

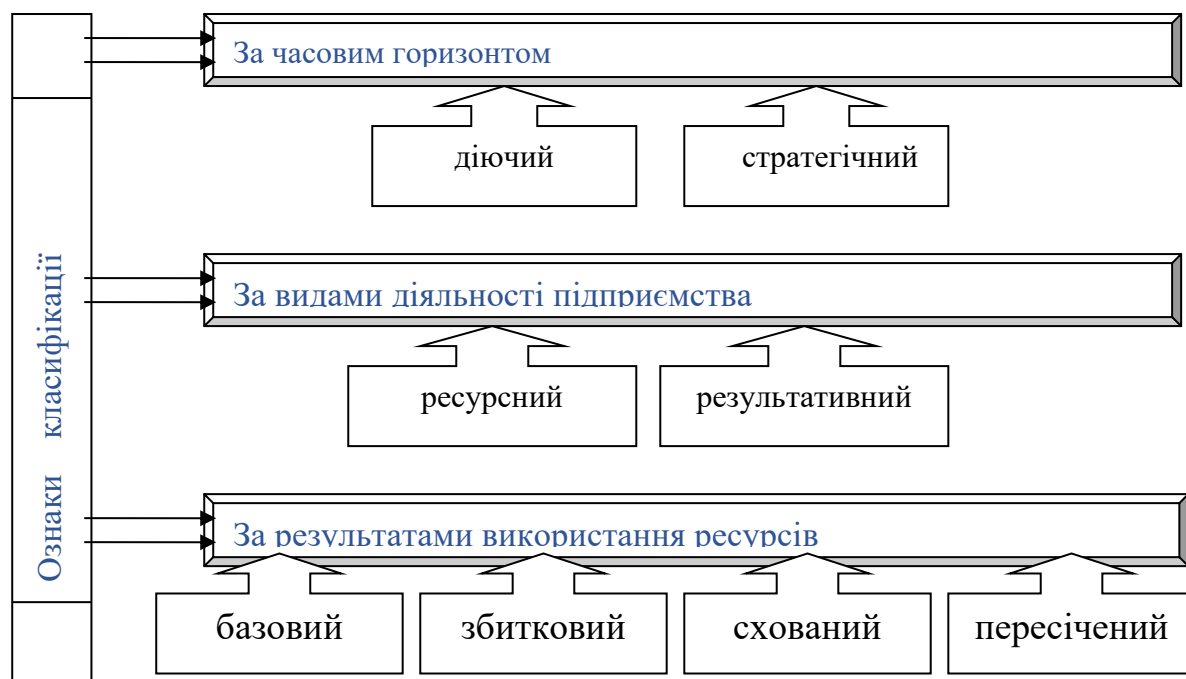

Рис. 1. Класифікація видів потенціалу підприємства

За часовим горизонтом потенціал підприємства поділяється на діючий і стратегічний. Діючий потенціал підприємства – це існуючі в наявності ресурси й досягнута стійкість фінансового стану підприємства. Розрахунок результатів діяльності підприємства з урахуванням використання наявних резервів при збереженні чи вимірі стійкості фінансового стану підприємства визначає стратегічний потенціал.

За видами діяльності підприємства – ресурсний і результативний. Оцінювання ресурсного потенціалу відображає статику підприємства, оцінка ж результативного потенціалу характеризує його динаміку.

За результатами використання ресурсів – базовий, збитковий, схований і пересічений потенціал [2, с. 62-65]. Внесення даних показників в оцінку можливостей підприємств дозволить підвищити значимість досліджень внутрішнього середовища підприємств, їх об'єктивність і надійність.

Базовий представляє собою центральний потенціал з погляду основного призначення організації, що дозволяє підприємству використовувати можливості одержання прибутку чи певних економічних цінностей. Він пов'язаний з таким поняттям, як “конкурентна перевага”, тобто здатністю в умовах конкуренції брати на себе зобов'язання, які приносять прибуток. Як тільки організація починає

підтримувати базовий потенціал у стійкому стані і, можливо, розвивати його, вона одержує стійку конкурентну перевагу. Крім базового потенціалу, організація може мати інші види потенційних засобів, що є прихованими для базових. Ці засоби не мають конкретної переваги для підприємства (організації) на даний момент, хоча й можуть трансформуватися в базові засоби. Однак організація повинна буде виділити значну частину ресурсів (які неминуче будуть вилучені у вигляді короткострокових ресурсів з базового потенціалу), щоб домогтися цій трансформації. Особливо це стосується в перехідний період чи період адаптації. В будь-якій організації існує потенціал, використання якого приводить до споживання ресурсів без певного прибутку для організації. Цей потенціал ми називаємо негативним (який приносить збитки). І, нарешті, окремі потенційні засоби є пересічними у тому розумінні, що самі собою вони не дають конкурентних переваг, однак підтримують більш ефективне використання інших потенціалів [3, с. 75]. Суть пересічних потенціалів полягає в тому, що, підсилюючи базовий потенціал, вони одночасно перетинають інші можливості, використання яких завдає збитків організації. Це відбувається при не ефективному управлінні чи контролі, а також при небезпечних ситуаціях.

Підбиваючи підсумок, слід наголосити, що вирішення наукового завдання щодо формування та вибору виду потенціалу підприємства може значно вплинути на подолання негативних явищ перехідного чи адаптивного періоду. Важливою складовою будь-якого підприємства є потенціал, тому кожному суб'єкту господарювання необхідно знати й розуміти теоретичні основи, закономірності процесу формування, структуру, джерела зростання, методи оцінювання та напрями ефективного використання такого потенціалу. Розуміння цього питання дасть змогу об'єктивно оцінювати свої можливості, розробляти нові напрями діяльності підприємства, сформувати ефективну стратегію розвитку та результативно комунікувати із споживачами, клієнтами.

З огляду на те, що визначальним для становлення й розвитку підприємства сьогодні є його потенціал, який накреслює перспективні можливості майбутнього, необхідно розглянути взаємозв'язок управління і потенціалу, тим більше, що вони мають спільне коріння. Це надасть можливість пояснити і дослідити місце та роль потенціалу у формуванні стратегій підприємства та подальшого його розвитку.

Список літератури:

1. Kalina, I.; Khurdei, V.; Shevchuk, V.; Vlasiuk, T.; Leonidov, I. Introduction of a Corporate Security Risk Management System: The Experience of Poland. *J. Risk Financial Manag.* 2022, 15, 335. <https://doi.org/10.3390/jrfm15080335>
2. Калінеску Т.В. Методологія аналізу і оцінки ефективності переміщення сфери діяльності підприємств: Монографія. – Луганськ: Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2003. – 280 с.
3. Каліна І.І., Мазур Ю.В. Організаційно-економічний механізм реалізації засад маркетингу на підприємстві в адаптаційний період. *Економічний простір*, 2022, Вип. 182. С. 73-78. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-10>

Global trade policy as a basic countries' vulnerability or as a key driver of productivity and economic growth

Yatsenko Olha,

Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Professor of the International Trade and Marketing Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

Tananaiko Tetiana,

PhD of Economics,
Permanent Mission of Ukraine to the United Nations Office and other International Organizations in Geneva, Geneva, Switzerland

Zavadska Yuliia,

PhD of Economics,
Data Analyst & Data Science Team, LoopMe, LoopMe, Kyiv, Ukraine

According to the latest WTO forecast, the recovery of the world economic production is expected. However, service trade stays depressed. The global situation and predictions have got incredibly complicated due to Russian full-scale invasion of Ukraine which triggered the global food and energy crises. Identification of three main messages: first, today's hyper-connected global economy, characterized by deep trade links, has made the world more vulnerable to shocks, but also more resilient to them when they strike; second, policies which aim to increase economic resilience by unwinding trade integration – for example, by re-shoring production and promoting self-sufficiency – can often have the opposite effect, effectively reducing economic resilience; and third, strengthening economic resilience will require more global cooperation [1-2, 14-16]. Trade can increase countries' vulnerabilities and exposure to hazards, as well as facilitating the transmission of those hazards, through economic, financial, transport and digital linkages. At the same time, trade, as a key driver of productivity and economic growth, helps countries to generate the resources they need to prevent risks and prepare for, cope with and recover from shocks. Trade also plays a key role in diversifying access to global goods and services; for example, it enables countries to cope with shocks by switching suppliers when crises disrupt established supply relationships, whether domestic or foreign. Firms that participate in trade, especially exports, have a greater likelihood of surviving economic downturns, due to their higher productivity, on average, than firms in non-exporting sectors, as well as their tendency to have access to more diversified markets. The creation of the multilateral trading system, WTO rules and norms helped members keep international markets mostly open despite protectionist pressures and severe economic and political disruptions. The main tasks are finding solutions to longstanding development issues and addressing fact-based concerns about the full spectrum of subsidies. It also means leveraging the full power of trade and the WTO to accelerate a just, rapid, and cost-effective low-carbon transition; to articulate new rules for digital trade; and to expand

opportunities for women-owned businesses and micro, small, and medium-sized enterprises to be included in regional and global value chains.

As of early 2020, average duty rate introduced by world countries was equal to 9%. This index is 19% lower than the similar one (11.1%) fixed in 1996, a year after the WTO had been established. The index looks even smaller compared to a considerably higher tariff level acting between contracting parties of General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) shortly after World War II. One estimation is that average duty rate in 1947 among industrial countries before the first post-war tariff decrease fluctuated at 20-30% [14-16]. Other estimation data states that average duty rate used by key GATT parties was equal to 22% [11, 13]. Such considerable concessions became one of featuring displays of alteration of countries' trade policies that had been formed under the influence of global trade system formation and further development. Therefore, in order to continue protecting their national economic processes efficiently, states' governments must promptly react to modern challenges of the system where there is a rather distinctly observed number of tendencies which we will characterize below.

Currently, trade liberalization remains the key goal and trend in the global trade policy. Trade liberalization policy implies eliminating barriers for free goods and services exchange among countries [19]. Trade liberalization provides abolitions or reductions which may be characterized as simultaneous minimizing of tariff and non-tariff trade barriers (quotas, tariff quotas, sanitary and phytosanitary measures (SPM), technical barriers to trade (TBT), requirements to goods origin, licensing procedures, protective measures, etc.). Today, it is generally believed that over the last fifteen years the World Trade Organization itself has been the pillar which defines rules and monitors the course of cross-border trade processes liberalization.

At the same time, it is impossible not to consider the fact that trade inequality among global trade system parties has been deepened over the years. It happens due to asymmetry of trade regimes of GATT signatory countries and new WTO parties which entered the organization after 1995. Particularly, trade regimes of parties of so-called VRAMs (Very Recently Acceded Members) group are characterized by asymmetry. As a rule, such WTO members have bound tariff rates for 99-100% of their tariff lines. Similar market opening has taken place in service industries of such members. Thus, Moldova committed to provide free access in 147 out of 155 service subsectors, Kyrgyzia – in 140, Ukraine – in 134, Montenegro – in 130, Georgia – in 125, etc.

Not all developed parties that currently are global economic leaders have such an open access to goods and services markets. Therefore, 22 WTO members, in particular Albania, Armenia, Cabo Verde, China, Ecuador, North Macedonia, Georgia, Jordan, Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, Moldova, Mongolia, Oman, Panama, the Russian Federation, Saudi Arabia, Seychelles, Chinese Taipei, Tajikistan, Tonga, Ukraine and Vietnam have started Article XII Members group, that is the article of the Agreement on the WTO Establishment which regulates joining process for new members. These group members seek a decrease in obligation gap and therefore equal and fairer trade system functioning conditions.

If in mercantilism epoch, for almost three centuries, the key trade policy tools aimed at regulating trade volumes were mostly tariff protectionist measures, in the early 19th century a notion of *industrial protectionism* appeared in scientific works. Its idea is most fully represented in works of prominent domestic scientist D. Mendeleev who defined protectionism as promoting development of domestic industry which is manifested not only in implementing customs tariff policy measures but presupposes domestic competition boosting and labour liberalization in all spheres of a country's economic life [20]. The major goal of implementing such measures is stimulating industrial production development and export increase rather than reduction of import volumes and access of foreign producers to domestic markets.

Schemes of carrying out international trade are distinctly influenced by intervention of a government which defines a trade policy of a country. Indeed, there are particular concerns that a slow increase of trade volumes which is accompanied by populism and nationalism sentiments rise may turn into protectionism behaviour which will have considerable consequences for international trade and economic integration [4]. However, currently, there is not enough evidence that trade policies of countries are decisively retreating from openness and foreseeability principles. Using protectionism policy – at least in its traditional conception – is neither substantially different from a regular one, nor widely spread to considerably favour trade weakening. At the same time, it's hard to deny that over the past years a significant progress in trade liberalization process has not been observed, particularly in tariff liberalization within negotiations on WTO round of Doha Development Agenda issues. Nevertheless, there are hopes that Trade Facilitation Agreement (TFA) implementation by all WTO members may significantly decrease non-tariff trade expenditures which in its turn will be positively reflected in price reduction for imported products.

Recently, neo-protectionism measures have spread, particularly limitations of international trade additionally implemented by countries to traditional forms of undesirable import or export volumes reduction. Volume and methods of using neo-protectionism tools will mostly be regulated by national legislation norms which greatly complicates opposing them for an exporter. The most wide-spread measures of neo-protectionism are “voluntary” export reduction, preferential policy in public procurement, requirements to local components, export crediting and insurance, currency rate maneuvering, etc. [18]. Apart from using the new tools of regulating international trade volumes, unusual justification of using such measures is becoming an extra component of trade policies. It must be stated that paragraph 1 (b) (iii) of Article XXI of 1994 General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1994 [10]) directly provisions the right of WTO members to retreat from their commitments for national security reasons, in particular: “Nothing in this Agreement shall not be construed...

(b) to prevent any contracting party from taking any action which it considers necessary for the protection of its essential security interests...

(iii) taken in time of war or other emergency in international relations”.

At the same time, up until 2017 no WTO member used the above-mentioned exception as justification of violation of its obligations. In particular, among WTO

members there has existed an unspoken rule not to use national security issues as an excuse for solely protectionism measures so as not to “open Pandora’s box” to abuse this exception and thus endanger functioning of the whole organization.

Nevertheless, “Pandora’s box” was opened with case “Ukraine versus Russia – Transit Limitation Measures” (DS512). This dispute has become the first in WTO history within which the issue of implementing limiting measures for national security motifs was considered [17, 21]. Despite the ambiguity of the process, today it is becoming clear that such justification will be numerous used by WTO members which, in its turn, will only complicate already flawed procedure on dispute settling within the organization which is currently in a state of crisis due to USA hampering electing new members of Appellate Body.

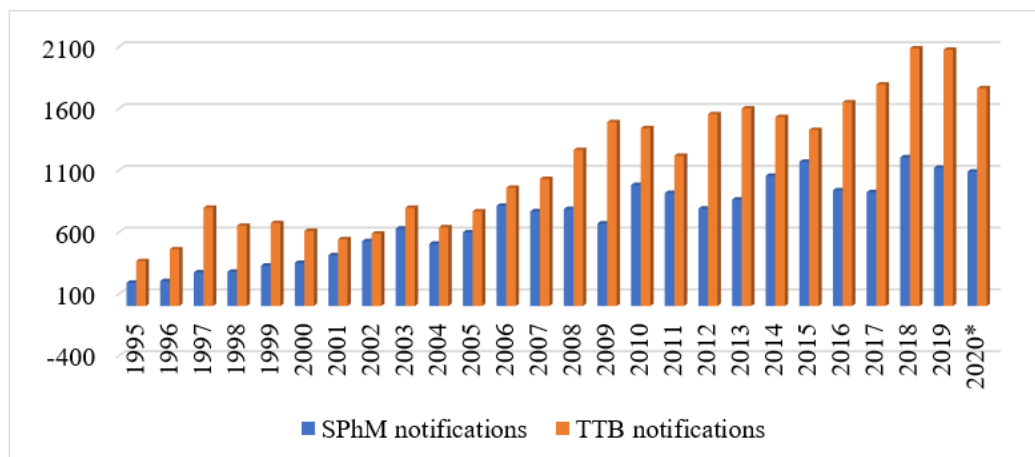
Along with appearance of new tools in trade policy, the level of global trade environment transparency is increasing. Within the WTO, creating a transparent and foreseeable environment is reached due to members’ notifying. Notifying is a commitment to transparency which demands reporting on implemented trade measures from members to the relevant WTO body provided that such measures can influence other members [5]. As a rule, a new law or any other regulation, passed or to be passed by a government, concerning regulating trade flow from abroad becomes a notification subject. Transparency policy as a key component of trade policy of international trade members has also undergone changes as trade system has been developing (Table 1).

Table 1. Transparency policy generations

Generations	Principles	WTO example
1. Right to know	Access to the majority of state processes and files in order to inform and protect the public from arbitrary actions of the government	To allow governments and economic activity subjects to know of trade policy measures in the country and abroad
2. Purpose-oriented transparency or monitoring and supervision	To provide access to clearly defined and structured actual information from private or state sources in order to reach specific political goals	Government actions are aimed at being coordinated with implicit norms and clear commitments within the trade system
3. Transparency in cooperation or reporting and engagement	Using new technology in order to unite information from the first and second generation’s policies with new user-oriented policy	To unite results of the 1 st and 2 nd generations in a user-friendly form so that the public could easily understand more about what countries and firms do

Source: [3].

Clear evidence of the increase of the global trade system transparency level is annual number increase of notifications submitted by WTO members (Fig. 1). Thus, during 2019 WTO members submitted 1,119 notifications concerning implementation of sanitary and phyto-sanitary measures and 2,074 notifications about technical trade barriers.

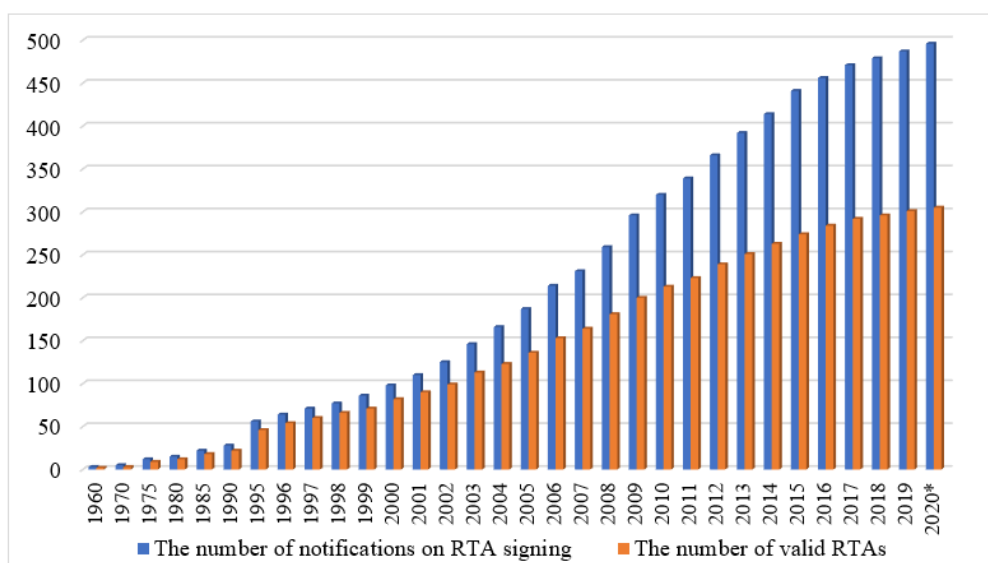

Figure. 1. Number of notifications concerning SPhM and TTB, 1995-2020*

* Data on 2020 as of 01.11.2020.

Source: made by the authors based on [7, 9].

The preference to sign regional trade agreements (RTA), whose number has been soaring over the past 15 years, has become one of key changes in trade policies directions (Fig. 2). Similarly, the approach to negotiating such agreements has changed over the time. Before North American Free Trade Agreement (NAFTA), later substituted by its updated version USMCA, was signed, regional trade agreements had been signed according to trade goals of General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) which had been regulating the global trade for decades after World War II. The world sought to avoid such trade wars that escalated the Great Depression, e.g., Smoot-Hawley Tariff Act in the USA, and aspired to retreat from protectionism policy of the epoch. Trade negotiations are never easy but GATT considerably simplified them. Due to this Agreement, trade boosted wealth increase encouraging positive negotiation outcomes for all parties [6, 12].

Figure. 2. The number of regional trade agreements and notifications announcing them, 1960-2020*

* Data on 2020 as of 01.11.2020.

Source: made by the authors based on [6].

However, the situation has changed since 1995. As the number of RTAs grows, there has appeared a “spaghetti bowl” effect – a number of countries being a member of different trade unities simultaneously. As a result, numerous trade rules and various administrative procedures which complicate trade legislation and trade policy appear. Heterogeneity of trade policy rules distorts competition conditions on the global market which leads to violating the fundamental GATT/WTO principle – the principle of non-discrimination [8]. Moreover, the occurrence of new generation mega-agreements, e.g., Comprehensive and Progressive Trans Pacific Partnership (CPTPP) and Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), plays a central role in creating new typical rules that influence the location and development of global value chains and forming the content of future regional agreements.

Thus, as of November 2020, 306 regional trade agreements have been signed in the world. At the same time, to counterbalance it, over the last 15 years only two multilateral agreements have been signed within the WTO, they are Trade Facilitation Agreement and Agreement on Abolition of Export Subsidies for Agricultural Goods. Low effectiveness of negotiations within the round of Doha Development Agenda along with dynamic growth of the number of regional trade agreements testifies a change in trade policy directions of global trade system members.

Therefore, over the last 20 years trade policies of the world countries have undergone considerable positive changes towards transparency, predictability and aiming at protecting national commodity producers without implementing hidden protectionism measures. The necessity to face challenges connected with globalization and digitalization of the trade environment promotes using new neo-protectionism tools in trade policy as well as their justification mechanisms. However, currently it is too early to say that trade liberalization course has changed. At the same time, there is an observed shift from a priority to follow generally accepted multilateral trade regulating rules to a priority of regional and more flexible norms registered in corresponding agreements with a limited number of parties.

References:

1. Annual Report 2022. [Electronic resource] - Available at: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/ar22_e.pdf
2. Bazaluk, O., Yatsenko, O., Reznikova, N., Bibla, I., Karasova, N., & Nitsenko, V. (2022). International integration processes influence on welfare of country. *Journal of Business Economics and Management*, 23(2), 382–398. DOI: <https://doi.org/10.3846/jbem.2022.16228>
3. Coolsaet R. Historical Patterns in Economic Diplomacy. From Protectionism to Globalisation. The case of Belgium – ISA 2001, Chicago, p.3.
4. Evolution of the international trading system and its trends from a development perspective, UNCTAD (2017). - Режим доступа: https://unctad.org/system/files/official-document/tdb64d5_en.pdf
5. Official website of the World Trade Organization - Glossary. [Electronic resource] - Available at: https://www.wto.org/english/thewto_e/glossary_e/notification_e.htm

6. Regional Trade Agreement Database. [Electronic resource] - Available at: <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>.
7. Sanitary and Phytosanitary Information Management System. [Electronic resource] - Available at: <http://spsims.wto.org/en/PredefinedReports/NotificationsSubmittedPerYearPage>.
8. Smith, Fred (2017): Reflections On The Evolution Of Trade Policy - [Electronic resource] - Available at: <https://www.forbes.com/sites/fredsmith/2017/11/03/reflections-on-the-evolution-of-trade-policy/?sh=7631f4cd1c45>.
9. Technical Barriers to Trade Information Management System [Electronic resource] - Available at: <http://tbtime.wto.org/en/PredefinedReports/NotificationReport>.
10. The crisis in Ukraine: implications of the war for global trade and development [Electronic resource] - Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099750104252216595/pdf/IDU0008eed66007300452c0beb208e8903183c39.pdf>
11. The GATT's starting point: tariff levels circa 1947. Chad P. Bown, Douglas A. Irwin (2015). Working Paper 21782. – Режим доступу: <https://www.dartmouth.edu/~dirwin/docs/w21782.pdf>
12. Tsygankova T.M., Yatsenko O.M., Tananaiko T.S., Solodkovska G.V., Olefirenko V.V., Ishchenko A.V. (2022). Free trade agreements in the world trade system: benefits and models. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 6 (47). 172–181. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.47.2022.3925>
13. Wolfe, Robert (2013): Letting the sun shine in at the WTO: How transparency brings the trading system to life, WTO Staff Working Paper, No. ERSD-2013-03, World Trade Organization (WTO), Geneva, [Електронний ресурс] – [Electronic resource] - Available at: <http://dx.doi.org/10.30875/1ddcf17f-en>
14. World Trade Report 2021. [Electronic resource] - Available at: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr21_e/01_c_wtr21_e.pdf
15. World Trade Report: Six Decades of Multilateral Cooperation, What Have we Learnt? Geneva: WTO. p. 207.
16. World Trade Statistical Review 2021. [Electronic resource] - Available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2021_e/wts2021_e.pdf
17. Yatsenko Olha, Stašys Rimantas, Tsygankova Tatyana, Reznikova Nataliia, Uskova Domenika (2020). Protectionism sources of trade disputes within international economic relations. *Journal “Management theory and studies for rural business and infrastructure development”*. Vol. 42. No. 4: 516-526. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2020.53>
18. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ). - [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text.
19. Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку внутрішнього ринку України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О. Осташко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – Електрон. ресурс. – К., 2019. – 350 с. – Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf>.

20. Супрун Н. А. Еволюція концептуальних засад доктрини протекціонізму / Н. А. Супрун, Т. Л. Боднарчук // Економічна теорія. - 2013. - № 4. - С. 66-77. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_4_6.

21. Торговельні війни сучасності та їх вплив на економічне зростання і розвиток у світі та Україні. / Наук. ред. В.Юрчишин . – Київ: Заповіт, 2019. – 190 с.

Оптимізація конструювання еластичних підкладок при знімному зубному протезуванні

Комлев Андрій Анатолійович

к.мед.н., доцент, доцент кафедри інтернатури лікарів-стоматологів
Донецький національний медичний університет

Гензицька Олена Станіславівна

к.мед.н., доцент, доцент кафедри інтернатури лікарів-стоматологів
Донецький національний медичний університет

Юрін Сергій Євгенович

лікар-стоматолог-ортопед
ТОВ «Медичний центр доктора Юріна»

Заболотний Олександр Сергійович

студент
НТУ «Харківський політехнічний інститут»

Від 50 до 75 % пацієнтів, що звертаються у клініку ортопедичної стоматології, мають потребу у протезуванні знімними пластинковими протезами. Ця кількість постійно зростає у зв'язку зі значним поширенням стоматологічних захворювань і прогресуючим старінням населення всієї земної кулі, особливо в індустріально розвинених країнах, де тривалість життя збільшується [1]. Однією з основних умов довгострокового функціонування знімних протезів є рівномірна передача тиску у кожній точці протезного поля. Знімні пластинкові протези, виготовлені із твердих, жорстких пластмас викликають нерівномірний тиск на тканини протезного ложа, а це призводить до того, що одні зони протезного ложа не отримують навантаження, а в інших виникає підвищений тиск для цих тканин [2-4]. Це спричиняє передчасну атрофію від тиску протезного ложа у цих місцях. Використовуючи диференційовані м'які підкладки у складі протезів дає можливість вирівнювати тиск протезного ложа [1]. Для цього необхідно правильно конструювати підкладки з урахуванням властивостей еластичного матеріалу (коефіцієнт відносної деформації, модуль пружності, абсолютну деформацію, яку буде відчувати підкладка протеза); піддатливості слизової оболонки в області підкладки; площі протезів та протезного поля; величини жувальних навантажень [5, 6]. Крім того, недоліком еластичних матеріалів є швидка втрата первісних властивостей у складі протезів. Вірогідною причиною цього є агресивний вплив ротової рідини [7].

Метою дослідження стала оптимізація конструювання еластичних підкладок у складі знімних зубних протезів, при яких вони не будуть відчувати навантажень, що викликають стисненням понад їх відносної зворотної деформації.

Для цього було виготовлено 46 знімних пластинкових протезів з еластичними підкладками. Пацієнти були розподілені на дві групи. До I групи увійшли 20 осіб, у яких еластичні підкладки для протезів були виготовлені без урахування дії навантажень за загальноприйнятою методикою. II групу склали 26 осіб, у яких протези, де об'ємна деформація еластичних підкладок була конструктивно обмежена до 20%, тобто менше оборотного модуля пружності. Еластичні підкладки цих протезів конструювалися за запропонованою авторами наступною методикою [8].

Силу, необхідну для стиснення еластичної підкладки, можна розрахувати за формулою: $F = (\Delta l \cdot E \cdot A) / l$;

Де: F – сила, необхідна для стиснення підкладки;

Δl – абсолютна деформація підкладки;

l – товщина підкладки;

A – площа підкладки; E – модуль пружності еластичного матеріалу.

Величину сили, необхідну для стиснення підкладки, можна збільшувати або зменшувати шляхом зміни її розмірів (параметрів). Наприклад: візьмемо ПМ-С з модулем пружності $E = 0,0014 \text{ кН/мм}^2$. Абсолютна деформація - Δl (величина, на яку необхідно стиснути підкладку, зазвичай в межах 0,1-0,5мм, в залежності від піддатливості слизової оболонки) буде максимальною 0,5мм. Товщина підкладки 1-2мм. Площа еластичної підкладки $A = 100 \text{ мм}^2$ (наприклад, в області торусу 20мм x 5мм).

$$F = (0,5 \text{ мм} \cdot 0,0014 \text{ кН/мм}^2) \cdot 100 \text{ мм}^2 / 2 \text{ мм} = 0,035 \text{ кН} = 35 \text{ Н}.$$

З наведеного прикладу видно, щоб стиснути дану еластичну підкладку на максимально припустимі 25% (0,5мм від 2 мм), при яких відбувається зворотня деформація, досить прикласти силу 35 Н, тобто 3,5 кг/см². У той самий час, як здатність протезного поля до сприйняття тиску становить від 3 до 6,5 кг/см², в залежності від топографії та індивідуальних особливостей. З наведеної формули видно, що в залежності від величини необхідної еластичної деформації, змінюючи товщину і площу підкладок, можливо регулювати силу їх стиснення.

Клінічну оцінку стану еластичних підкладок у групах дослідження проводили у день здачі, через 6 і 12 місяців користування протезами. Вимірювалась їх товщина і вертикальна піддатливість. Також візуально оцінювались прилягання до базису і пористість еластичних підкладок. Під час порівняння результатів вертикальної піддатливості еластичних підкладок 46 протезів, проведеного у терміни спостереження, було встановлено, що вертикальна піддатливість підкладок зменшилась у I групі на $13,6 \pm 1,8\%$ через 6 місяців та на $26,5 \pm 3,5\%$ через 12 місяців користування протезами. У II групі ці показники змінились на $3,3 \pm 0,5\%$ і $7,8 \pm 1,3\%$, відповідно. Також слід зазначити, що у I групі на всіх етапах дослідження була визначена більша втрата товщини еластичних підкладок, ніж у II групі ($p \leq 0,05$). Найбільша різниця у показниках спостерігалась через 12 місяців користування протезами.

Таким чином, отримані результати дозволяють стверджувати, що еластичні матеріали у складі знімних пластинкових зубних протезів довше зберігають свої початкові властивості, якщо на них діє функціональне навантаження. Наявність у протезах обмежувачів деформації, сконструйованих

з урахуванням запобігання надмірним функціональним стисненням еластичних підкладок, дозволяє знімним пластинковим конструкціям значно довше зберігати свою функціональну цінність. Це обґрунтовує доцільність подальших клінічних досліджень.

Список літератури:

1. Силенко Б. Ю., Дворник В. М. Фізико-механічні властивості базисної пластмаси з модифікованою поверхнею. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії*. 2017. Т. 17, Вип. 3 (59). С. 242-245.
2. Комариця О. Й., Суберляк О. В., Земків В. М. Порівняльна характеристика міцності з'єднання еластичних матеріалів при виготовленні базисів знімних протезів. *Вісник проблем біології і медицини*. 2016. Вип. 1(2). С. 240-244.
3. Кузь В. С. Визначення показників міцності та пластичності різних груп базисних стоматологічних матеріалів. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії*. 2016. №2 (54). С. 28-31.
4. Макєєв В. Ф., Скальський В. Р., Гуньовський Я. Р. Порівняльна оцінка міцності полімерних матеріалів для базисів знімних протезів за результатами експериментальних досліджень на розтяг методом акустичної емісії. *Вісник проблем біології і медицини*. 2019. №1 (148). С. 225-232.
5. Остроголов Д. Ф. Підвищення ефективності ортопедичного лікування хворих за рахунок зміцнення пластмасових базисів знімних зубних протезів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.01.22 «Стоматологія». - Полтава, 2011. - 18 с.
6. Кузнецов В. В., Писаренко О. А. Удосконалення технології покращення якості базисів знімних пластинкових протезів. *Український стоматологічний альманах*. 2011. №1. С. 61-63
7. Лещук Є. С. Порівняльна оцінка функціональної придатності повних знімних пластинкових протезів з та без еластичних підкладок. *Новини стоматології*. 2014. № 2 (79). С. 51-55.
8. Пат. України 109736 МПК А61С 13/007. Ярова С. П., Комлев А. А., Гензицька О.С., Турчененко С. О. Спосіб визначення розмірів еластичних підкладок пластинкових знімних протезів. Заяв. у 201508637, опуб. 12.09.2016, Бюл.№ 17.

Physical exercises in chronic obstructive lung disease as an effective method of rehabilitation

Kletsenko L. V.,

associate professor, Ph.D., associate professor
department of physical therapy and occupational therapy
Poltava National University Yury Kondratyuk Polytechnic"

Vyshar E. V.,

senior lecturer of the department of social
work and of special education,
*Poltava Institute of Economics and Law Open
International University of Human Development "Ukraine"*

Levkov A. A.,

Doctor of Medicine, Associate Professor
physical therapy and occupational therapy
Poltava National University Yury Kondratyuk Polytechnic"

Chronic obstructive pulmonary disease (COPD) is one of the most important health care problems. COPD is the third leading cause of death in the world, causing colossal socio-economic and moral damages. The problem deserves special attention, since the disease remains paradoxically little-known both to the general population and to official representatives of health care bodies and government officials. There are no accurate statistical data on the prevalence of the disease in Ukraine. According to various estimates, at least 4-7% of the population have chronic obstructive pulmonary disease.

The situation worsens due to the outbreak of the SARS-CoV-2 virus pandemic and complications of the respiratory system of COVID-19. A number of pathological lung changes in people who have had pneumonia caused by COVID-19 are irreversible and will potentially increase the need to involve such individuals in effective rehabilitation programs. By the way, COPD has a high comorbid burden, which is a factor in the significant deterioration of the patient's quality of life already in the initial stages of the disease [1]. However, the implementation of a high-quality, scientifically based system of pulmonary rehabilitation in Ukraine is at the initial stage [2].

Analysis and comparison of modern domestic and foreign practices of providing rehabilitation care to persons with COPD showed that in Ukraine there are insufficiently developed recommendations for physical therapy in inpatient and outpatient settings. Home programs, on-line support and patient education are lacking, just as there is no effective program aimed at a long-term therapeutic effect. Patients do not have information and cannot get the necessary services. A clear description of the components of pulmonary rehabilitation is available only for the period of sanatorium-resort treatment. Regarding the effectiveness of some therapeutic exercises and optimal tools for evaluating physiotherapeutic interventions, research and discussions are underway.

The high cost of treatment, long-term loss of working capacity, and the significant spread of chronic respiratory diseases in Ukraine and the world lead to a constant demand by society for improvement of rehabilitation methods, the most affordable of which is the use of physical therapy. In physical therapy classes, the main attention should be paid to the following interventions: stretching and increasing the amplitude of movements in large joints and the chest; breathing exercises; exercises to increase strength; aerobic exercises. The expediency and extent of the use of other means of physical therapy in the event of a violation of the activity of the respiratory system must be considered individually. Additional interventions can be training of inspiratory respiratory muscles, electromyostimulation of muscles, etc. Let's consider these interventions in more detail.

1. Stretching and increasing the amplitude of movements in large joints and chest. Such interventions help to restore the amplitude of movements in large joints, reduce the risk of possible falls and improve the quality of life. In addition, exercises for stretching the muscles of the chest contribute to increasing its elasticity, excursions, improving the work of respiratory muscles, in particular, expiratory ones.

Intensity: There should be some stretch or slight discomfort in the stretch position. Hold this position for up to 30 seconds, 2-4 repetitions of each exercise. Frequency: > 2-3 times a week.

Type: static, dynamic, proprioceptive neuromuscular facilitation (PNF) technique.

2. Breathing exercises. The main goal is to teach a patient with COPD to control their own breathing, to correct the breathing pattern, to help master the methods of controlling shortness of breath and sputum removal techniques. In addition, breathing exercises contribute to the improvement of pulmonary ventilation and normalization ventilation-perfusion ratio.

Frequency: depends on the tasks of the individual pulmonary rehabilitation program and the patient's condition. At the beginning of the PR program, especially if the patient with COPD started classes immediately after an exacerbation, it is advisable to perform breathing exercises > 4 times a week.

3. Exercises to increase strength. Exercises to increase strength are used mainly for muscle groups that provide greater functionality of the patient in everyday life. In particular, these are physical exercises for the upper and lower limbs. In our opinion, together with such exercises, you should perform exercises to strengthen the back and abdominal muscles.

It should be noted that strength training exercises have a positive effect on the ability to bear physical loads, reduce the risk

fall. Strengthening the muscles of the abdominal press regulates the amount of intra-abdominal pressure, improves the work of the diaphragm.

The initial version of the dosage of strength exercises is to focus on the level of shortness of breath and adjust the weight of the load, the number of repetitions, the speed of the exercise, the number of sets, and the time for rest between sets.

Intensity: the weight of the weight in strength-building exercises is 60-70% of the maximum, the number of sets is 2-3, the number of repetitions in one set is

8-12; the weight of the load in exercises for the development of strength endurance - < 50% of the maximum, the number of approaches ≤ 2 , the number of repetitions - 15-20.

When correcting physical exercises for strength development, it is necessary to take into account concomitant diseases and comorbidity of COPD.

4. Aerobic exercises. Available for patients are walking, "northern" walking, exercises using elliptical trainers, riding a bicycle ergometer, ergometry of the upper body, dancing. For patients with COPD who have additional diseases, in particular of the musculoskeletal system, there are a number of advantages of water activities.

Intensity: Moderate to vigorous (50%–80% of peak work speed or 4–6 BORG scores). Duration: 20–60 min per day at moderate to high intensity, depending on the patient's ability to withstand physical exertion; if

the patient's condition does not allow it, it is necessary to accumulate ≥ 20 minutes of physical exercises in interval training.

5. Inspiratory respiratory muscle training as a routine intervention is not recommended, as aerobic and strength exercise has been shown to increase muscle function. Exceptions are patients who have reduced muscle strength or can perform aerobic exercise only using the interval method. The intensity of this intervention: 30% of P_Imax, the duration of one session is 30 minutes per day or 15 minutes twice a day; duration: 4–5 days a week for 2 months.

We believe that the use of self-training according to our proposed program can be recommended for people with COPD who cannot access pulmonary rehabilitation in the center, as well as for prolonging the period of remission.

Literature:

1. Spruit M. A. Pulmonary Rehabilitation and Physical Activity in Patients with Chronic Obstructive Pulmonary Disease / M. Spruit, F. Pitta, E. McAuley, R. ZuWallack, L. Nici // *Am J Respir Crit Care Med.* – 2015. – P. 924-33.
2. K. Li The Clinical and Chest CT Features Associated with Severe and Critical COVID-19 Pneumonia. / K. Li, J. Wu, F. Wu, D. Guo, L. Chen, Z. Fang, et al. // *Invest Radiol.* – 2020. – 43 p.
3. Ye Z. Chest CT manifestations of new coronavirus disease 2019 (COVID-19): a pictorial review / Z. Ye, Y. Zhang, Y. Wang, Z. Huang, B. Song // *Eur Radiol.* – 2020. – P. 1-9.
4. Bernheim A. Chest CT Findings in Coronavirus Disease-19 (COVID-19): Relationship to Duration of Infection / A. Bernheim, X. Mei, M. Huang, Y. Yang, Z. Fayad, N. Zhang, et al. // *Radiology.* – 2020. – 32 p.

The biophotogrammetric analysis by postural assessment of craniocervical posture in orthodontic practice

Kobtseva Olena Anatoliivna,

PhD, associate Professor,

Donetsk National Medical University

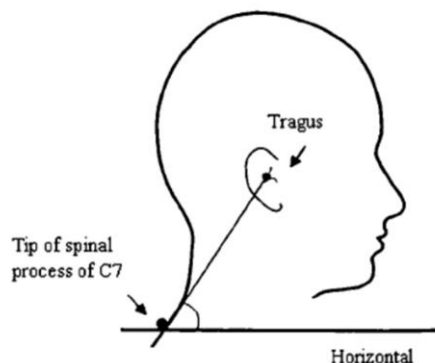
Introduction. The cervical spine not only supports the mass of the head, but also undergoes the widest range of motion of the entire spine. It also plays a key role in influencing the subjacent global spinal alignment and pelvic tilt as compensatory changes occur to maintain the horizontal gaze [1]. Therefore, a hypothesis that head and cervical posture correlates to malocclusion was put forward and widely reported in the field of orthodontics and orthopedics. For example, emerging evidence reported that children with Class II malocclusion, which were characterized by a convex profile with a retrognathic mandible and/or a prognathic maxilla, have an obviously higher head extension upon the spinal column, while a significant lower cervical lordosis angle was observed in subjects with Class III malocclusion, which showed a concave profile with a prognathic mandible and/or a retruded maxilla, suggesting that an alteration in cranio-cervical posture has a close association with sagittal malocclusion [2]. The American Orthopedics Academy describes the posture as a balance between muscles and bones that protects the structures of the body from traumas in every position. Many assessment methods have been used to measure the stability of the craniocervical articulation, to quantify the musculoskeletal deficit, and also to serve as a base for the assessment of the efficiency of the therapeutic interventions. Among the most known are: visual estimation, photographic method and cephalometry [3]. The classic method is based on visual analysis, using qualitative observations of postural asymmetries, having as a reference pattern the model proposed by Kendall (1995). He recommended the use of a postural grid with a plumbline for alignment. In terms of craniocervical posture, the correct vertical reference line in a lateral view should pass through the lobe of the ear and the tip of the shoulder. The evaluation of the craniocervical posture in the sagittal plane can also be performed by measuring from a vertical line that runs through the apex of the thoracic spine to the surface of the mid-cervical spine. According to Rocabado, this distance averages 6 cm in normal head posture [4]. Regardless of the examiner's experience, this type of measure is considered of less credibility in relation to quantitative measures [5]. Among the techniques used to measure craniocervical posture, the radiographic method has been the most common for measuring the position of the cervical vertebrae (vertebral alignment) and the position of the head in relation to the cervical spine. However, non-invasive measurements are also of value for clinical purposes (such as the assessment of head posture by a physical therapist in a clinical setting [4]).

The purpose of the study. To investigate the applicability of biophotogrammetric analysis as a diagnostic method for assessing craniocervical posture in the sagittal plane.

Material and Methods. A Medline-Pubmed database search was performed to identify relevant articles. For this review, the literature was searched for published studies on the assessment of head posture using superficial measurements - biophotogrammetric analysis. Key words used in the search were: neck posture, head posture, cervical spinal alignment parameters, surface measurements, biophotogrammetric analysis, forward head position.

Results. The posture of the head and of the cervical spine is evaluated by means of digital photograph, with biophotogrammetric analysis by the postural assessment software. Pictures are taken in standing position in right lateral view. Anatomic points are marked in the subject's body with white Styrofoam balls wrapped in reflective tape and previously prepare with double-sided tape for attachment to the skin. During the image acquisition, the volunteers are oriented to keep the usual body posture with opened eyes glancing to the horizon line. The participants with suitable clothing, hair tied back and barefoot are photographed in a scenario constituted by a black background of 3x1.5 meters, a plumb line suspended in the roof beside the volunteer, a base with 10x40x20 centimeters of dimensions with the foot outline drawn in a rubber rug. A tripod is positioned at a distance of, at least, 3 meters from the digital camera and in a 1.20-meter height from the floor. In order to reproduce the natural position of the head, the individual is instructed to look at the reflection of his eyes in a mirror positioned at one meter of distance [5]. Several studies have used the craniovertebral angle in photographs to measure head posture. This angle is referred to as the degree of forward head position or neck protraction, and is defined as the angle between the true horizontal through the spinous process of C7 and a line connecting the spinous process of C7 with the tragus (the cartilaginous protrusion in front of the ear hole). This angle is commonly used to assess head-neck posture in the sagittal plane, including in patients with TMD, and is considered to be the clinical standard for measuring craniocervical posture [4]. The angle value = $51,42 \pm 4,87$ [6].

Fig. 1. Craniovertebral angle [4].

The second surface angle A also related to the forward head posture and is an angle formed between the external acoustic meatus (vertex), chin and sternal notch. The smaller craniovertebral angle and the greater the angle A, the more forward the

head. The third surface angle was related to the flexion-extension head position (FE) and it was formed by the points marked in the spinous process of the seventh cervical vertebra, tragus (vertex) and palpebral commissure. The greater this angle, the greater the hyperextension of the head on the upper cervical spine [5].

Conclusion. The computerized biophotogrammetry is considered a reliable and reproducible method being an important tool in the evaluation of body posture. There are different biophotogrammetric measures capable of measuring the forward head as well as the cervical spine curvature and the head flexion/ extension. It is possible to study the craniocervical posture with reliable methods and without the exposure to radiation. Based on the association found between the methods regarding the analysis of the measures that characterized the forward head and the head flexion/extension, it can be suggested the use of the biophotogrammetric method to assess the craniocervical posture. The benefits of a non-invasive biophotogrammetric analysis over radiographic methods are that it is less expensive, there are fewer technical difficulties, and there is no risk of radiation exposure.

References

1. Yuceli Ş, Yaltirik CK. Cervical spinal alignment parametrs. *J Turk Spinal Surg* 2019;30:181-186. https://cms.galenos.com.tr/Uploads/Article_27969/jtss-30-181-En.pdf
2. Peng, H., Liu, W., Yang, L., Zhong, W., Yin, Y., Gao, X., & Song, J. (2022). Does head and cervical posture correlate to malocclusion? A systematic review and meta-analysis. *PloS one*, 17(10), e0276156. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0276156>
3. de Oliveira, L. B., Cajaíba, F., Costa, W., Rocabado, M., Lazo-Osório, R., & Ribeiro, S. (2012). Comparative analysis of assessment of the craniocervical equilibrium through two methods: cephalometry of Rocabado and cervical range of motion. *Work (Reading, Mass.)*, 41 Suppl 1, 2563–2568. <https://doi.org/10.3233/WOR-2012-0499-2563>
4. Gadotti, I, Magee, D. (2008). Validity of surface measurements to assess craniocervical posture in the sagittal plane: a critical review. 13(4), 258-268. DOI: 10.1179/174328808X309250
5. Weber, Priscila & Castilhos, Eliane & Correa, Eliane & Milanesi, Jovana & Soares, Juliana & Trevisan, Maria. (2012). Craniocervical posture: Cephalometric and biophotogrammetric analysis. *Brazilian Journal of Oral Sciences*. 11. 416-421. 10.20396/bjos.v11i3.8641399.
6. A Systematic Review of the Angular Values Obtained by Computerized Photogrammetry in Sagittal Plane: A Proposal for Reference Values.
7. Krawczyk, Bruna et al. *Journal of Manipulative & Physiological Therapeutics*, May 1, 2014, Volume 37, Issue 4, 269 - 275. <https://doi.org/10.1016/j.jmpt.2014.01.002>.

Наступність між дошкільною та початковою ланками освіти з огляду на Концепцію «Нова українська школа»

Лісковська Наталя Олександрівна,

вихователь

Глухівського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) «Фіалка»

Глухівської міської ради, Сумської області

Забезпечення неперервності здобуття людиною освіти є можливим за умови реалізації принципів перспективності і наступності між суміжними ланками освіти, зокрема дошкільною і початковою. З переходом загальної середньої освіти на нові терміни, структуру та зміст навчання актуалізується питання пошуку шляхів забезпечення цілісного розвитку особистості на різних рівнях освіти.

Концептуальні засади реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року проголошують побудову освіти усіх рівнів з максимальним урахуванням індивідуальних фізичних, психологічних, інтелектуальних особливостей дитини кожної вікової групи.

Тенденції розвитку дошкільної та початкової освіти в умовах реформування загальної середньої освіти на засадах Концепції Нової української школи мають багато спільного. Зокрема, гуманізм як норма поваги до особистості, доброзичливе, бережне ставлення до дитини без спонукання і насилля; визнання самоцінності кожного вікового періоду та орієнтація на вікові особливості; урахування індивідуальних інтересів, здібностей, темпу розвитку дитини.

Проблему наступності й перспективності в освіті та навчанні досліджували ще з давніх часів (А. Дистервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, С. Русова, К. Ушинський тощо), і в наш час вона привертає увагу методистів (А. Богуш, М. Вашуленко, М. Львов, Г. Люблінська, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Федоренко, Т. Чижова та ін.).

Історичні аспекти проблеми наступності представлені ідеями науковців класичної педагогіки (А. Дистервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський). Засновники дидактики Я. Коменський та Й. Песталоцці надавали неабиякого значення проблемі наступності.

Послідовниця К. Ушинського Є. Тихеева розглядала проблему наступності через встановлення зв'язків між методами та прийомами навчання у закладі дошкільної освіти та школі, а також тими знаннями, які діти опановують у цих суміжних ланках освіти. Між дошкільним закладом та школою, наголошувала вона, повинен існувати міцний внутрішній та зовнішній зв'язки [4].

Є. Тихеевою було науково обґрунтовано проблему наступності в освітній роботі дошкільного закладу і початкової школи, розроблено методику проведення занять з підготовки дітей до навчання в школі і розвитку мовлення дошкільників. Наголошуючи на необхідності вирішення завдань наступності в роботі дошкільної та початкової ланок загальної освіти, відома вчена, зокрема,

відзначала: «Між дошкільною установою та школою, до якої передаються діти, повинен бути встановлений міцний зовнішній і внутрішній зв'язок. У державному масштабі завдання це ще не вирішене, а тому кожна установа повинна вирішувати його персонально» [2].

Наступність як засіб розв'язання багатьох освітніх проблем розглядав В. Сухомлинський. Одну з умов вирішення проблеми наступності він вбачав у організації відповідної роботи педагогів закладу дошкільної освіти і школи. Щодо змісту наступності педагог дотримувався такої думки: «Школа не повинна вносити різкого перелому в життя дітей. Нехай, ставши учнем, дитина продовжує сьогодні робити те, що робила вчора. Нехай нове з'являється в її житті поступово і не приголомшує нових вражень» [6].

Відомий діяч ЮНЕСКО Р. Дає вважав, що «...неперервна освіта – це процес особистісного, соціального і професійного розвитку індивіда протягом його життя, здійснюваний з метою удосконалення якості життя як окремого індивіда, так і суспільства. Це всеосяжна й об'єднуюча ідея, що охоплює формальне, неформальне і позаформальне навчання, здійснюване з метою досягнення якнайповнішого розвитку різноманітних сторін життя на різних його щаблях. Вона пов'язана як з розвитком особистості, так і з соціальним прогресом» [1].

Р. Дає визначив перелік характерних ознак неперервної освіти:

- охоплення освітою всього життя людини;
- розуміння освітньої системи як цілісної, яка охоплює всі види навчання, починаючи з дошкільного;
- залучення в систему освіти, крім навчальних закладів і центрів допідготовки, формальних, неформальних і позаінституційних форм освіти

Сучасні дослідження А. Богуш, Т. Степанової проблеми наступності і перспективності між дошкільною та початковою ланками освіти стосуються забезпечення всебічного розвитку старших дошкільників як передумови їх успішної адаптації до школи. Сучасні науковці схиляються до думки про необхідність розробки наскрізних програм навчання й виховання дітей, спрямованих на проектування цілісної спільної діяльності дитини і дорослого (мовленнєвої, навчально-пізнавальної, ігрової, комунікативної, рухової тощо), яка орієнтована на зону найближчого розвитку дитини з урахуванням специфіки діяльності, що засвоюється. При цьому в змісті програм повинні передбачатись можливості формування мотиваційної сфери дошкільника і молодшого школяра, психічного і соціального розвитку дитини тощо [5].

Наступність між дошкільною та початковою освітою – це забезпечення неперервності здобуття людиною освіти. Наступність в освіті необхідна для створення єдиного освітнього процесу, що логічно продовжується від дитячого садка до школи. Цей процес допомагає досягти цілісного розвитку особистості.

Під час навчання у дітей формуються базові компетентності – вміння, знання та навички, які необхідні для подальшого навчання та життя загалом. Володіння українською та іншими мовами, математичні навички, знання в галузі природничих наук, техніки або культури – цьому дитина навчається в молодшій школі завдяки тим компетентностям, що сформувались у неї в дитячому садку.

У дошкільному віці діти починають розвивати, зокрема допитливість, ініціативність, відповідальність, креативність, навички комунікації. Початкова освіта базується на цих навичках і поглиблює їх.

Перехід між дитячим садком і школою має бути поступовим, оскільки діти мають пройти період адаптації. Адаптація дитини буде значно легшою, якщо у перші роки навчання в школі будуть продовжувати та підіймати на інший рівень ту діяльність, яка була в дитячому садку. Наступність в освіті означає збереження основних видів діяльності дітей дошкільного віку в початковій школі, зокрема:

- спілкування;
- ігри;
- рухова активність;
- пізнавальна діяльність;
- засвоєння господарсько-побутових навичок;
- ліплення, малювання, аплікація, конструювання, слухання музики, спів, хореографія, театральна діяльність.

Провідні види діяльності дітей старшого дошкільного віку (спілкування, гра, рухова, пізнавальна, господарсько-побутова, художньо-естетична (ліплення, малювання, аплікація, конструювання, слухання музики, спів, хореографічна, театралізована) мають бути збережені і змістовно збагачені у молодшому шкільному віці. Це дозволить здійснити поступовий перехід до навчання як нового провідного виду діяльності у перший (адаптаційно-ігровий) період початкової освіти. Поряд з іншими, метою цієї діяльності є розвиток різних видів активності дитини, її творча самореалізація, формування нових компетентностей.

Спільними для всіх ключових компетентностей є наскрізні вміння, як читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами. Основою формування ключових компетентностей дітей у початковій школі є базові якості особистості дитини, набуті у дошкільному віці: спостережливість, допитливість, довільність, самостійність, ініціативність, відповідальність, чуйність, креативність, міжособистісної позитивної комунікації та інші [3].

Необхідність визначення умов реалізації неперервності освітнього процесу з урахування потреб, а також особливостей фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку особистості, індивідуальних нахилів, здібностей дітей та освітніх запитів батьків назріла у зв'язку з усвідомленням невідповідностей взаємодії дошкільної й початкової ланок освіти. Ще більш актуальною вона є у період реформування освітньої галузі відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Концепція віддзеркалює ті ідеї, що містяться у новому Законі України «Про освіту».

Сьогодні актуальним є вміння навчатися упродовж життя, критично мислити, ставити мету та досягати її, працювати в команді, спілкуватися в культурному середовищі.

Автори «Нової української школи» зробили правильний вибір на користь педагогіки партнерства. Тісна співпраця між учнями, учителями, батьками, які мають стати рівноправними учасниками освітнього процесу. Відповідна співпраця має бути і в закладі дошкільної освіти.

Базовий компонент дошкільної освіти спрямовує зусилля батьків, педагогів, психологів на розвиток творчого потенціалу дитини, що має свої особливості у дошкільному дитинстві, на своєчасне підтримання досягнень індивідуальної своєрідності неповторного життєвого шляху дитини, забезпечення психолого-педагогічного супроводу розвитку дитини у дошкільні роки.

Наступність забезпечує поступовий перехід від попереднього вікового періоду до нового, поєднання щойно здобутого дитиною досвіду з попереднім. З одного боку, вона передбачає спрямованість освітньої роботи в закладі дошкільної освіти на вимоги, які будуть пред'явлені дітям в школі, а з іншого – на опору вчителя на досягнутий старшими дошкільниками рівень розвитку; на здобуті в дитсадку та сім'ї знання, навички і досвід дітей, на активне використання їх в освітньому процесі.

У Базовому компоненті дошкільної освіти та Державному стандарті початкової загальної освіти визнається пріоритетність компетентнісного підходу до розв'язання основних завдань дошкільної та початкової ланок освіти. Ці документи покликані забезпечити поетапне становлення дитячої особистості, її фізичний, пізнавальний, соціальний, естетичний розвиток, набуття нею певного практичного досвіду.

Сучасне бачення вирішення проблеми наступності полягає у створенні умов для реалізації в освітньому процесі закладів дошкільної та загальної середньої освіти єдиної, динамічної, перспективної системи особистісного творчого зростання дитини. Завдяки цьому перехід до нових умов шкільного навчання здійснюється з найменшими для дітей психологічними труднощами. При цьому забезпечується природне і комфортне їх входження в нові умови, що сприяє підвищенню ефективності освітньої діяльності.

Зміст освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку реалізується за чинними комплексними програмами розвитку, навчання, виховання, що рекомендовані Міністерством освіти і науки України та орієнтують вихователів на формування особистості дитини, розвиток її творчої спрямованості, розкриття потенційних можливостей.

Однією з таких програм є освітня програма «Впевнений старт» (нова редакція), розроблена на виконання Плану пріоритетних дій Уряду в 2017 році. Головні конструкти програмних завдань з урахуванням вимог сьогодення передбачають:

- збалансування напрямів розвитку особистості дитини для збереження її цілісності;
- створення фундаменту успішності дитини через її діяльну самореалізацію в умовах нової соціальної ситуації розвитку;

- забезпечення сучасної та зручної системи методичного сервісу для педагогів і батьків [3].

Матеріали програми окреслюють оптимальний комплекс розвивальних, виховних, навчальних функцій і змістових напрямів організації життєдіяльності в межах вікової компетентності дітей старшого дошкільного віку. Реалізація вимог освітньої програми «Впевнений старт» передбачає застосування вихователями закладу дошкільної освіти діяльнісного підходу, врахування специфічних видів дитячої діяльності (ігрова, комунікативна, образотворча та ін.), забезпечує формування психологічної зрілості, життєвих компетентностей і готовності до систематичного навчання в Новій українській школі старшого дошкільника.

Педагоги дошкільної освіти мають бути ознайомлені з програмою початкової школи та вводити у свої заняття навчальні елементи, які підготують дітей до 1-го класу. Вчителі початкових класів також мають знати дошкільну навчальну програму, щоб використовувати її складові в адаптаційний період. Лише таким чином можна буде досягти успішного процесу наступності та безперервності між дошкільної та початковою ланкою сучасної освіти.

Завдання наступності мають спільно та одночасно вирішуватися одночасно з обох сторін – дошкільної та початкової освіти, бо лише за таких умов можна досягти успіху. Заплановані форми організації спільної роботи забезпечують єдність підходів до організації життєдіяльності дитини старшого дошкільного віку, а зусилля педагогічних колективів – психологічно виважений та успішний для дитини перехід від дошкільного до шкільного життя.

Список літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти. Київ, 2012
2. Детский сад по методу Е. И. Тихеевой при Ленинградском государственном педагогическом институте им. А. Герцена. Ленинград, 1928, С. 65.
3. Лист МОН від 19.04.2018 № 1/9-249 Щодо забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти URL: mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/nastupnist
4. Рожок Т., Харматова В. Забезпечення наступності між дошкільним навчальним закладом і початковою школою // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2012. №8. С. 43-46.
5. Степанова Т. М. Трансформації змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки; методологія, теорія, практика (кінець XIX-XX століття): монографія. – Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 424 с.
6. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – Київ : Рад. школа, 1981. – 382 с.

Інформаційно-бібліотечні послуги освітянських бібліотек в умовах цифровізації

Матвійчук Оксана Євгенівна

Кандидат педагогічних наук, доцент

Старший науковий співробітник

Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського

Бібліотеки були і залишаються найціннішим інформаційним ресурсом суспільства, оскільки зберігають головний продукт наукової діяльності – знання, яке людство накопичувало тисячоліттями, й водночас надають людині інформацію з усіх галузей.

Сучасна бібліотека завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, наявності висококваліфікованого персоналу та широким партнерським зв'язкам може виступати провайдером освітніх послуг для різних категорій користувачів. Важливу місію, бути суб'єктом освітнього середовища, таким, що здійснює властиву для бібліотечної спільноти діяльність, спрямовану на інформаційну підтримку учасників освітнього процесу реалізують освітянські бібліотеки. До їх мережі входять бібліотеки закладів загальної середньої освіти (шкільні бібліотеки), професійно-технічної освіти, позашкільної освіти, бібліотеки закладів вищої освіти педагогічного та інженерно-педагогічного профілів, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти [1].

Освітянська бібліотека надає інформаційно-бібліотечні послуги, які є результатом діяльності конкретної бібліотеки із задоволення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб її користувачів. Основними бібліотечними послугами кожної бібліотеки залишається придбання, обробка, зберігання документів та надання самих документів та інформації щодо їх доступу своїм користувачам: здобувачам освіти, педагогічним, науковим, науково-педагогічним працівникам.

Цифровізація усіх сфер життєдіяльності, утвердження цифрової грамотності і культури вносять істотні зміни в умови буття людини. В умовах цифровізації (інтеграції цифрових технологій у повсякденне життя суспільства шляхом оцифровки ресурсів) освітянські бібліотеки постійно удосконалюють та запроваджують нові інформаційно-бібліотечні послуги.

Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського (ДНПБ України імені В.О.Сухомлинського) активно долучилася до інформаційного та наукового супроводу освітянських бібліотек, виявлення сутності, обґрунтування змісту та визначення напрямів їх інноваційного розвитку, узагальнення й поширення кращого досвіду інформаційної діяльності. Фахівцями бібліотеки розроблено ряд методичних рекомендацій, які містять приклади впровадження нових, зокрема онлайн-ових, інформаційно-бібліотечних послуг: «Сучасні форми і методи забезпечення інформаційних потреб користувачів освітянських бібліотек»; «Створення сучасного інформаційно-освітнього простору шкільної бібліотеки»; «Освітянська бібліотека в сучасній

системі соціокультурних комунікацій». Оприлюднені довідник: «Науково-інформаційна та соціокультурна діяльність провідних освітянських бібліотек – 2022»; науково-допоміжний бібліографічний покажчик: «Бібліотека в інформаційно-освітньому середовищі»; практичний посібник «Інформаційні ресурси бібліотек закладів освіти: формування та використання». З усіма цими виданнями можна ознайомитись на порталі бібліотеки у рубриці: «Видання ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (<http://dnpb.gov.ua/ua>).

Упровадження нових інформаційно-бібліотечних послуг на основі інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема модернізація системи віртуальної довідкової служби, електронного замовлення документів, розширення переліку інформаційних послуг; перебудова системи обслуговування користувачів завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій у процесі отримання, оброблення, зберігання й передавання інформації, оформлення попереднього замовлення документа та його доставляння до користувача, лише частина інформаційно-бібліотечних послуг, які надають освітянські бібліотеки [2].

В умовах цифровізації освітянські бібліотеки функціонують як інформаційні центри закладу освіти, зосереджуючи увагу на створенні та поповненні електронних бібліотек та навчальних ресурсів; стають дослідницьким середовищем для своїх користувачів.

Співпраця з провідними освітянськими бібліотеками щодо створення спільних науково-інформаційних продуктів на кооперативних засадах; вивчення, узагальнення, упровадження й поширення національного та зарубіжного досвіду наукової інформаційно-бібліографічної діяльності освітянських бібліотек, створення цифрових інформаційних ресурсів та надання доступу до них є пріоритетом діяльності кожної освітянської бібліотеки.

Працюючи над постійним удосконаленням інформаційно-бібліотечних послуг ДНПБ України імені В.О.Сухомлинського розпочала наукове дослідження «Освітянські бібліотеки як суб'єкт проектування освітнього середовища в умовах цифровізації». Мета реалізації теми: узагальнення організаційної, управлінської, наукової та науково-методичної діяльності бібліотек щодо створення цифрового освітнього контенту. Оскільки саме проектування освітнього середовища дозволяє логічно вибудувати систему дій, побачити і сформулювати актуальні потреби освітян та задовольнити їх і таким чином спроектувати нові інформаційно-бібліотечні послуги.

Досить швидко в Україні та й в усьому світі реалізується нова філософія освітянської бібліотеки, де пріоритетною є сервісна діяльність, спрямована на підвищення ефективності та якості забезпечення інформаційних потреб користувачів, спільне створення й використання сучасних інформаційних ресурсів. Сприяють цьому і соціальні мережі, які допомагають користувачам відвідувати бібліотеки віртуально.

Таким чином, інтеграція освітянських бібліотек до цифрового інформаційного простору потребує постійного удосконалення та розроблення нових інформаційно-бібліотечних послуг, що в свою чергу сприятиме якісній підтримці освіти та досліджень.

Список літератури

1. Інформаційні ресурси бібліотек закладів освіти: формування та використання : практ. посіб. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [Григоревська О. В., Матвійчук О. Є., Вараксіна Н. В., Кропочева Н. М., Бойко С. Т.; наук. ред.: Пономаренко Л. О.]. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2022. – 181 с. – (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек» ; вип. 28).
2. Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017–2026 роки / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт. Березівська Л. Д., Зозуля С. М., Страйгородська Л. І.] ; за заг. ред. Л. Д. Березівської. – Київ, 2017. – 29 с.

Специфічні прояви порушень мовленнєвих і немовленнєвих функцій у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення

Ревуцька Олена Володимирівна

кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри прикладної психології та логопедії
Бердянський державний педагогічний університет

Пархоменко Марина Вікторівна

кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри прикладної психології та логопедії
Бердянський державний педагогічний університет

Малуєва Тетяна Владиславівна

директорка
Комунальна установа «Інклюзивно-ресурсний центр» БМР

Косенко Тетяна Володимирівна

здобувачка II рівня вищої освіти
Бердянський державний педагогічний університет

Одним з найважливіших завдань сучасної логопедії є розробка найбільш ефективних методів подолання загального недорозвитку мовлення (ЗНМ), яке характеризується великою поширеністю, складністю симптоматики і патогенезу. У структурі цього виду дизонтогенезу, крім системного недорозвитку мовленнєвої діяльності, виявляється і своєрідність психічного розвитку, специфічні риси загальної емоційної незрілості, затриманий або нерівномірний розвиток інтелектуальних здібностей, слабка регуляція довільної діяльності, рухова неповноцінність (Р. Левіна, О. Мастюкова, О. Приходько, Є. Соботович, В. Тищенко, Г. Чиркіна, М. Шеремет та ін). Таким чином, загальний недорозвиток мовлення є складним системним порушенням, що поєднує в собі різноманітну мовленнєву і немовленнєву симптоматику.

Сьогодні в практиці дошкільної освіти простежуються тенденції до пошуку нових форм і методів музичного виховання, розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку засобами музичного мистецтва (Н. Ветлугіна, Л. Комісарова, Л. Рапацька та ін), можливості коригувального впливу музики на емоційну й психологічну сфери людини (І. Волженцева, В. Драганчук, Г. Лозанов, Г. Побережна, С. Нечай, М. Чепіга та ін.), і актуальною є розробка та впровадження в педагогічну практику корекційно-розвиткової роботи інноваційних технологій на основі різних видів мистецтва (музики, літератури, образотворчого мистецтва, театру тощо) [2].

Музика активно застосовується як один із засобів терапії, впливаючи на регулювання психовегетативних і фізіологічних процесів, психоемоційного стану, дозволяючи засвоювати нові позитивні установки і форми поведінки,

активізуючи комунікативну функцію. Музика є найемоційнішим з усіх видів мистецтва через її головне завдання – піднесення внутрішнього світу людини від нижчого до вищого, від земного до високого.

Вплив музики на людину здійснюється трьома чинниками: вібраційним, фізіологічним та психологічним. Вібраційний чинник полягає у стимуляції обмінних процесів на рівні клітини. Точно підібрана вібрація здатна сприяти виробленню певних ферментів та гормонів. Вплив на дихальну, рухову та серцево-судинну систему здійснює фізіологічний чинник музики. Психологічний чинник, використовуючи асоціативні зв'язки та певні музичні образи, здатний змінювати емоційно-психічний стан людини, поживляти емоційний стан людини [1].

Новітні досягнення психології та педагогіки визначають важливість музичних занять і уроків не лише в естетичному, а і в інтелектуально-творчому розвитку дітей, розуміння того, що дитина, яка займалася музикою, мислить, діє та відчуває інакше, ніж та дитина, яка про музику лише говорила або чула [1].

Розробка методики експериментального дослідження здійснювалася з урахуванням фундаментальних положень психології, психолінгвістики, логопедії, що представляють собою методологічну основу дослідження: положення про цілісність характеру мови як системи і сучасні наукові уявлення про структуру мовленнєвого дефекту при загальному недорозвитку мовлення; концепція про співвідношення первинних і вторинних порушень; вчення про загальні і специфічні закономірності розвитку дітей з відхиленнями, про роль мовлення в психічному розвитку дітей дошкільного віку.

Положення про цілісність мови як системи передбачає не механічний зв'язок, а єдність компонентів мови, наявність певних відносин між мовними одиницями одного рівня і різних рівнів. Мова існує і реалізується через мовлення. Складність структурно-функціональної організації мовленнєвої системи обумовлена взаємозв'язком, переплетенням її компонентів на всіх етапах розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Таким чином, порушення навіть окремих компонентів призводить до розладу мовленнєвої діяльності в цілому. Цим визначається необхідність впливу на всі компоненти мовленнєвої системи при корекції її розладів [4].

Виникнення мовлення якісно змінює структуру і організацію вищих психічних функцій. Виникає можливість узагальнювати сигнали, що приймаються з реальної дійсності, а також відображати зв'язки і відносини, що виходять за межі чуттєвого сприймання. Сприймання набуває вибіркового характеру, перебудовуються пам'ять і, особливо, мислення. Мовлення вдосконалює розумові операції, включаючись в пізнавальну діяльність дітей дошкільного віку. Проте, для виникнення і формування мовленнєвої системи необхідний певний рівень розвитку когнітивного базису. Мовлення тісно взаємопов'язано з загальним психічним розвитком і підпорядковано тим же законам, що й розвиток психіки в цілому [4].

Урахування даного положення передбачає єдність формування мовленнєвих процесів і пізнавальної діяльності.

Важливу роль в комплексній діагностиці та корекції загального недорозвитку мовлення відіграє положення про виділення провідного порушення, про співвідношення первинних і вторинних відхилень у розвитку дитини. Первинні симптоми, що впливають з біологічного характеру порушення, мають різні причини і механізми виникнення, що визначають структуру мовленнєвої недостатності. Механізми вторинних відхилень також різноманітні: порушується формування функцій, безпосередньо пов'язаних з порушенням функції, і тих, які в момент впливу несприятливого фактору перебували в сензитивному періоді розвитку. Тому значущим в процесі корекційного навчання і виховання дітей є встановлення структури порушення, співвідношення і взаємозв'язку первинних і вторинних відхилень [4].

З урахуванням зазначених теоретичних положень і завдань дослідження були визначені наступні напрями методики експериментального дослідження: дослідження мовленнєвої функціональної системи; вивчення пізнавальних процесів; діагностика сенсомоторної сфери дітей; дослідження музично-ритмічних здібностей.

Дослідження мовленнєвої функціональної системи: імпресивного мовлення (розуміння зверненого мовлення, уточнення обсягу пасивного словника, диференціація граматичних форм, розуміння значення афіксів), експресивного мовлення (фонетико-фонематичної системи мови: стан звуковимови; просодичної складової мовлення; сформованості фонематичних процесів; складової структури слів); лексичної, граматичної системи мови; зв'язного мовлення [3].

Дослідження пізнавальної сфери: пам'яті, уваги, мислення [3].

Дослідження сенсомоторної сфери: зорового гнозису; слухового гнозису; розрізнення ритмічних послідовностей; рухів і дій [3].

Обстеження музично-ритмічних здібностей: дослідження музичних здібностей: музичної пам'яті; естетичне ставлення до музики; ставлення до музичного мистецтва на основі оціночної діяльності.

Результати експериментального дослідження дозволили зробити певні висновки.

У структурі загального недорозвитку мовлення виділяється складний симптомокомплекс порушень, що включає відхилення в мовленнєвій та немовленнєвій сфері, а також недоліки музичного розвитку. Ступінь виразності даних відхилень корелює з тяжкістю мовленнєвої патології.

Порушення мовленнєвого, немовленнєвого і музичного розвитку у дітей із загальним недорозвитком мовлення має неоднорідну структуру. Встановлені в ході експерименту відмінності за значною кількістю параметрів мовленнєвого, немовленнєвого і музичного розвитку між дітьми дошкільного віку з різними мовленнєвими порушеннями (з дизартрією і з моторною алалією).

Виявлено відмінності між контрольною та експериментальною групами за всіма досліджуваними параметрами. Аналіз результатів дозволив диференціювати всіх дітей із загальним недорозвитком мовлення, які брали участь в експерименті, на три групи, різних за рівнем і своєрідності мовленнєвої, пізнавальної, сенсомоторної і музичної діяльності.

Розподіл дітей дошкільного віку за групами:

I група – в цю групу увійшли діти дошкільного віку із ЗНМ III рівня, ускладненим дизартрією, у яких переважно порушені такі сторони мовленнєвого розвитку, як звуковимова, просодика, фонематичні процеси, складова структура слів, морфологічні операції. Діти з дизартрією демонстрували зниження показників орального праксису, слухомоторної координації рухів, кінестетичної, зорово-просторової і динамічної організації рухів, обсягу і стійкості уваги, пам'яті, мислення. У дітей цієї групи фіксувалася недостатня сформованість мелодійного і гармонійного слуху, а також невеликий співочий діапазон голосу. Під час співу відзначена дискоординація слуху і голосу.

II група – до групи увійшли діти з моторною алалією, у яких відзначалися недоліки ритмічного і звуковисотного слуху, вузькість співочого діапазону, низька емоційна чуйність на музику. Для дітей цієї групи було характерно зниження показників мовленнєвого розвитку: рівня сформованості фонематичних процесів, лексики (наявність лексичних помилок), морфологічних операцій. Найбільше відставання в розвитку немовленнєвих процесів виявлено при дослідженні зорового гнозису, конструктивного праксису, динамічної організації рухів. Розвиток немовленнєвих процесів відповідав середньому рівню і рівню нижче середнього. Музичні здібності також визначалися на середньому рівні.

III група – групу склали діти дошкільного віку з моторною алалією, у яких розвиток музичних здібностей характеризувався низькою емоційною чуйністю на музичні твори, відсутністю вибіркового ставлення до музики, недорозвиненням ритмічного і гармонійного, тембрового слуху. Для цієї групи були характерні найбільш знижені показники сформованості складової структури слів, морфологічних і синтаксичних операцій. Діти продемонстрували значне зниження всіх параметрів сенсомоторного розвитку в порівнянні з їх однолітками з нормальним мовленнєвим розвитком і з дизартрією. Мали місце такі особливості організації рухів, як порушення координації, переключення, персеверації, виражена виснаженість. Показники розвитку сенсомоторної пам'яті, уваги відповідали низькому рівню сформованості цих функцій.

Отже, загальний недорозвиток мовлення є системним порушенням, при якому відзначається різноманітна мовленнєва і немовленнєвих симптоматика: порушення мовленнєвого, когнітивного, психоемоційного розвитку, відхилення в формуванні різних аспектів музичних здібностей. Характер порушень мовленнєвих і немовленнєвих психічних функцій, а також музичних здібностей у дітей дошкільного віку із ЗНМ різного патогенезу є неоднорідним, виявлено загальні та специфічні прояви порушень мовленнєвого, когнітивного, сенсомоторного, психоемоційного та музичного розвитку у дітей з дизартрією і моторною алалією.

Загальні прояви порушень розвитку у дітей дошкільного віку із ЗНМ: недорозвинення всіх сторін мовлення, значне зниження рівня розвитку вербального інтелекту, недостатня концентрація, обсяг, розподіл уваги, швидке виснаження уваги; виражене відставання в розвитку довільної пам'яті, велика залежність мнестичних процесів від ряду зовнішніх чинників. У музичному

розвитку відзначаються недостатня емоційна чуйність на музику, низький рівень розвитку музичної пам'яті.

Специфічні прояви порушень розвитку у дітей дошкільного віку з дизартрією виражаються в домінуванні фонетико-фонематичних порушень мовлення, розладах просодики, динамічної організації рухів, орального праксису; малому обсязі співочого діапазону, затримки в розвитку мелодійного слуху та ін. Специфічні особливості, характерні для дітей з моторною алалією: більш виражене недорозвинення всіх сторін мовлення, порушення зорового гнозису, затримка формування почуття ритму; низький рівень розвитку динамічного, гармонійного слуху та ін.

Отже, ефективність педагогічного впливу з подолання мовленнєвих і немовленнєвих порушень при загальному недорозвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі буде забезпечена за умови реалізації: комплексного підходу в процесі діагностики і корекції симптомокомплексу мовленнєвих і немовленнєвих розладів при ЗНМ; цілеспрямованого і обґрунтованого використання засобів музичного розвитку в комплексній системі корекції; взаємодії фахівців, а також активної участі батьків у процесі комплексної корекції.

Список використаних джерел

1. Малашевська І. А. Музичне навчання дошкільників і молодших школярів на основі оздоровчо-розвивального підходу : монографія. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : ФОП Домбровська Я.М., 2016. 210 с.
2. Нечай С. Нові орієнтири використання музики як засобу педагогічного впливу у професійній діяльності вихователя дошкільного закладу. Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 5. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. Збірник наукових праць. К.: Видавництво Національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 130-137.
3. Технології логопедичного обстеження: навчально-методичний посібник / упор. Є. Ю. Линдіна, О. В. Ревуцька. 2-е видання, доповнене та доопрацьоване. К. : Освіта України, 2021. 218 с.
4. Хрестоматія з логопедії / Авторський колектив: Н. Базима, Т. Бредун, В. Галущенко, Д. Горбачова, В. Кисличенко, Н. Кабельникова, О. Качуровська, О. Козинець, Ю. Коломієць, С. Конопляста, Є. Линдіна, В. Любовецька, І. Мартиненко, І. Марченко, Н. Пахомова, О. Ревуцька, А. Савицький, Л. Смаглюк, В. Тищенко, В. Тарасун, Л. Трофименко, Н. Чередніченко, С. Федоренко, Т. Швалюк, М. Шеремет, Д. Шульженко К. : «Книга-плюс», 2019. 496 с.

Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності

Яковлев Володимир Петрович

старший викладач кафедри музики імені Григорія Левченка

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

В умовах європейської інтеграції, державних політико-економічних і соціокультурних змін в Україні розвиток духовної культури молоді, відповідно до загальнолюдських демократичних цінностей та національних традицій, є одним із найважливіших завдань реформування освіти. Музичне мистецтво, зокрема вокальне, сприяє розвитку дітей і юнацтва, впливає на творення внутрішнього світу особистості, сприймання нею виразності слова й краси голосу, словесного та музичного смислу, усвідомлення причетності до співацької традиції українського народу. Однак учнівська молодь часто віддає перевагу розважальній вокальній музиці, що пропагується шоу-бізнесом через засоби масової інформації та має низьку художню якість. Тому вокально-педагогічна діяльність учителя музичного мистецтва набуває особливого значення, оскільки спрямована на формування духовних потреб, естетичних інтересів, ідеалів і смаків учнівства на кращих зразках світового вокального мистецтва в їхньому жанрово-стильовому розмаїтті.

Дослідження професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності продемонструвало, що в педагогічній теорії значна увага приділялась основам історії та теорії вокального мистецтва і вокальної педагогіки; засадам професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва; вокальній діяльності в контексті фахової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва; формуванню готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до виконавського і методичного аспектів вокально-педагогічної діяльності; розвитку вокальної культури й формуванню вокальних цінностей і ціннісних орієнтацій майбутніх учителів музичного мистецтва, професійно-особистісних якостей майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі вокально-педагогічної діяльності. Разом із тим, проблема професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності не була предметом цілісного наукового аналізу, недостатньо досліджено й обґрунтовано теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності.

До специфіки педагогічної діяльності необхідно віднести її основну рису - спрямованість на передачу від старших поколінь молодшим накоплених людством культури та досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку та підготовку до виконання визначених соціальних ролей у суспільстві. Досліджуючи педагогічну діяльність учителя, у педагогічній теорії вирізняють такі її специфічні риси: велике соціальне значення, бо йдеться про формування людської особистості; динамічність, яка зумовлена тим, що об'єкт педагогічної

праці постійно змінюється; поєднання в учительській професії двох спеціальностей: спеціаліст з предмету, який викладає та педагог-вихователь [1, С. 107].

Констатуємо, що професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності ґрунтується на загально-дидактичних та специфічних закономірностях. До перших належать зумовленість змісту, форм, методів, засобів освітнього процесу соціально-економічними вимогами і можливостями сучасного суспільства, здобутками національної й світової науки і культури; взаємозв'язок мети освітнього процесу та результату; детермінованість процесів навчання, виховання, розвитку у професійній підготовці вчителя; взаємозв'язок обсягу та якості змісту вокально-педагогічного навчання і виховання студентів. До специфічних закономірностей віднесено взаємозалежність вокальних психологічних та фізіологічних процесів; зв'язок між ціннісним ставленням учителя до вокально- педагогічної діяльності та характером художньо-естетичного впливу вокального мистецтва й вокальної педагогіки [1, С. 112].

Важливо окреслити принципи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності: загально-дидактичні (гуманізації, науковості, системності, традиційності та інноваційності; поступовості і послідовності, інтегративності, багаторівневості і безперервності) та специфічні (урізноманітненості видів і форм вокально-педагогічної діяльності, культурологізації та аксіологізації, психофізіологічної зумовленості, семіотичної спрямованості та інтерпретації тексту музичного твору, творчого виконавства, врахування педагогічного досвіду) [2, С. 242].

Провідна концептуальна ідея професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності полягає в тому, що така підготовка має здійснюватися в освітньо-розвивальному середовищі закладу вищої освіти [3-4]. На думку І. Бойчук, опанування майбутніми вчителями музичного мистецтва аксіологічно-культурологічним і семіотично-герменевтичним аспектами вокальної педагогіки сприяє привласненню ними цінностей вокального мистецтва та розвитку в них здатності щодо формування ціннісного ставлення до музики в учнівської молоді. Аксіологічно-культурологічний компонент готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності базується на опануванні студентами вокально-педагогічних цінностей, знань і вмінь розвитку вокальної культури, формування ціннісних орієнтацій учнів. Семіотично-герменевтичний компонент – знань і вмінь системного дослідження музичної й поетичної мови вокального твору, визначення на цій основі його художнього смислу та створення виконавської інтерпретації [5, С. 247].

Модель професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності, яка описана в педагогічній теорії та підтверджена практикою діяльності закладів вищої освіти, відображає процес формування в них готовності до вокально-педагогічної діяльності та включає цільову, теоретико- методологічну, змістово-процесуальну, критеріально-оцінювальну складові. Цільова складова розкриває мету професійної підготовки

майбутніх учителів до вокально-педагогічної діяльності. Теоретико-методологічна складова відображає науковий тезаурус дослідження, сучасні парадигми мистецької освіти, методологічні підходи, закономірності й принципи професійної підготовки майбутніх учителів до вокально-педагогічної діяльності; компоненти готовності вчителя музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності. Змістово-процесуальна складова щодо підготовки майбутніх учителів музики до вокально-педагогічної діяльності передбачає організаційно-методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності, які відображають зміст підготовки, розроблений на основі Галузевого стандарту й інноваційних авторських пропозицій, аудиторні та позааудиторні форми, загально-дидактичні і специфічні методи, засоби. Критеріально-оцінювальна складова охоплює критерії готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності, на основі яких визначається рівень професійної підготовки студентів – низький, середній, високий. Результатом професійної підготовки майбутніх учителів до вокально-педагогічної діяльності є сформована готовність майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності [6, С. 12].

З досвіду підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на кафедрі музики імені Григорія Левченка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, зазначимо, що вокально-педагогічна діяльність учителя музичного мистецтва включає творчо-виконавський компонент, а її специфічною рисою є педагогічна спрямованість. У наукових працях освітлюється саме педагогічний компонент вокально-педагогічної діяльності фахівця. Акцентуючи увагу на виховній діяльності вчителя у процесі навчання співу, Н. Овчаренко зазначає, що, навчаючи дітей, потрібно не тільки піклуватися якістю пісні, але і якістю виконання; робота над піснею це захоплюючий процес, у якому є творчий елемент і це процес, що нагадує наполегливе і поступове сходження на висоту; учитель повинен доводити до свідомості дітей думку про важливість багато працювати над кожною піснею, навіть самою простою [7, С. 60]. На думку Г. Панченко, вокальне виховання повинно бути у центрі навчальної діяльності дітей і бути найважливішим піклуванням та обов'язком учителя музики, а вокальна діяльність вчителя поєднувати в собі формування співацької функції учнів у органічній єдності з формуванням ладового і метро-ритмічного почуття [8, С. 130].

Отже, специфічні риси вокально-педагогічної діяльності вчителя музичного мистецтва визначають її спрямованість на формування вокально-мистецьких цінностей учнів, які впливають на рівень їх загальної та вокальної культури. Такий вид діяльності пов'язаний із дією самого вокального мистецтва на учнів та поясненням його цінності, як, наприклад, краса вокального твору, співацького голосу, художній смисл твору, виразність та яскравість інтерпретації, художньо-образне виконання та інші. Показником успішної роботи вчителя музичного мистецтва за окресленим напрямком діяльності є: сформованість оцінних суджень учнів, їх естетичних ідеалів та естетичного смаку, ціннісних орієнтацій у сфері вокального мистецтва. На основі аналізу

вокальної діяльності учителя в школі, вкажемо, що вчитель ставить не тільки навчальні завдання – навчити співати, брати дихання, формувати звук, співати інтонаційно чисто на невеликому діапазоні, тягнути звук, але і педагогічні – навчити дітей співати виразно, розвивати у них музичний слух і пам'ять, прищеплювати любов до музики і співу. Звісно, зростання вокально-педагогічної майстерності вчителя у значній мірі залежить від його методичної обізнаності, взаємодії вокального та методичного компонентів фахівців музично-педагогічного профілю.

Список літератури

1. Агейкіна-Старченко Т. В. Професійна компетентність вчителів мистецьких дисциплін : навчально-методичний посібник / Т. В. Агейкіна-Старченко ; заг. ред. В. І. Ковальчука. Вінниця : «Ніланд – ЛТД», 2010. 160 с.
2. Андрущенко В. П. Аксиологічна платформа педагогічного процесу (проблема формування) / В. П. Андрущенко. Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. 2013. № 3(50). Додаток 1 : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – Т. 1. – 338 с.
3. Андрущенко В. П. Особистісно орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах : колективна монографія / В. П. Андрущенко, Н. О. Дівінська, Б. І. Корольов, М. М. Левшин, В. І. Луговий та ін. ; заг. ред. В. П. Андрущенка, В. І. Лугового. Київ : Педагогічна думка, 2008. 256 с.
4. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів : дис.. ... д-ра пед. наук: 13.00.09 / Надія Михайлівна Бібік ; АПН України, Ін-т педагогіки. Київ, 1998. 350 с.
5. Бойчук І. І. Психологічні детермінанти музично-педагогічної діяльності майбутніх учителів музики / І. І. Бойчук. Наукові праці МАУП. Київ, 2010. Вип. 1(24). С. 246–251.
6. Дворник Ю. Ф. Формування творчих якостей майбутнього вчителя музики засобами комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» / Ю. Ф. Дворник ; Київський націон. педаг. університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 20 с.
7. Овчаренко Н. А. Особистісно орієнтована професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності / Н. А. Овчаренко. Неперервна професійна освіта: теорія і практика : науково- методичний журнал. 2014. Вип. 1–2. С. 60–64.
8. Панченко Г. П. Методика розвитку творчих здібностей майбутнього вчителя музики в процесі вокальної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Галина Павлівна Панченко ; Національний пед. університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 230 с.

Особливості сучасного молодіжного соціолекту

Руденко Марина Юріївна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Молодіжний соціолект є рушійною силою мови, що надає їй новизну, колорит, експресію. Особливо цьому сприяють цифрові технології. На сучасному етапі спостерігаються значні зміни у молодіжній мові: вона стає більш розкутою, постійно поповнюється свіжими сленгізмами з різних мов, особливо англіцизмами, у ній яскраво проявляється сленг сучасних цифрових технологій, музикантів, мігрантів, наркоманів, представників ЛГБТ. Широкого поширення набуває письмова форма сленгу. Сучасний сленг швидко розповсюджується через фільми (особливо американські), телевізійні програми, Інтернет; стає загальним, охоплює молодь усієї земної кулі.

Незважаючи на процеси глобалізації у світі, водночас у багатьох мовах молодіжна мова відрізняється своїми особливостями, темпами поширення. Розвиваються мови іммігрантської молоді (Франція, Німеччина). У Росії мова молоді насичена вульгарною лексикою, в Україні – евфемізмами, нецензурщиною. У побуті студентів ісламських навчальних закладів з'являється багато грубих сленгових слів. В Індонезії переважає регіональний молодіжний сленг, іноді таємний, як, наприклад, у Сурабаї (Східна Ява) [1]. Дуже швидко процес зміни молодіжної мови відбувається в країнах, що розвиваються, зокрема на африканському континенті [2].

Найбільш віддані молодіжній мові підлітки, школярі, студенти, представники різних молодіжних субкультур та спільнот. Наприклад, поширений французький молодіжний сленг включає студентський сленг, сленг середньої школи, сленг коледжу, сленг реперів та інші молодіжні мікросленги [3].

Розширюється сфера застосування молодіжного сленгу. Він постійно використовується не тільки в неформальній обстановці, але також у навчальних закладах, офісах, часто застосовується при спілкуванні юнаків та дівчат з представниками старших поколінь, у кінофільмах, рекламі, засобах масової інформації, художніх книгах, текстах пісень, Інтернеті, мобільному зв'язку. Лідерство в поширенні сленгу займають соціальні мережі. Тут сленг відрізняється різноманітністю, швидким розповсюдженням, постійною мінливістю, масовим використанням. О. В. Цибізова та І. І. Галанкіна [4] відмічають, що молодіжний сленг широко представлений на сайтах російськомовних соціальних мереж та блогів, в Інтернет-публікаціях та чатах.

Виявляються нові тенденції в розвитку групового молодіжного сленгу. З одного боку, у різних країнах студенти, підлітки, спільноти музикантів, ЛГБТ, скейтбордистів, наркоманів, злочинців мають свій унікальний жаргон, насамперед використовуючи його в групових чатах, соціальних мережах, щоб відгородитись від сторонніх. У той же час, ознакою сьогодення стало поширення

сленгових слів за межі групи. Особливо це притаманно групам певної спрямованості (футбольних уболівальників, байкерів, музичних фанатів). У багатьох молодіжних мовах спостерігається рух від окремих молодіжних жаргонів до єдиної молодіжної мови. Підлітки з різних країн, завдяки процесам глобалізації, Інтернету, почуваються частинкою суспільства односторонців. Молодіжні підгрупи вже не так чітко вирізняються зі своїм сленгом.

У сучасному молодіжному сленгу дослідники налічують понад 20-ти функцій, виділяючи, на свій розсуд, головні, часто під різними назвами. Широко поширені: репрезентативна/ідентифікуюча/сигнальна, експресивна, корпоративна, комунікативна, ігрова, конспіративна.

Певна частина молоді (представники субкультур, солдати, студенти, школярі, діти, наркомани, ЛГБТ), як і раніше, віддана конспіративній функції соціолекту, що свідчить про живучість арготизмів у молодіжній мові: *крематорій* «школа», *пахан* «директор школи», *развлекуха* «вечір відпочинку». Одна з цілей – приховати зміст сказаного від оточуючих.

На сучасному етапі молодіжна мова відрізняється вираженою тематичною спрямованістю, охопленням широкого кола явищ і понять. В її основі лежить антропоцентризм. Виділяються лексико-тематичні групи, що фіксують негативні явища, проведення часу, взаємини. Очевидно виділяється тема «секс». У більшості мов мінімально представлені слова, що стосуються роботи та навчання. Питання актуальності лексико-тематичних груп, пов'язаних із проведенням часу, взаємовідносинами та неактуальності – пов'язаних із навчанням, роботою, пояснюється таким екстралінгвістичним фактором як спосіб життя. Нецікаві теми відсутні в молодіжному лексиконі в зв'язку з неактуальністю. Молодь насамперед сприймає тематику та лексику негативної спрямованості.

Молодіжний соціолект виявляє регіональні (територіальні) відмінності. У Німеччині, наприклад, місцеві особливості німецької молодіжної мови виражені сильніше, ніж в інших європейських мовах. Порівняння сленгу підлітків з різних іспаномовних угруповань (Мадрид, Буенос-Айрес і Сантьяго-де-Чилі) свідчить про те, що вони використовують у спілкуванні деякі загальні сленгові слова, але переважає в кожному регіональній сленг [5]. Місцеві особливості лексики характерні для учнівської молоді. Наприклад, шкільний та студентський сленг в англійській, німецькій, українській та російській мовах регіонально та територіально обмежений, оскільки учні та студенти певного навчального закладу мають свої специфічні реалії.

У низці країн (Росія, Іспанія) превалує загальномолодіжний соціолект, регіональні відмінності незначні [6].

Загалом, останні десятиліття спостерігається тенденція до зближення регіональних мов, їх нівелювання, загальномолодіжний соціолект охоплює дедалі більше територій.

Молодіжний соціолект виявляє стрімку мінливість, плинність лексичної системи. Мова молодіжних груп оновлюється приблизно кожні три роки. Динамічна та рухлива шкільна лексика. Наприклад, словниковий запас сленгізмів індонезійських школярів постійно змінюється відповідно до

обстановки [7]. Швидким створенням нових термінів відрізняється мова конголезької молоді [2]. Часто змінюється сленг молодих угорців, які постійно використовують нові вирази [8].

Помітною рухливістю відрізняється молодіжний наркотичний жаргон. Н. Гхоунане [9] відзначає швидке старіння та перехід у розряд повсякденного мовлення закодованого наркотичного сленгу алжирських підлітків.

Молодіжний соціолект тісно взаємодіє з іншими підсистемами мови, відзначається розмитістю кордонів. Молодіжна субстандартна лексика проникає в мови: літературну, розмовну, місцеву, національних (етнічних) меншин. Літературне, розмовне мовлення, місцеві мови, у свою чергу, є багатим джерелом поповнення лексики молодіжного соціолекту.

Істотно впливає на молодіжну мову лексика злочинних угруповань, наркотичних груп, тюремне аргю. Наприклад, молодіжний італійський жаргон насичений лексикою з мови злочинців. Цьому сприяють телесеріали для молоді [10]. Молодіжна мова, у свою чергу, поповнює кримінальний жаргон.

Розповсюдженню сленгізмів з різних підсистем, їх впливу на молодіжну мову, соціолекти різних молодіжних спільнот суттєво сприяє Інтернет: соціальні мережі, чати, форуми.

Завдяки Інтернету, мобільному зв'язку примітною особливістю молодіжної мови стала її письмова форма, яка в умовах сьогодення суттєво не відрізняється від усної. Особливо широко молодіжний письмовий сленг поширений у соціальних мережах, платформах, сервісах. Письмовий молодіжний сленг часто використовується як гра, творчість. При спілкуванні в Інтернеті, мобільним зв'язком активно застосовується перемикування, змішування коду, інтерференція, скорочення та аббревіації, ігнорується правильне написання слів. При цьому, у багатьох молодіжних мовах домінує англійська мова.

Юнаки та дівчата активно використовують нову форму спілкування – нетспік, що включає характерні ознаки як усного, так і писемного мовлення. Комп'ютерні гравці використовують спосіб спілкування, названий leetspeak або leet. При цьому літери замінюються цифрами або іншими символами, наприклад: Me g0 gr4b s0Me k0rh33 (I am going to grab some coffee).

Сучасний молодіжний сленг вирізняється яскраво вираженим оцінним характером. Така лексика має позитивну, негативну, нейтральну, амбівалентну оцінку («Жерсть!», «Піпечь!», «Треш!», «бугай»). Позитивна оціночність виражається переважно в межах тематичних полів: «Музика, дозвілля», «Краса», «Дружба, дружня бесіда», «Чоловік», «Кохання, сексуальні стосунки»; негативна – «Освіта», «Виродливість», «Людина», «Боягузтво», «Злочин», «Дурність», «Втома». Подібне характерно для молодіжного сленгу в різних мовах, зокрема для французької та російської [11].

У молодіжному сленгу переважає знижена, груба емоційно-оцінна лексика (несхвалення, зневага, презирство, приниження). Хоча останнім часом більше з'являється лексичних одиниць, що виражають схвалення і позитивну семантику: *кавайний, няшний, бестовий, зая*.

Оціночна лексика нестійка в часі та постійно оновлюється.

Мова юнаків та дівчат завжди підкреслено емотивна та образна. Образність є основною ознакою молодіжної лексики.

Сучасному молодіжному сленгу характерна евфемістичність, яка має характер «стеба, баламутства».

Одним із основних експресивних відтінків, який несе із собою молодіжна сленгова лексика, є гумористичний. Сленг використовується для вираження сильних та яскравих емоцій у гуморі. А. Аль-Харшах та співавтори [12] з приводу сленгу студентів-хлопців в Ярмуцькому університеті (Йорданія) пишуть, що ці висловлювання використовуються, щоб створити атмосферу гумору, веселощів та розваг.

Отже, вищенаведене дозволяє зробити такі висновки. У ХХІ ст. молодіжний соціолект суттєво змінився порівняно з мовою попередніх десятиліть: звужується частка групового сленгу, шириться загальномолодіжний. Молодіжна мова стає загальною в масштабах планети. Вона знаходиться під впливом комп'ютерного сленгу, інтернет-сленгу, мобільного зв'язку, музикантів, наркоманів, представників ЛГБТ. Усе більшої популярності набирає молодіжний письмовий сленг. Широко використовуються нетрадиційні засоби словотвору. Водночас, у різних мовах молодіжний сленг має свої особливості: переважання групового сленгу, велика кількість запозичень із сленгу злочинців, евфемістичність, виражений регіональний характер, розширення іммігрантського сленгу. Стрижнем молодіжної мови є сленг студентів та підлітків. Активно заявляє про себе сленг молодіжних субкультур. Вирізняються характерні особливості сучасного молодіжного соціолекту (груповий характер, функціональність, тематична спрямованість лексики, рухливість, взаємодія з іншими підсистемами мови, запозичення англіцизмів, розширення письмової форми, оцінність, емотивність, образність, евфемістичність, гумористичність лексики), з одного боку, що свідчать про його тісний зв'язок із загальнорозмовною мовою, з іншого – про наявність своїх, індивідуальних особливостей. Матеріали нашого дослідження свідчать про значний внесок, що вносять мовознавці багатьох країн у дослідження та висвітлення стану сучасного молодіжного соціолекту, який відкриває широкі можливості для творчості та наукового пошуку.

Перспективи майбутніх досліджень з молодіжного соціолекту ми бачимо в таких питаннях: розширення кола мов, що залучаються, і типологічне зіставлення молодіжного соціолекту в них; вивчення тенденцій розвитку мови молодіжних субкультур; вплив соціальних мереж, форумів, чатів на розвиток молодіжної мови; вивчення письмової молодіжної мови як явища сучасності.

Список літератури:

1. Hoogervorst T. G. Youth culture and urban pride. The sociolinguistics of East Javanese slang. *Wacana: Journal of the Humanities of Indonesia*. 2014. Vol. 15, No. 1. P. 104–131. DOI: 10.17510/wjhi.v15i1.107.
2. Hurst-Harosh E. Youth language in Africa: Introduction to the special issue. *Linguistics Vanguard*. 2020. 6(s4). P. 1–4. DOI: <https://doi.org/10.1515/lingvan-2020-0069>.

3. Ponchon T., Retinskaya T., Voynova N., Baghana J., Karpenko V. Elaboration of an empirical basis for the web-based mapping of French common youth slang. *XLinguae*. 2021. Vol. 14, Issue 4. P. 209–226. DOI: 10.18355/XL.2021.14.04.14.

4. Цибилова О. В., Галанкина И. И. Англицизмы в молодежном сленге 2020 – 2021 гг.: опыт описания и анализа. *Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*. 2021. 12(3). С. 684–698. DOI: 10.22363/2313-2299-2021-12-3-684-698.

5. Drange E-M. D. No me banco la gente así. Un estudio comparativo del uso de palabras coloquiales y malsonantes en conversaciones informales en tres comunidades de habla hispanohablantes. *Bergen Language and Linguistics Studies*. 2019. 10(1). P. 1–13. DOI: 10.15845/bells.v10il.1502.

6. Aguilar E. C., Franco E. G. Voces y expresiones del argot juvenil madrileño actual. *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*. 2018. 74. P. 147–168. DOI: <http://dx.doi.org/10.5209/CLAC.60518>.

7. Yana A., Nurlela, Gustianingsih. Kosakata Bahasa Gaul Siswa Sekolah Dasar Kelas Tinggi. *Jurnal Handayani: Jurnal Kajian Pendidikan Pra Sekolah dan Pendidikan Dasar*. 2018. 9.1. H. 1–10. DOI: 10.24114/jh.v9il.10507.

8. Kovács M. Le champ lexical d’aimer dans l’argot commun des jeunes Hongrois. *Acta Universitatis Lodzianae. Folia Litteraria Romanica*. 2021. 16. P. 105–117. DOI: <https://doi.org/10.18778/1505-9065.16.10>.

9. Ghounane N. A Thorough Examination of Teens Drug Slang in Algeria. *Arab World English Journal*. 2020. Vol. 11, No. 1. P. 419–431. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol11no1.28>.

10. Zuccheri S. Pratiche di sottotitolazione non professionale in Cina. *Annali di Ca' Foscari: Serie Orientale*. 2019. Vol. 55. P. 473–508. DOI: 10.30687/AnnOr/2385 3042/2019/01/015.

11. Vikulova L. G., Ukhova L. V., Gaponova Z. K., Razumova L. V., Ukhova P. S. The slang of young Russians and French: reinventing scientific linguistic collaboration in the age of coronavirus and containment. *XLinguae*. 2021. Vol. 14, Issue 4. P. 237–253. DOI: 10.18355/XL.2021.14.04.16.

12. Al-Harabsheh A., Farghal M., Al-Rousan R. Anti-language: A Case Study of Jordanian Inmates. *In SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. 2020. Vol. 17, No. 1. P. 102–116.

Еволюція філософії мови в останні десятиліття

Ящишина Анастасія Костянтинівна

студентка факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Для сучасної філософії мова - одна з найважливіших тем. За словами одного з провідних мислителів нашого часу, М. Гайдеггера, саме мова є будинком буття людини, оскільки вона не тільки віддзеркалює, а й створює ту реальність, у якій живе людина [5, с. 36].

Протягом більшої частини минулого століття філософія мови займала центральне місце у філософії і вважалася “першою філософією”. Тоді і стався лінгвістичний поворот, який ознаменував перехід від класичної філософії, яка розглядала свідомість як вихідний пункт філософствування, до філософії некласичної, яка виступала з критикою метафізики свідомості і зверталася до мови як альтернативи картезіанського [10, с. 332].

Це призвело до розширення філософських досліджень мови настільки, що комплекс проблем, які утворюють зв'язки між мовою, мисленням і світом, опинився в центрі філософських роздумів і дебатів.

У перші десятиліття ХХ століття багато філософів і вчених, серед яких Б. Рассел, Е. Сепір, Ф. де Соссюр, зосередили свою увагу на логічному аналізі мови в пошуках прояснення її смислової структури. У цей період досяг свого апогею позитивізм, який стверджував, що єдиним джерелом істинного знання є емпіричний досвід [7].

На початку 1920-х років почала з'являтися аналітична філософія, яка протягом 1960-х років стала панівною. Вона привертала увагу мислителів насамперед до способу висловлювання думки, до аналізу та уточнення значень і смислів [4].

У цей час спостерігається значна взаємодія між аналітичною філософією та лінгвістичною наукою. У попередні роки такої взаємодії не відбувалося, оскільки аналітичні філософи, принаймні до пізнього Вітгенштайна, майже завжди вважали, що їхнє дослідження мови є апіорним, а отже, не переймалися емпіричними фактами про конкретні мови. Однак поява теорій трансформаційно-генеративної граматики в роботах американського лінгвіста Н. Хомського та інших з кінця 1950-х років, і зокрема теорії Н. Хомського про вроджені мовні знання у вигляді "універсальної граматики", спричинила революцію в лінгвістиці і справила потужний вплив на аналітичну філософію, особливо в галузях епістемології та філософії розуму. Спочатку деякі аналітичні філософи розглядали аналіз Н. Хомського як можливу модель для філософського аналізу. Але згодом було визнано, що хоча теорія Н. Хомського на граматику внесла цінний внесок у філософію, вона не є методологією, яка годиться для аналітичної філософії. Однак обмін думками між лінгвістами та філософами продовжився [16, с. 68].

Також у ХХ столітті серед таких філософів, як В. Виноградов та Р. Декарт, панував прагматичний підхід до мови, який був пов'язаний із філософією "Я", тобто філософією індивіда, згідно з якою у мові шукали вираження особистості її носія. У ХХІ столітті філософія мови індивіда залишається однією з центральних серед різних філософських концепцій мови [8, с. 8].

Згідно з поглядом американського вченого Р. Карнапа, різноманітні мови не являють собою щось абсолютно неповторне. Вони є системами, складеними у вигляді деяких комбінацій з ідеального набору можливостей, який можна обчислити. Ідеальний набір можливостей і є те, що становить мову людини взагалі — єдину для всіх людей Землі, абстрактну, універсальну і вічну [8, с.9].

На думку структуралістів, зокрема Л. Єльмслева, структура мови є однією і тією ж самою для всіх мов загалом [9, с. 27]. Таке розуміння мови пов'язане з практичною діяльністю, зокрема, в галузі новітніх інформаційних систем. Проте існує й протилежна думка В. Матезіуса, яка полягає у тому, що мова це індивідуальний і неповторний початок [8, с. 10].

Є й такий сучасний філософський підхід до мови, відповідно до якого, мова - це дім буття. Як вважає один з ідеологів цієї концепції, М. Гайдеггер, мові загрожує бути перетвореною на знаряддя суто формального впорядкування емпіричних фактів і подій, на універсальну мову, придатну лише до логікознакового числення світу... [9, с. 27].

Починаючи з останньої чверті ХХ століття, в філософії мови велися дві гострі дискусії: перша стосувалася теорії референції, а друга — теорії розуму.

У філософії мови референція — це об'єкт, про який ідеться у слові чи фразі. Наприклад, вираз "денна зірка" належить до об'єкта, до якого також відноситься слово "Сонце". Слово "Сонце" концептуально не еквівалентне виразу "денна зірка", хоча обидва вони відносяться до одного й того самого об'єкта [1, с. 61].

Філософ Дж. Мілль стверджував, що значення власної назви - це її референція. Він дійшов такого висновку, зазначивши, що "Дартмут" (дослівно "гирло річки Дарт") не означає "гирло річки Дарт", але навіть якби поблизу "Дартмута" ніколи не було річки, його значенням було б місто, на яке воно вказує. Узагальнюючи, можна сказати, що значення власної назви — це її референція, а не опис, пов'язаний з нею [6].

Г. Фреге запровадив різницю між референцією та значенням для того, щоб вирішити проблему когнітивного значення слів. Він виявив, що можна не знати, що "Еосфорос - це Фосфорос", навіть якщо ці об'єкти ідентичні. Це було б неможливо, якби значення слів були їхніми референтами (за висловом Дж. Мілля). Здається, що Еосфорос і Фосфорос не мають однакового значення, навіть якщо вони мають один і той самий референт, з чого випливає, що значення і референція слова не є тотожними. Значення Еосфорос - "перше світло, що з'являється на світанку", тоді як значення Фосфорос - "носій світла", хоча референтом кожного слова є Венера [13].

Теорія мови Б. Рассела, на яку вплинули роботи Г. Фреге, була теорією непрямої референції. Він уперше провів відмінність між "референтом" і "значенням". Референт - це об'єкт у реальному світі, а значення - це опис або поняття, яке суб'єктивно пов'язане зі словом [3, с. 33].

Б. Рассела цікавили як визначені, так і невизначені описи. На його думку, необхідно було відновити логічну форму цих висловлювань, що він і зробив, перетворивши за допомогою екзистенціальних кванторів визначені описи на невизначені [14].

Так, речення "король Франції лисий" було переведене Б. Расселом у логічні терміни, що прояснюють його сенс:

Онтологічна фраза: існує x , який є королем Франції;

Твердження унікальності: існує тільки один x , який є таким;

Твердження: x - лисий [2, с. 62].

Для Б. Рассела таке ім'я, як Сократ, не є логічно власним іменем. Воно фактично є аббревіатурою опису (філософ, який помер в Афінах). Справді, єдиними власними іменами в логічному сенсі для Б. Рассела є ті поняття, які застосовуються "до особи, з якою мовець безпосередньо знайомий". Інші, граматичні, власні назви - це аббревіатури описів, які описують не індивіда (особу), а "складну систему класів і рядів".

Основна відмінність між фрегеївським і расселівським підходами полягає в тому, що для Г. Фреге кожне референтне висловлювання, чи то власна назва, чи то опис, має і значення, і референт, тоді як для Б. Рассела власні назви мають референтів, але не мають значень.

Термін "теорія розуму" був запропонований Д. Прімеком та Г. Вудрафом. Він використовується у філософії, психології, когнітивних та інших гуманітарних науках для позначення здатності приписувати думки та наміри іншим особам (а іноді й об'єктам). У теорії розуму основні дебати стосувалися питання про те, яка матеріалістична теорія людського розуму, якщо такі існують, є правильною. Основними теоріями були теорія тотожності (також відома як редуктивний матеріалізм), функціоналізм та елімінативний матеріалізм [16, с. 72].

За Д. Армстронгом, теорія тотожності - це теорія, яка стверджує, що ментальні стани можуть бути зведені до фізичних. Наприклад, переконання, бажання або думка - це не що інше, як певні фізико-хімічні або нейронні конфігурації мозку.

Функціоналізм відстоює тезу, що психічні стани є функціональними станами. Представниками цієї теорії були Д. Льюїс, Д. Армстронг та Н. Блок. Оскільки функціональні стани можуть бути реалізовані матеріальними системами, функціоналізм зазвичай сприймається як матеріалістична позиція. Однак він нічого не говорить проти того, що і нематеріальні системи - якщо такі існують - можуть бути охарактеризовані функціонально [15]. Функціональний стан характеризується тим, що він реагує на певний вхід певним виходом і переходить в інший функціональний стан. Ідею функціонального стану можна пояснити на простих прикладах. Філософ Н. Блок наводить такий приклад: "Розглянемо торговий автомат, який, отримавши один євро, видає назад безалкогольний напій. Для цього він приймає монети номіналом 1 євро і 50 центів. Для того, щоб функціонувати, автомат має декілька внутрішніх станів. Повинен бути стан, в якому автомат просить один євро, щоб видати

безалкогольний напій, але також повинен бути стан, в якому автомат просить тільки 50 центів” [12].

Елімінативний матеріалізм - це найбільш радикальна теорія, оскільки вона заперечує існування психічних станів у народно-психологічному розумінні, і стверджує, що розум - це не більше і не менше, ніж мозок [11, с. 688].

А. Софроніу стверджує, що кожна з цих теорій наштовхнулася на заперечення [16, с. 73].

Відповідно до теорії тотожності, по-перше, тільки люди можуть мати психічні стани; по-друге, вона не узгоджується з правдоподібною інтуїцією, що дві людини можуть перебувати в одному психічному стані (А. Софроніу наводить приклад: коли вірити, що король Франції лисий), але при цьому не мати однакового нейрофізіологічного стану [16, с. 73].

Заперечення функціоналізму включає те, що називається "перевернутим спектром". Згідно з цим запереченням, цілком можливо, що двоє людей можуть мати інвертовані кольорові спектри, не знаючи про це. А. Софроніу наводить приклад: вони можуть однаково вживати слово "червоний", але при цьому колірні відчуття, які вони відчувають, коли бачать червоні речі, можуть відрізнитися. Однак, оскільки відчуття двох людей відіграють однакову причинну роль для кожного з них, функціоналізм дотримується твердження, що відчуття однакові. Подібні приклади демонструють, що подібність функції не гарантує ідентичності суб'єктивного досвіду, і, відповідно, що функціоналізм зазнає невдачі як аналіз ментального змісту [16, с. 76].

Щодо елімінативного матеріалізму, то ця теорія не могла пояснити, як значення, істина і референція, можуть бути отримані з нейронної активності. Вона заперечувала існування певних речей, які всі сприймають як реальні: а саме, чуттєвих відчуттів. А. Софроніу стверджує, що заперечувати існування цих відчуттів рівнозначно тому, щоб сказати, що не існує звуків, а є лише повітря, яке вібрує на різних частотах. Також існує таке заперечення проти елімінативного матеріалізму, яке підкреслює той факт, що кожна людина має доступ до власного психічного досвіду так, як жодна інша людина не має. Біль і зорові образи, як і незліченні інші види мислення, мають певну суб'єктивність, яка не може бути зафіксована в суто науковому описі, оскільки наукові описи стосуються лише об'єктивних властивостей природних явищ [16, с. 77].

Дослідивши зміни у філософії мови за останні десятиліття, можна дійти висновку, що досягнення, які були здобуті у цьому напрямі, мали великий вплив не тільки на філософію, оскільки мова міцно пов'язана з іншими науками, наприклад, психологією, когнітивістикою. Протягом цього часу філософія мови запропонувала нові погляди на розуміння сутності мови та довела на прикладах її зв'язки зі свідомістю.

Список літератури:

1. Вяткіна Н. СЕМАНТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕФЕРЕНЦІЇ: пряма референція, референційність, істинність // Філософська думка. 2010. № 5. С. 61.
2. Загнітко А. Теорії сучасних лінгвістичних вчень. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 528 с.

3. Лебедев М. В., Суровцев В. А. АНАЛИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ: учебник. Москва: Логос. 693 с.
4. Лісовий В. С. Аналітична філософія. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-44039> (дата звернення: 01.03.2023).
5. Маслова В. А. Философия языка : конспект лекций. Витебск: УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2012. 50 с.
6. Ономастические доминанты в языковой картине мира квебекцев. disserCat. URL: <https://www.dissercat.com/content/onomasticheskie-dominanty-v-yazykovoï-kartine-mira-kvebektsev> (дата звернення: 01.03.2023).
7. ПОЗИТИВІЗМ. Лексика - українські енциклопедії та словники. URL: <https://leksika.com.ua/13920918/legal/pozitivizm> (дата звернення: 01.03.2023).
8. Рогалев А. Ф. Философия языка: практическое пособие для студентов филологических специальностей высших учебных заведений. Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2007. 83 с.
9. Рогалев А. Ф. Философские проблемы языкознания: практическое пособие. Гомель: Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. , 2020. 48 с.
10. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
11. Audi R. The Cambridge Dictionary of Philosophy 3rd Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 1201 p.
12. Colaboradores de los proyectos Wikimedia. Funcionalismo (filosofía) - Wikipedia, la enciclopedia libre. Wikipedia, la enciclopedia libre. URL: [https://es.wikipedia.org/wiki/Funcionalismo_\(filosofía\)](https://es.wikipedia.org/wiki/Funcionalismo_(filosofía)) (date of access: 01.03.2023).
13. Contributeurs aux projets Wikimedia. Référence (philosophie) – Wikipédia. Wikipédia, l'encyclopédie libre. URL: [https://fr.wikipedia.org/wiki/Référence_\(philosophie\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Référence_(philosophie)) (date of access: 01.03.2023).
14. Descriptions (Stanford Encyclopedia of Philosophy). Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/descriptions/#IndDes> (date of access: 01.03.2023).
15. Functionalism (Stanford Encyclopedia of Philosophy). Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/functionalism/#WhaFun> (date of access: 01.03.2023).
16. Sofroniou A. Analysis of Logic and Sanity. Morrisville: Lulu Press, 2017. 334 с.

Вдосконалення техніки плавання юних спортсменів на етапі початкової підготовки

Гета Алла Володимирівна

к.фіз.вих., доцент кафедри фізичної культури та спорту

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Мороз Віктор Миколайович

старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Головним завданням модернізації системи фізичного виховання та спортивного тренування є впровадження у навчально-тренувальний процес педагогічних технологій з урахуванням індивідуальних особливостей спортсменів [1, 2].

У теорії та методиці фізичного виховання, спортивного тренування проблема організації диференційованого підходу визнана актуальною та потребує глибшого вивчення. Багато аспектів цього питання науково розроблені, завдяки чому стали очевидними ознаки, що лежать у його основі: стан здоров'я, рівень фізичного розвитку, рівень фізичної підготовленості, ступінь біологічної зрілості, властивості нервової системи та темпераменту. Хоча часто у практиці диференційований підхід ґрунтується лише на інтуїції, педагогічному досвіді тренера та обмежується одноразовим епізодичним впливом на учнів, не являючи собою цілісної системи роботи з різними групами учнів [3].

На думку фахівців [2, 5], навантаження, що не відповідають адаптаційним можливостям організму дітей, вже у молодшому шкільному віці призводять до погіршення здоров'я дітей та негативно впливають на перенапругу організму, частіше всього – серцево-судинної системи (юнацька гіпертонія, порушення провідності міокарда та ін.). Тому в навчально-тренувальному процесі важливо враховувати анатомо-фізіологічні особливості організму дитини, яка росте, а також вікові особливості розвитку рухових якостей.

З анатомо-фізіологічної точки зору молодший шкільний вік часто сприймається як відносно спокійний (порівняно, наприклад, з підлітковим), але це не означає, що ми позбавлені необхідності уважніше враховувати особливості фізіології цього віку, на які накладаються і індивідуальні особливості кожної дитини [4].

Аналіз досліджень багатьох авторів [1, 5] щодо проблеми тренувального процесу на етапах спортивного вдосконалення та вищої спортивної майстерності показав, що індивідуальний підхід, в основному, використовується у тренувальному процесі спортсменів високої кваліфікації та стосується, перш за все, індивідуальних особливостей техніки виконання вправ, режимів роботи та відпочинку, управління мотивами спортивної діяльності [5].

На думку дослідників [3, 5] було зроблено спробу створення індивідуально-орієнтованих програм, що враховують, насамперед, вихідний рівень стану та прогнозований потенціал спортсмена.

У той же час на етапі початкової підготовки спортсменів не вдається повною мірою використовувати індивідуальний підхід з причин організаційно-методичного характеру (великий кількісний склад навчальних груп, різнорідний контингент, жорстка регламентація та уніфікація методів і форм навчально-тренувального процесу, недостатнє опрацювання технології індивідуалізації та т.д.). Такі дослідники [1, 4] пропонують застосовувати диференційований підхід до побудови тренувального процесу з урахуванням характерних для різних груп юних спортсменів особливостей, важливих для застосування тренувальних навантажень, навчання техніко-тактичних дій, участі в змаганнях.

Застосування диференційованого підходу на етапі початкової підготовки спортсменів вимагає більш докладного розгляду, вивчення та узагальнення, тому що фізичні навантаження у спортивних школах значно перевищують навантаження на уроках у школі та вимагають більш детальної розробки та систематизації тренувального процесу. Таким чином, на наш погляд, очевидною є необхідність розробки цілеспрямованих програм диференційованої підготовки юних спортсменів. Роботу у цьому напрямі слід розпочинати у молодшому шкільному віці, тому що у цей період відбувається становлення рухових здібностей, закладаються основи функціональних резервів організму.

Не зважаючи на зусилля дослідників щодо пошуку найбільш ефективних засобів, що цілеспрямовано впливають на формування техніки рухів у процесі навчання плаванню, бажаний результат поки не досягнуто, тому що навчальний процес займає тривалий термін і великий відсоток дітей, які не освоїли навичку плавання. Це особливо актуально для дітей дошкільного віку, оскільки в цьому періоді відбувається найбільш інтенсивне формування знань, умінь, навичок. З цим віком пов'язано глобальне психічне новоутворення – довільність психічних процесів та поведінки, що виявляється у здатності керувати своєю розумовою та руховою діяльністю.

Дослідження проводилося з урахуванням плавального басейну «Дельфін» (ДЮСШ № 3 м. Полтави). В експерименті брали участь 15 школярів у віці 8–10 років, які займаються плаванням у групі початкової підготовки другого року навчання (10 хлопців та 5 дівчат).

Навчально-тренувальні заняття проводилися відповідно до річного навчального плану в умовах спортивної школи. Нами було розроблено та апробовано комплекс вправ для вдосконалення техніки спортивних способів плавання. Розроблений комплекс був випробуваний в експериментальній групі початкової підготовки 2-го року навчання відділення плавання ДЮСШ № 3 за період дослідження, а в контрольній групі спортсмени-плавці займалися за загальноприйнятою методикою.

На початку експерименту ми визначили рівень технічної підготовленості цієї групи після першого року навчання плаванню. Потім протягом півроку навчально-тренувальний процес з експериментальною групою щодо технічної підготовки ми організували відповідно до розробленого комплексу вправ. На

заключному етапі експерименту ми також визначили рівень технічної підготовленості цієї групи досліджуваних і порівняли з початком експерименту з метою визначення ефективності застосованого комплексу вправ.

Рівень технічної підготовленості спортсменів експериментальної групи на початку і в кінці експерименту визначався за рівнем володіння технікою плавання методами «кроль грудях» і «кроль спині», тобто в експерименті брали участь діти, які пройшли курс початкової підготовки після першого року навчання плаванню. Згідно з програмою спортивної підготовки для ДЮСШ, після навчання у групах початкової підготовки першого року діти повинні володіти технікою плавання способами «кроль на грудях» та «кроль на спині», а способи плавання «брас» та «батерфляй» вивчені недостатньо та їх удосконалення продовжується у групах початкової підготовки другого року навчання.

Рівень володіння технікою спортивних способів плавання «кроль на грудях» та «кроль на спині» на початок та кінець експерименту виявлявся за допомогою експертної оцінки (три експерти з числа тренерів ДЮСШ № 3) окремих елементів техніки за методикою Р. Б. Хальянда (1974). Діти експериментальної групи мали пропливти 50 м кролем на грудях, потім 50 м кролем на спині на техніку. Експерти оцінювали техніку плавання в балах від 0 до 2. Критерії оцінок: 2 бали – правильно, 1 бал – з незначними помилками, 0 – неправильно. При цьому оцінювалися: положення тіла та голови щодо поверхні води; коливання та обертання тулуба навколо поздовжньої осі та в різних площинах; характер і траєкторія гребка; положення кисті під час гребка, а також оцінка підготовчих рухів рук і робочих рухів ніг. У способі «кроль на грудях» оцінювалося 17, а способі «кроль на спині» – 15 елементів техніки.

Порівняльні показники рівня технічної підготовленості юних плавців експериментальної групи представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльні показники рівня технічної підготовленості юних плавців 8–10-річного віку (кількість балів)

Тести	Перший етап експерименту (X±m)		Другий етап експерименту (X±m)		Різниця (%)	
	дівчата (n=5)	хлопці (n=10)	дівчата (n=5)	хлопці (n=10)	дівчата (n=5)	хлопці (n=10)
Техніка плавання кролем на грудях	14,32±0,15	18,18±0,10	21,19±0,15	25,49±0,10	47,97	40,21
Техніка плавання кролем на спині	14,68±0,16	16,70±0,15	19,13±0,15	22,70±0,09	30,31	35,93

Аналіз результатів тестування технічної підготовленості дітей свідчить про те, що дівчата та хлопці експериментальної групи показали достовірно високий рівень техніки плавання кролем на грудях та кролем на спині порівняно з початком експерименту (рис. 1, 2).

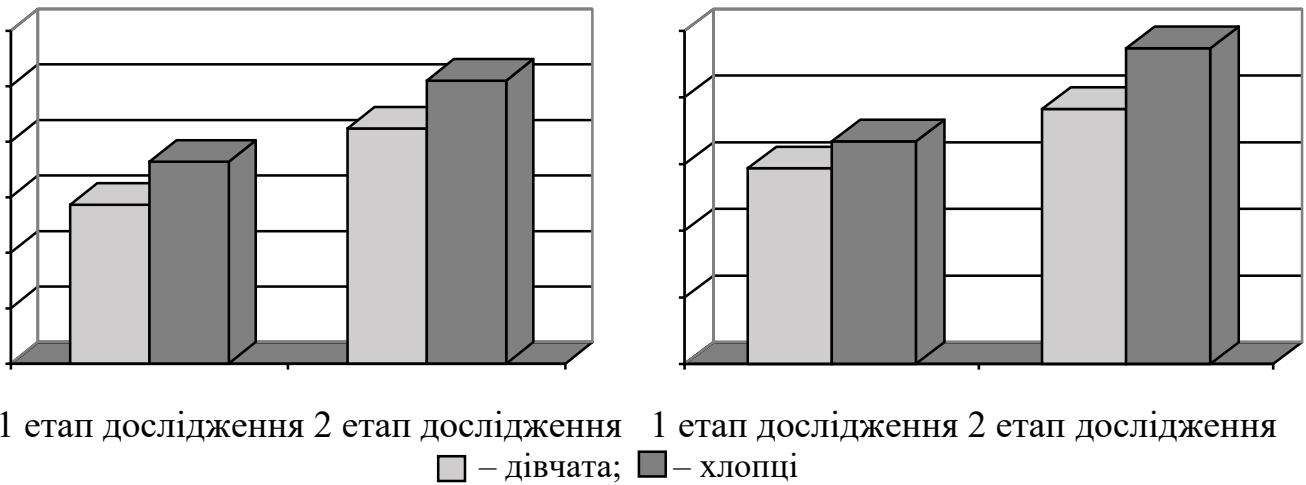

Рис. 1. Техніка плавання кролем на грудях Рис. 2. Техніка плавання кролем на спині

За результатами дослідження можна дійти висновку, що застосований комплекс вправ дозволяє поліпшити техніку плавання юних спортсменів на етапі початкової підготовки 2-го року навчання: кролем на грудях – на 48 % у дівчат і 40 % у хлопців; кролем на спині – на 31 % у дівчат та 36% у хлопців.

Отже, з проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Структура опорно-рухового апарату дітей молодшого шкільного віку забезпечує їм досить високий рівень розвитку гнучкості, координаційних здібностей, гарну плавучість, що полегшує розучування рухів формування техніки плавання. Раціональна техніка плавання є основним компонентом етапу початкової підготовки, що забезпечує досягнення надалі високих спортивних результатів. Саме на цьому етапі підготовки у дітей формуються основи раціональної техніки плавання, які створюють міцну базу майбутньої технічної майстерності.

Психологічні особливості дітей зумовлюють необхідність різноманітних форм і методів організації занять на фоні позитивних емоцій.

Основними засобами вдосконалення техніки плавання є такі групи фізичних вправ:

- загальнорозвивальні, спеціальні та імітаційні вправи на суші;
- ігри та розваги на воді;
- вправи для вдосконалення техніки спортивних способів плавання;
- вправи для вдосконалення техніки стартового стрибка;
- вправи для вивчення та вдосконалення техніки виконання поворотів.

2. Спираючись на робочу програму для групи початкової підготовки другого року навчання спеціалізації плавання, узагальнивши спостереження та досвід своєї роботи, ми розробили комплекс вправ, спрямований на вдосконалення техніки спортивних способів плавання 8–10-річних спортсменів етапі початкової підготовки 2-го року навчання.

Удосконалення техніки спортивного плавання проводиться за такими основними напрямками:

- досягнення узгодженості рухів руками, ногами, тулубом і дихання;
- формування навички глибокого та ритмічного дихання;
- зменшення опору води просуванню тіла плавця;
- збільшення тягових зусиль гребків руками;
- визначення оптимального темпу рухів на дистанції при гарному просуванні від гребків руками.

3. Проведений експеримент дозволив виявити ефективність застосування запропонованого комплексу вправ. Дівчата та хлопці експериментальної групи показали достовірно вищий рівень технічної підготовленості порівняно з початком експерименту, тому можна зробити висновок, що розроблений комплекс вправ дозволяє поліпшити техніку плавання юних спортсменів на етапі початкової підготовки 2-го року навчання.

Список літератури:

1. Бурлачук Л. Б., Граська Н. А., Кочарян А. С. Основи навчання плаванню. К.: Ніка-Центр, 1999. 112 с.
2. Воробйов О. Г. Вдосконалення техніки спортивного плавання молодих плавців: спосіб. рекомендації. Стрий, 2022. 22 с.
3. Йосипчук В.В. Наука з початкового навчання плаванню учнів молодших та старших класів. Львів, 2004. 145 с.
4. Литовченко Г. О. Плавання: навчальний посібник для студентів педагогічних вузів спеціальності. Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2005. 123 с.
5. Полатайко Ю.О. Плавання. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 259 с.

Педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців із комп'ютерної інженерії до застосування інноваційних здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності

Жалій Руслан Васильович

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри фізичного виховання
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

У статті висвітлюються педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців з комп'ютерної інженерії до застосування інноваційних здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності. Педагогічними умови формування готовності майбутніх фахівців із комп'ютерної інженерії до застосування здоров'язбережувальних інноваційних технологій у професійній діяльності ми визначаємо так: застосування обраного широкого арсеналу методів активізації та мотивації пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, котрі, зазвичай, недостатньо займаються фізичними вправами, режим дня яких, т. зв. «осілий» спосіб життя; включення до навчальних планів здобувачів технічних напрямів підготовки занять із фізичного виховання, які сприятимуть формуванню потреби бути здоровим, показувати приклад іншим; вивчення навчальних дисципліни «Охорона праці в ІТ-сфері», «Безпека життєдіяльності в ІТ-сфері», де здійснюється ознайомлення майбутніх фахівців зі змістом, основним поняттєвим апаратом, надається методична допомога в проведенні гімнастики для очей, проведення руханок, фізкультхвилинок тощо.

Окреслена проблема має теоретичне й методичне спрямування. Тому серед понять та альтернативних критеріїв класифікації інноваційних технологій варто виділити необхідність використання інновацій як цілеспрямованих змін, які вносять у середовище впровадження нові стабільні елементи й викликають перехід системи з одного стану до іншого. Методичні особливості застосування інноваційних технологій викристалізуються в процесі щоденної діяльності, викладання навчальних занять із фізичного виховання.

Нашою метою є висвітлення теоретичних питань поняття й видів здоров'язбережувальних інноваційних технологій та методичні особливості їхнього використання. Інноваційні технології в освітньому процесі вищої школи ми розглядаємо як нововведення, спрямовані на підвищення рівня пізнавальної діяльності студентів, підвищення інтересу сучасної молоді до навчальних занять із фізичного виховання, позанавчальної секційної діяльності тощо. Основними видами інноваційних технологій, які ми використовуємо в процесі практичної діяльності – це «здоров'язберігаючий сторітелінг», «валеологічний айстопінг», «здоров'язберігаючий бульвар», «валеологічний десант» та ін. Практичні заняття з фізичного виховання повинні передбачати обов'язкові тренінгові елементи, порушення важливих питань сьогодення, вивчення життєвих історій

спортсменів, їхніх досягнень тощо. Окремим пріоритетом мають бути досягнення земляків – атлетів із Полтавщини, спілкування з учасниками Олімпійських і Параолімпійських ігор, чемпіонами світу, Європи, України [1-2].

Методичними вимогами для проведення занять із використанням інноваційних технологій в освітній діяльності є такі: обізнаність студентів щодо форми проведення заняття (технології), дотримання правил гри, форми його проведення. Тому під час використання сторітелінгів, студенти готують цікаві факти біографії спортсменів – олімпійців, параолімпійців, земляків, знайомих, для айстопінгу вони вивчають емблеми спортивних команд, для бульвару – готують роздаткові матеріали й розповсюджують їх на вулиці з інформативно-довідковими даними [2, С.259].

Залучення молоді до проведення навчальних занять є важливою умовою результативності таких занять. Тому як співмодераторів чи (та) тьюторів залучаємо студентів до організації та проведення навчальних занять. Така діяльність передбачає оцінювання їхньої активності під час занять, рівень теоретичних знань та підготовки матеріалів для студентів академічної групи. Під час проведення навчальних занять з використанням інноваційних технологій з фізичного виховання організатор може використовувати психологічні ігри, дидактичні ігри, тренінгові елементи для концентрації уваги чи рефлексії, проектну діяльність [3, С. 96].

У підрозділі висвітлюються інноваційні форми проведення навчальних занять у процесі здійснення освітньої діяльності в умовах технічного закладу вищої освіти як педагогічні умови формування готовності майбутніх фахівців із комп'ютерної інженерії до застосування здоров'язбережувальних інноваційних технологій у професійній діяльності. Розкриваються основні терміни, зокрема: «академічна свобода», «інноваційна форма», «освітня діяльність», «інноваційна діяльність», «навчальні заняття», «види навчальних занять». На прикладі навчальних занять з фізичного виховання продемонструємо широкий спектр інноваційних форм роботи, використання яких сприяє активізації пізнавальної діяльності студентів, є важливим чинником у процесі формування валеологічної компетентності молодих людей, виступає пріоритетним фактором демонстрації моди на здоровий спосіб життя, рухову активність, дозвіллево-рекреаційну діяльність, заняття аматорським чи професійним спортом тощо [4, С. 450].

Інновації в освіті – це тема, яка порушується в публікаціях, обговорюється під час наукових заходів, є предметом вивчення окремої науки – інноватики. Однак суто теоретичний матеріал навряд чи стане в нагоді під час здійснення освітньої діяльності без конкретних практичних рекомендацій щодо застосування інноваційних технологій [5-6].

Вкажемо, що здоров'язбережувальними педагогічними технологіями, на думку дослідниці Є. Вишар, є: педагогічна фасилітація (інколи розглядається як синонімічний конструкт до терміну «педагогічний менеджмент»), створення ситуацій успіху, педагогіка щастя, педагогіка життєтворчості. Поняття «педагогічна фасилітація» сучасні науковці визначають як специфічний вид педагогічної діяльності, метою якої – допомога учню чи студенту в усвідомленні себе як самоцінності, підтримці його прагнення до

саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, сприяння особистісному зростанню, розкриттю здібностей та пізнавальних можливостей на засадах гуманізму, особистісного саморозвитку, конструктивної взаємодії [7].

Ситуація успіху – це суб'єктивний психологічний стан задоволення результатом фізичного або морального напруження виконавця справи. Він досягається тоді, коли дитина сама визначає цей результат як успіх. Успішність теж тлумачиться як успіх, однак він є зовнішнім, бо оцінюється іншими.

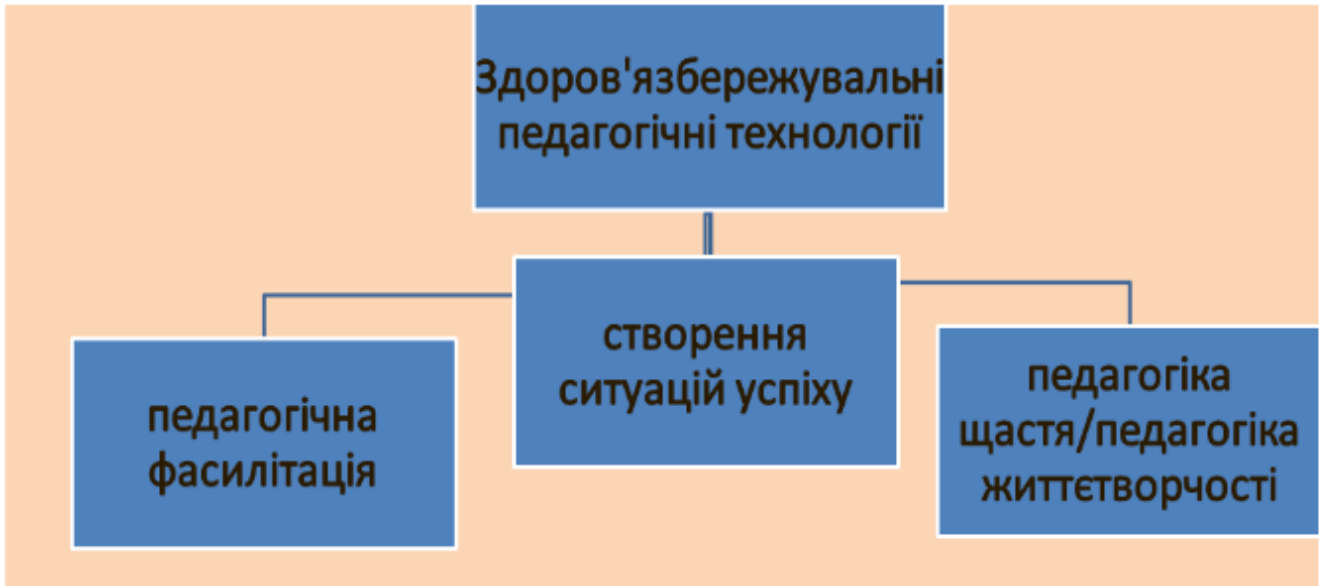

Рис. Здоров'язберезувальні педагогічні технології

Усвідомлення ситуації успіху особистості розуміння її значимості виникає після подолання психологічних бар'єрів страху бути не таким як усі, труднощів незнання, невміння тощо. У педагогіці життєтворчості ключовими інститутами є самоактуалізація, саморегуляція, самоздійснення, самовдосконалення, саморозвиток, самосвідомість, самоствердження, самореабілітація, самопрогнозування, самоприйняття, самоаналіз, самооцінка тощо. Педагогіку щастя пропагував Г. Сковорода, зазначаючи, що людина впродовж життя має бути щасливою, а для цього слід знайти «сродну працю», тобто працю, що відповідає інтересам, здібностям і є метою всього життя [8, С. 89].

Інноваційні технології відіграють велику роль для активізації пізнавальної діяльності студентів у процесі вивчення професійно-орієнтованих навчальних дисциплін. Однак навчальна дисципліна «Фізичне виховання» не повинна перетворюватися в «меншовартісну», а, навпаки, ставати цікавою, обов'язковою, необхідною для сучасного здобувача вищої освіти. Тому використання здоров'язберезувальних інноваційних технологій фізичного виховання здобувачів вищої освіти є пріоритетним напрямком діяльності колективів науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти.

Загальноприйнятим синонімом терміну інновація є нововведення. Альтернативними його визначеннями є: інновація (із пізньолатинської

innovatio – оновлення, новизна, зміна) – це цілеспрямовані зміни, які вносять у середовище впровадження нові стабільні елементи, які викликають перехід системи з одного стану до іншого. Сьогодні є низка альтернативних визначень термінів «інновація», «інноваційна діяльність», «інноваційні форми, методи, прийоми, технології, методики». Окрема наука – педагогічна інноватика своїми завданнями має вивчення інноваційних процесів в освіті й вивчає процеси створення створення нового в системі освіти та педагогічної науки; сприйняття нового соціально-педагогічним співтовариством; застосування педагогічних новацій, а також система рекомендацій для теоретиків і практиків щодо пізнання інноваційних освітніх процесів та управління ними [10, С. 282]

У контексті освітньої діяльності (складовими якої є навчальна, наукова, інноваційна) ми визначаємо інноваційну форму як таку організацію змісту освітньої діяльності, яка найбільш ефективно сприятиме засвоєнню результатів навчання. Відповідно до чинного освітнього законодавства результатами навчання є знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів [7].

Сучасні дослідники розрізняють інноваційні форми проведення навчальних занять та інноваційні форми активізації пізнавальної діяльності студентів. До останніх відносяться: ґрунтовна мотивація до вивчення дисципліни загалом та конкретної теми зокрема; апелювання до вже набутого соціального досвіду молодих осіб; використання рейтингової системи з бонусами й заохоченнями (покараннями) для студентів; використання анаграм, рівнянь, чайнвордів, кросвордів, дидактичних ігор; застосування інтерактивних методик; проведення заходів з урахування міжнародних, європейських, вітчизняних пам'ятних дат і святкових подій; персоніфікація й театралізація у ході навчальних занять та позааудиторних заходів із дисципліни та ін. [9, С. 122].

Нормами чинного освітнього законодавства визначається, що освітній процес у закладах вищої освіти здійснюється за такими формами: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи. Основними видами навчальних занять у закладах вищої освіти є: лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття, консультація. Тому використання інноваційних форм роботи зі здобувачами вищої освіти здійснюється на лекційних заняттях, практичних, лабораторних. Оскільки навчальна дисципліна «Фізичне виховання» має практичне спрямування, для її опанування в навчальних планах технічних спеціальностей передбачаються практичні заняття, у ході проведення яких застосовуються форми групової роботи, інтерактивні вправи, заздалегідь підготовлені імітаційні та рольові ігри.

Це видається надзвичайно важливим в руслі реалізації принципу академічної свободи як самостійності й незалежності учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень,

встановлених законом [7]. Тому забезпечення академічної свободи викладачів та студентів уможлиблюється завдяки автономії закладу вищої освіти в розумінні його самостійності, незалежності і відповідальності в прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених законодавством.

На нашу думку, найбільш узагальненим критерієм класифікації інноваційних форм навчальних занять може стати їхній поділ на матеріальні й процесуальні (за критерієм змісту інновацій, залежно від предмету їхнього спрямування). Якщо для групи матеріальних інновацій форм навчальних занять буде характерним присутнє нововведення зовнішнього прояву цієї інновації («айстоппінг», «сторітелінг», «десант», «бульвар», «воркшоп», «букроссинг» та ін.), то для група процесуальних інноваційних форм буде спрямована на їхнє впровадження в освітню діяльність за допомогою конкретних методів, методик, прийомів їхньої реалізації.

Список літератури:

1. Решетник П.М. Професійна освіта і компетентність / П.М. Решетник, Н.Г. Батечко. *Науковий вісник Національного аграрного університету* Редкол.: Д.О. Мельничук відп. ред. та ін. К., 2005. Вип. 88 2005. 300 с.
2. Савченко О.В., Жалій Р.В. Використання допінгу й фармакології в сучасному світі. *Фізична реабілітації та здоров'язберігаючі технології : реалії і перспективи: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, 9 листопада, 2017 р. Полтава : ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка. С. 258-259.
3. Сидорчук Т. Використання диференційованих технологій навчання у фізичному вихованні студенток. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2014. № 1. С. 95-101.
4. Сисоєва С. О. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / С. О. Сисоєва. *Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз : [монографія] / [В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень та ін.]; за ред. В. Г. Кременя*. К. : Наукова думка, 2003. С. 449–564.
5. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. К.: ВД «ЕКМО», 2011. 320 с.
6. Скар О.М. Теоретична модель політичних компетенцій молоді / О.М.Скар. Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. К. : Педагогічна думка, 2009. С. 140-151.
7. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року в редакції від 01.01.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

8. Жалій Р. В. Застосування здоров'язберезувальних інноваційних технологій в освітньому процесі підготовки майбутніх фахівців з комп'ютерної інженерії. *Українська професійна освіта*. 2020. № 7. С. 88-96.
9. Здоров'язберезувальні технології в освітньому середовищі: колективна монографія /за заг. ред. Л.М. Рибалко. Тернопіль : Осадца В.М., 2019. 400 с.
10. Сущенко А.В. Перспективи спортивно-фізкультурної підготовки як інструменту самоосвіти фахівців гіподинамічних професій. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / редкол.: Т.І.Сущенко (голов. пед.) та ін. Запоріжжя. 2016. Вип. 51 (104). С. 281-286.

Психологічна готовність вчителя до педагогічної діяльності в інклюзивній освіті

Тонне Олена Шимонівна

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри

реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя

Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

Запорізької обласної ради

Головна роль в освітній практиці належить педагогу, саме його діяльність значною мірою визначає успішність та ефективність освітнього процесу. В Україні активно запроваджується зарубіжний досвід підготовки педагогів до інклюзивної освіти та розробляються і апробуються власні наукові підходи, спрямовані на розв'язання різних аспектів цього завдання (В. Коваленко, А. Колупаєва, І. Кузава, О. Мартинчук, В. Тарасун, А. Шевцов, М. Шермет, Д. Шульженко та ін.).

Інклюзивна освіта передбачає спільне навчання дітей з особливими освітніми потребами і нормально розвинутих однолітків в межах одного класу за різними освітніми маршрутами. В. Бондар наголошує, що інклюзивна освіта – це доступність освіти для всіх, у тому числі й дітей із особливими освітніми потребами, а інклюзивні підходи до їхнього навчання і виховання можуть забезпечити їм досягнення успіху та можливість кращого життя [1]

Загальне поняття «діти з особливими освітніми потребами» стосується тих дітей, чиї освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Це поняття охоплює дітей з особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально вразливих груп. У сучасній системі освіти України співіснують три основні моделі навчання дітей з особливими освітніми потребами: медична, нормалізації (інтеграції) і соціальна (інклюзія). Медична модель передбачає необхідність навчання дітей з особливими освітніми потребами у спеціальних закладах освіти. Друга модель, інтеграція, забезпечує доступ до навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах з урахуванням адаптації до існуючих умов. Інклюзія, яка заснована на ідеях створення єдиного освітнього середовища для гетерогенної групи, передбачає розвиток загальної освіти в плані пристосування до різноманітних потреб усіх дітей.

У період реформування освітньої системи, тобто перехід до інклюзивної моделі освіти, особливу значущість набуває ступінь готовності педагога до професійної діяльності в нових умовах від якої безпосередньо залежить якість цієї діяльності. Поняття «готовність» розглядається науковцями з кінця 50-х років минулого століття, і на сучасному етапі існують різні погляди на її зміст і структуру. Загалом, готовність – це активно-дієвий стан особистості та її певна поведінка, що мобілізує сили з метою виконання будь-якого завдання для досягнення необхідного результату, в якому і визначається успішність активності особистості [5].

Аналіз наукової літератури з проблеми готовності до професійної діяльності показав, що існують різні підходи до вивчення готовності до професійної діяльності:

1) функціональний підхід, де готовність є особливим психологічним станом (Е. Ільїн, А. Прангішвілі, А. Пуні, Д. Узнадзе та ін.);

2) особистісний підхід, що трактує готовність як стійку характеристику особистості, що виражається в прояві індивідуальних якостей, які сприяють ефективному здійсненню діяльності. (Н. Кузьміна, А. Леонтьєв, В. Сластенін та ін.);

3) особистісно-діяльнісний підхід, коли готовність розглядається як поєднання властивостей особистості та готовності людини до виконання необхідних дій і виражається в цілісному прояві всіх сторін особистості, що дозволяє їй ефективно виконувати свої функції (М. Дяченко, І. Зимня та ін.) [7].

Отже, більшість науковців підкреслює, що психологічна готовність включає в себе, з одного боку, запас професійних знань, умінь і навичок; з іншого - риси особистості: переконання, педагогічні здібності, інтереси, професійна пам'ять, мислення, увага, педагогічна спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, що забезпечать успішне виконання професійних функцій [3].

Таким чином під психологічною готовністю особистості ми розуміємо певний психічний стан, який виникає внаслідок виконання професійної діяльності та має структуру, яка складається з когнітивного, особистісного та мотиваційного компонентів.

Готовність до діяльності в умовах інклюзії є різновидом професійної готовності педагога та передбачає сформованість у нього необхідних професійних компетенцій та особистісних якостей.

Розроблення нових підходів до формування готовності до професійної діяльності й професійних компетенцій у рамках інклюзивної освіти було розглянуто такими вченими, як Л. Будяк, Л. Вавіна, І. Зверєва, Т. Ілляшенко, Н. Мірошніченко, Н. Софій. Протягом останніх років презентовано ряд досліджень психологів та педагогів, присвячених проблемам: підготовки кваліфікованого педагога до роботи в умовах інклюзії (В. Бондар, В. Бочарова, І. Демченко, А. Капська, В. Синьова, С. Харченко); готовності майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища та її структури (С. Альохіна, Ю. Шуміловська, О. Мартинчук, В. Хитрюк, Ю. Бойчук, О. Микитюк та ін.).

Розглядаючи готовність до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти В. Хитрюк виділяє поняття «інклюзивна готовність», яке визначається як «складна інтегральна якість особистості, яка змістовно має прояв через комплекс компетенцій і визначає можливість ефективної професійно педагогічної діяльності в актуальних умовах» [8]. Структура інклюзивної готовності, на думку цього автора, має такі компоненти: когнітивний, емоційний, комунікативний та рефлексивний. «Кожен структурний компонент інклюзивної готовності педагога змістовно представлений комплексом академічних, професійних та соціально-особистісних компетенцій та віддзеркалює

полісуб'єктність інклюзивного освітнього середовища» [8]. У змісті емоційного компоненту автор особливо підкреслює значення толерантності як однієї з провідних ознак особистості педагога інклюзивної освіти.

Більшість науковців розглядають компетентність педагога загальноосвітнього закладу в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами як фактор успішності реалізації інклюзивної освіти. У готовності педагога до такого виду діяльності вчені вважають важливим розглядати особистісний (з точки зору ставлення до дитини) компонент, показниками якого є усвідомлення педагогом важливості процесів інклюзії, власного ставлення до людей з особливими освітніми потребами та готовність до перегляду своїх поглядів. Таким чином, особистісний компонент зумовлює ефективність психолого-педагогічного супроводу навчання дитини з особливими освітніми потребами в системі інклюзивної освіти.

У працях Л. Коваль, А. Колупаєвої, І. Малишевської, Г. Нікуліної, П. Таланчук та інших науковців інклюзивне освітнє середовище розглядається як таке, що забезпечує всім суб'єктам освітнього процесу можливість для ефективного саморозвитку, передбачає розв'язання проблеми освіти дітей та молоді з особливими потребами шляхом адаптації освітнього простору до потреб кожного учасника освітнього процесу, охоплюючи реформування цього процесу, методичну гнучкість і варіативність, сприятливий психологічний клімат в навчальному колективі і закладі, обладнання приміщень для потреб усіх учасників, що забезпечує їх повну участь в освітньому процесі [2,4].

Вчені наголошують на актуальності проблеми створення психологічно комфортного освітнього середовища в умовах запровадження інклюзивної освіти, тому що діти з особливими освітніми потребами входять до групи ризику схильності до насильства з боку однолітків. Цим зумовлена важливість формування толерантного ставлення до учнів з особливими освітніми потребами у педагогів, оскільки саме від них залежить створення безпечного психологічного середовища в освітньому просторі закладу. Емоційне сприйняття дитини з особливостями розвитку розглядається вченими як базовий компонент, який має вплив на ефективність діяльності педагога. «Емоційне сприйняття має професійний «бар'єр» - вчитель психологічно не сприймає ту дитину, в успішності навчання якої він не впевнений. Він не знає, як оцінювати її індивідуальні досягнення, яким чином перевіряти її знання» [8].

Таким чином, автори визначають чітку залежність емоційного прийняття вчителем учня від рівня його педагогічного оптимізму, мотивованості на роботу та професійної компетентності.

Аналізуючи проблеми готовності педагогів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища з точки зору компетентнісного підходу, деякі дослідники вводять термін «інклюзивна компетентність». Інклюзивна компетентність розглядається як складова професійної компетентності педагогів, яка дозволяє їм здійснювати педагогічну роботу з учнями з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. Такий підхід ми бачимо і в професійному стандарті вчителя, прийнятому наприкінці 2020 року, в якому інклюзивна компетентність є складовою професійної компетентності

вчителя. Відповідно до цього документу, інклюзивна компетентність педагога це здатність:

- створювати умови, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища;
- до педагогічної підтримки осіб з особливими освітніми потребами;
- забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного учня, залежно від його індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів [6].

Наведений аналіз наукових точок зору на природу готовності до діяльності та психологічної готовності до діяльності в інклюзивній освіті зокрема, дозволяє визначити останню як інтегративне утворення особистісних характеристик суб'єкта (професійно-важливих знань, мотивів, установок, стосунків та властивостей), яке забезпечує спрямованість та можливість вирішувати задачі освітньої інклюзії здобувачів освіти та формується в результаті спеціально організованого навчання. Оскільки вона є різновидом психологічної готовності до педагогічної діяльності в загальному розумінні, то остання розглядається нами як фундамент психологічної готовності до педагогічної діяльності в інклюзивній освіті.

Список літератури:

1. Бондар В.І. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Київ : «Україна», 2004. 152 с.
2. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
3. Кондрашова Л. В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності. Київ : «Вища школа», 1987. 56 с.
4. Малишевська І.А. Інклюзивне освітнє середовище: генеза поняття. Особлива дитина: навчання і виховання, 2016. №3. С. 19–26.
5. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ : Знання, 1989. 198 с.
6. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Вид. офіц. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf (дата звернення: 15.02.2023).
7. Сімко Р. Т. Поняття готовності до професійної діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки. Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ : Інститут психології ім. С. Костюка НАПН України, 2011. Вип. 13. С. 415–425.
8. Хитрюк, В.В. Інклюзивна готовність педагога: мотиваційно-когнитивний компонент. Веснік МДПУ ім. І. П. Шамякіна. – 2015. – №1 (45). – С. 98-103.

Дослідження психологічної готовності юнаків та дівчат до шлюбу

Чепеленко Юлія Іванівна

Магістр. Психолог, вихователь

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

Новоселівський ліцей Нововодолазької селлищної ради Харківської області

Науковий керівник

Жванія Тарас Валеріанович

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, доцент кафедри психології ХНПУ імені Г.С. Сковороди, заступник з навчальної роботи декана факультету соціальних і поведінкових наук

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

Суспільство, яке прагне економічного розвитку і процвітання, має бути зацікавлене в міцній та здоровій сім'ї. Зміни, які відбуваються в Україні сьогодні, стосуються і проблем сім'ї, повернення її цінностей, як запоруки існування держави, її благополуччя.

Одруження – зважений крок у житті кожної людини. Але, на жаль, молодими людьми іноді приймається необдумане рішення про вступ у шлюб. При цьому вони не усвідомлюють відповідальності, прийнятої на себе, не навчившись ефективно поводитися зі своїм партнером. Адже статистика розлучень хоч і зазнає спаду, проте не значного. Так, згідно даних Державної служби статистики України кількість шлюбів за 2019 рік – 237 858, а розлучень - 138 005. Однак, у 2018 році кількість розлучень складала 153 949, в той час як укладено шлюбів було 228 411. Тобто, порівнюючи 2019 рік з 2018 роком ми бачимо, що кількість розлучень дійсно зменшилася на певний відсоток, але ці кілька відсотків, які насправді не вселяють великої надії [1]. У п'ять разів більше шлюбів ніж розлучень зареєстрували наші органи державної реєстрації актів цивільного стану протягом минулого року. Так, за цей період уклали шлюб 167 974 пари молодят. А кількість розірваних шлюбів у 2020 році склала 28 929. А від початку 2021 року офіційно свої стосунки оформили 112 675 пар. Розірвали ж шлюб 16 018 пар. Тобто, за 7 місяців 2021 року органи ДРАЦС України у разів частіше реєстрували шлюби, ніж розлучення [2]. Ось, у 2022 році 217 800 закоханих пар офіційно стали чоловіком та дружиною. Протягом 2022 року в Україні зареєстрували 17 893 розлучення подружніх пар. Таким чином, у 2022 році одружень було більше, ніж розлучень, на що могла вплинути ситуація в країні [3].

Тобто, очевидний вплив на життя окремої особистості та на суспільство має сім'я. Вона являє собою важливий елемент соціальної ситуації розвитку кожної людини, який забезпечує як особистісний розвиток окремої людини, так і відіграє визначну роль у формуванні патогенних ситуацій та психічних порушень. Психологічно здорова особистість може бути вихована тільки у відповідному оточенні.

А сучасні тенденції демократизації, технократизації, індивідуалізації, емансипації та ін. призводять до змін ставлення молоді до ролі шлюбу і сім'ї в житті людини. Виникає більше сумнівів: «чи створювати сім'ю, вступати до шлюбу?» Найчастіше вони вважають за краще спочатку вирішувати власні професійні проблеми, сімейне життя відкладаючи «на потім», що підтверджується статистичними даними: на початку 2000-х молодь йшла до ДРАЦСу у 20-23 роки, то зараз середній вік реєстрації першого шлюбу для жінок в Україні – 25 років, а для чоловіків – 28 років.

Так, нинішній стан української сім'ї привертає до себе увагу фахівців не тільки через напружену демографічну ситуацію. Чи не менше турбує також інше: зміна позиції сім'ї в сучасній системі цінностей, серйозне зниження значущості для особистості різноманітних сторін сімейного життя. Образ чоловіка, дружини представлений досить стереотипно, в основному, негативно [4].

Подібний занепад цінностей здатний привести до подальшого скорочення нації, особливо в разі невжиття певних заходів. Тому потрібна зміна сформованих настанов, формування позитивного образу сім'ї.

Тому, актуальність нашого дослідження обумовлена вивченням питання необхідності відродження сімейного інституту, підготовки особистості до майбутнього створення сім'ї, розуміння які складові сімейного життя необхідно сформувати, а які залишити.

Готовність до сімейного життя є якістю особистості молодої людини, найважливішим показником в її соціальній зрілості, психічного здоров'я. Відсутність у людини даної якості свідчить про її нестабільність і особистісну, і суспільну. Локалізувати дану проблему потрібно вже в юнацькому та ранньому молодому віці, коли відбувається сприйняття, формування ціннісних настанов. У навчальному закладі на рівних правах з ходом вирішення інших завдань важливо реалізувати завдання з педагогічного забезпечення процесу становлення готовності до сімейного життя молодих людей.

Мета нашого дослідження – вивчити сутність психологічної підготовки дівчат та юнаків до сімейного життя, розробити програму підготовки до шлюбу і сім'ї.

Необхідний базис сім'ї – це вміння створювати сімейні відносини, не втрачаючи власної індивідуальності, з одного боку, і не нав'язуючи її оточуючим, з іншого боку. Задовольняти потребу в психологічній близькості не за рахунок розчинення особистості одного в особистості іншого партнера, а шляхом формування поваги до себе, до членів сім'ї, знаходити контекст взаємодії, спілкування, взаємоповаги, а також вміти працювати над собою і відносинами [5].

Таким чином, готовність юнаків і дівчат до сімейного життя передбачає сформованість і розвиток конструктивних шлюбно-сімейних настанов, посилення орієнтації на сімейний спосіб життя, оволодіння знаннями, вміннями і навичками, пов'язаними зі створенням гармонійних шлюбно-сімейних відносин.

У багатьох державах встановлена реєстрація шлюбу, яка, як правило, тягне укладення шлюбного контракту. В Україні шлюбні відносини виконуються на

добровільності, тобто «згода тієї чи іншої особи на вступ в шлюб передбачає її вільне, усвідомлене волевиявлення укласти союз з конкретною людиною, намір створити з ним сім'ю» (Ст. 24 Сімейного кодексу України). Дійсним є шлюб, зареєстрований в державних органах цивільного стану. Зареєстроване подружжя має рівні права та обов'язки у всіх аспектах шлюбних відносин, а також усіх матеріальних аспектах (Ст. 21 Сімейного кодексу України) [6].

Теоретичний аналіз літератури демонструє, що створених робіт, які спрямовані на вивчення рівня психологічної готовності дівчат, юнаків до шлюбу, зараз недостатньо. Можна умовно позначити три ключові напрямки досліджень. Найбільш часто, звичайно ж, питання про готовність до укладення шлюбу виникає в рамках розгляду проблеми підготовки сучасної молоді до шлюбу (Дубровіна І.В., Гребенников І.В., Козлов М.І., Торохтій В.С., Разуміхіна Г.П. та ін.) [7]. Другим напрямком вважати можна дослідження проблем у віковому розвитку особистості (Еріксон Е., Крайг Г., Абрамова Г.С. та ін.). Напрямок третій – дослідження окремих аспектів сімейного життя, наприклад, періодизація сімейного життя, комплекс умов благополучного шлюбу, «правильного» вибору партнера, причини і особливості різних подружніх конфліктів (Сисенко В.О., Обозова А.М., Шапіро Б.Ю.). При цьому варто звернути увагу на те, що тільки в ракурсі підготовки молоді до шлюбу питання про психологічну готовність ставиться безпосередньо як проблема, в інших напрямках цієї теми стосуються лише опосередковано [8].

Аналіз літератури показав, що психологічною готовністю до створення сім'ї включається педагогічна грамотність, сексуальна вихованість, господарсько-економічні навички та вміння.

Психологічна готовність до шлюбу як особистісне новоутворення пов'язане з такими психологічними новоутвореннями юнацького віку, як готовність до самовизначення: життєве і професійне, а так само в технології реального усвідомлення комплексу ціннісних орієнтирів, на які юнаки та дівчата могли б спиратися, створюючи свою сім'ю. Формування ціннісних орієнтирів відбувається ще в дитячому віці і триває на етапі навчання у вищих навчальних закладах.

З метою поширення психологічних знань, нами було проведено дослідження готовності юнаків та дівчат до шлюбу.

Вибірку склали молоді люди, 34 досліджуваних, віком 15-25 років (дівчат – 22 (64,7 %), хлопців – 12 (35,3 %)). Опитування відбувалося онлайн на сайті «Online Test Pad».

У дослідженні застосовувалися наступні методики: тест-карта оцінки готовності до сімейного життя (Юнда І.Ф.), анкета «Моральна готовність до шлюбу» (Погодіна Е.К.) та морфологічний тест життєвих цінностей Сопова В.Ф. та Карпушиної Л.В.

Результати тест-карти оцінки готовності до сімейного життя молоді дозволили отримати наступну картину (табл.1).

Таблиця 1.

Результати оцінки готовності молоді до сімейного життя

Рівень готовності до сімейного життя	Дівчата	Юнаки	Всього
Високий	14 (63,6 %)	6 (50 %)	20 (58,8 %)
Середній	4 (18,2 %)	4 (33,3 %)	8 (23,6 %)
Низький	4 (18,2 %)	2 (16,7 %)	6 (17,6 %)

Високий рівень спостерігається 41,2 % дівчат та 17,6 % юнаків, що говорить про високий ступінь усвідомленості молодими людьми особливостей шлюбно-сімейних відносин. Середній рівень у 11,8 % юнаків та дівчат, що вказує на достатні уявлення про шлюб і сім'ю, але вони ще не повністю готові до сімейного життя. Недостатня підготовленість (низький рівень) до сімейного життя була виявлена у 11,8 % дівчат і 5,8 % юнаків. Дані молоді люди потребують формування позитивних уявлень про шлюб і сім'ю, а також формування цінностей сім'ї.

Таким чином, отримані дані вказують на те, що більша половина досліджуваних мають усвідомлені уявлення про шлюбно-сімейні стосунки. Слід зазначити, що відсоток дівчат підготовлених до сімейного життя вище, ніж у юнаків. Можливо, це обумовлено тим, що дівчата з раннього дитинства відчують більший інтерес до сім'ї, відносин статей. Третина опитаних потребують формування готовності до сімейного життя.

Отримані результати анкетування «Моральна готовність до шлюбу» представлені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Результати анкетування «Моральна готовності до шлюбу»

Показники моральної готовності	Опис	Дівчата	Юнаки	Всього
менше 50%	низька моральна готовність до сімейного життя	6 (27,3 %)	6 (50 %)	12 (35,3 %)
50 - 80%	середня моральна готовність до сімейного життя	11 (50 %)	3 (25 %)	14 (41,2 %)
81 - 100%	висока моральна готовність до сімейного життя	5 (22,7 %)	3 (25 %)	8 (23,6 %)

Так, було виявлено, що половина опитаних юнаків (17,6 %) та третина дівчат (17,6 %) мають низьку моральну готовність до сімейного життя. Середню

моральну готовність до сімейного життя мають інші 8,8 % юнаків і 32,4 % дівчат. Високу моральну готовність мають 14,7 % дівчат та 8,8 % хлопців.

Таким чином, аналізуючи отримані результати дослідження, можна зробити наступні висновки. Більше половини опитаних мають усвідомлені уявлення про шлюбно-сімейні стосунки і третина випробовуваних не готові до сімейного життя. Також виявлено, що відсоток дівчат підготовлених до сімейного життя вище, ніж у юнаків. Можливо, це обумовлено тим, що дівчата з раннього дитинства відчувають більший інтерес до сім'ї, відносин статей. Отже, опитані потребують формування готовності до сімейного життя.

У таблиці 3. наведені результати морфологічного тесту життєвих цінностей Сопова В.Ф. та Карпушиної Л.В.

Таблиця 3.

Результати дослідження життєвих цінностей юнаків та дівчат

Сфери життя	Дівчата	Юнаки	Всього
Сфера професійного життя	6 (27,3 %)	6 (50 %)	12 (35,2 %)
Сфера освіти	7 (31,8 %)	3 (25 %)	10 (29,4 %)
Сфера сімейного життя	5 (14,7 %)	2 (16,7 %)	7 (20,6 %)
Сфера захоплень	2 (9 %)	-	2 (5,9 %)
Сфера фізичної активності	1 (8,6 %)	1 (8,3 %)	2 (5,9 %)
Сфера громадської активності	1 (8,6 %)	-	1 (3 %)

Виходячи з даних таблиці, у дівчат та юнаків переважають цінності професійної сфери (27,3 %; 50 %) та сфери освіти (31,8 %; 25 %).

Сімейні цінності у дівчат та юнаків розташовані на третьому місці – 14,7 %, 16,7 % відповідно.

Сфера захоплень (9 %) та громадської активності (8,6 %) виявлена лише у дівчат.

Цінності фізичної активності в однаковій мірі виражені у дівчат (8,6 %) та хлопців (8,3 %).

Таким чином, ми можемо говорити про те, що більшість молодих людей віддає перевагу професійному розвитку, освіті, а не сім'ї.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, нами була розроблена програма психолого-педагогічної підготовки юнаків та дівчат до сімейного життя. Дана програма сприяє набуттю молодими людьми вміння і бажання будувати своє життя на основі загальнолюдських духовних цінностей; вміння будувати відносини з протилежною статтю; знань норм культури поведінки в сім'ї; усвідомленню відповідальності у сім'ї та сімейному житті; ознайомленню з історією створення сім'ї, основами створення сім'ї, правами та обов'язками подружжя, сценаріями родинного життя; набуття вміння будувати взаємини з протилежною статтю, ефективно спілкуватися, конструктивно вирішувати

конфліктні ситуації; усвідомленню своєї відповідальності перед суспільством в питаннях створення сім'ї та вихованні дітей.

Список літератури

1. Шлюби VS розлучення: В Мін'юсті озвучили радісні дані. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/4/7239432/> (дата звернення: 03.03.2023).
2. Міністерство юстиції України. URL: <https://www.facebook.com/minjust.official/posts/1127373427684333> (дата звернення: 03.03.2023).
3. Скільки розлучень було в Україні за 2022 рік і де найбільше. URL: <https://nashkiev.ua/news/skilki-rozluchen-bulo-v-ukraini-za-2022-rik-i-de-naibilshe> (дата звернення: 03.03.2023).
4. Магдисюк Л. І., Т.І Ц. Фактори, що обумовлюють психологічну готовність молоді до шлюбно-сімейних відносин. Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. 2020. № 52. С. 67–70.
5. Федоренко Р. П. Федоренко Психологія сім'ї. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
6. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
7. Дейниченко Л. М., Качило А. Е. Особливості психологічної готовності до шлюбу в юнацькому віці. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. № 4. С. 102–106.
8. Тихоненко Н. І. Статеві відмінності у готовності до шлюбу старшокласників. Психологія і особистість. 2021. Т. 1 (19). С. 183–195.

Modern three-dimensional modeling, technologies and methods of visualization of the city

Gaziyeva Pervane Chingiz

Senior Lecturer

Azerbaijan University of Architecture and Construction

(Azerbaijan, Baku)

This article discusses of the most prevalent methods that take advantage of current technology. Automatic building identification, data extraction, 3D modeling, and visualization are crucial for a range of applications, including cadastre, urban and rural planning, change detection, mapping, updating geographic information systems, monitoring and navigation. This methods introduces advantages into the remote sensing data collection process owing to internal faults, viewpoint discrepancies, and the complicated form and size of the environment and buildings.

Key words: 3D Scanners, LIDAR, DIM, 3D Modelling, Visualization

In recent years, the three-dimensional model of the city has become important for various fields, such as urban planning, improvement of navigation systems, visualization of tourist and historical sites. Three-dimensional modeling of urban areas makes it easier to understand and explain the complexity of the urban structure. Some processes in urban planning, such as the application of three-dimensional models of buildings or walking to virtual attractions, are demonstrated using LIDAR and DIM data. With the exception of recent advances in image processing, advances in computer graphics have made it easier to create automated algorithms to create accurate 3D models based on the overlay of numerous 2D image data obtained from aerial platforms. These methods use a dense image matching (DIM) algorithm to create a textured three-dimensional point cloud of the space or desired object. DIM is a cost-effective method compared to other methods based on sensor data forms, such as lidar. The listed stages cover the general process of building detection and 3D modeling: 1) data collection and creation of features; 2) classification method; 3) building detection; 4) segmentation of the roof of the building; 5) 3D modeling and visualization [1].

Most of the methods used to automatically detect buildings using laser scanning data use classification approaches to distinguish buildings from other objects. The methods are usually applied by removing the surface using a filtration algorithm. After that, the most important issue is the separation of buildings from trees. Commonly used functions and attributes for detecting buildings include: terrain texture and surface roughness, reflection data from images and laser scanners, differences between data from the first and last laser scanner, shape and size of objects. Predefined segments and attributes calculated for individual pixels are presented as input data for the classification method. Depending on the information source used, building detection methods are mainly divided into three categories [2]: 1) The use of aerial and satellite imagery data, 2) The use of three-dimensional data, 3) The use of both data sources. However, the two main disadvantages of using data from multimodal sources (for

example, Lidar and images) are the problems of increasing the cost of collection and processing. As a result, cadastral maps often take into account only one type of information. To do this, numerous indexes and attributes are identified in order to effectively distinguish them from other urban objects, such as buildings, plants and land. Here, depending on the data used (DIM and Lidar) of point clouds, a normalized vegetation index (NDVI) is calculated and a normalized digital surface model (nDSM) is created [3].

Many buildings consist of rectangular sections. Therefore, the shape of the building can be described as rectangular or polygonal. The building segmentation process provides areas without direct boundaries resulting from data changes. If there are small depressions and protrusions in the contour of the building, short edges are removed by changing the contour of the object by generalization. Rectangular sections can be added or removed, provided that the object in the area is changed as little as possible. The generalization process is repeated until all short edges are corrected. The boundaries of buildings removed from the classification process are slightly expanded to correct the erroneous Lidar or DIM point cloud. Then the process of segmentation of the roof of the building is performed for each three-dimensional point cloud of all buildings. The RANSAC and Hough methods are the most widely used methods for detecting the Earth's surface using three-dimensional cloud points. The corresponding boundaries are drawn to create connected 3D polygons on each detected plane. The corresponding 3D model of the building can be obtained after the normalized values of the height of each polygonal hill are available.

Automatic building detection and 3D modeling play a stable, important and significant role in various fields and applications. In general, modern technologies stimulate the development of the entire workflow. There are two main emerging technologies in the field of three-dimensional modeling and visualization of urban areas and building models:

- 1) New sensors of various types that can provide a lot of information (for example, hyperspectral lidars and DIM point clouds).
- 2) Advanced techniques such as deep machine learning schemes.

As a result of collecting data from LIDAR, DIM and other types of sensors, 3D modeling, 3D reconstruction and visualization of building models are possible. The sharing of LIDAR data and images and other sensors, especially in urban areas, is well suited for operational planning and visualization. The texture of various objects (for example, the coating of objects, the use of materials in certain programs) creates a more realistic impression and increases the amount of modeling work. In particular, you can use sequences of images obtained using texture processing (UAV and UAV Map). It is possible to reconstruct both the location and the trajectory of the sensor using a sequence of images. In the future, 3D modeling and visualization of the terrain will also contribute to the implementation of the "Smart City" concept and BIM projects.

Literature

1. Billen, R., & Yatskiv, I. (2014). *3D City Models and urban information*. France: EDP Sciences.

2. Maltezos, E. D. (2019). *Building extraction from LIDAR Data applying deep convolutional neural networks*. IEEE Geoscience and Remote Sensing Letters (GRSL)
3. <https://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/85179/70-72.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Implementation of the electronic land registry information system in Azerbaijan

Ganiyeva Sachli Abdulkhag gizi

Jabiyeva Telli Elshad gizi

Azerbaijan Architecture and Construction University

Baku city, A. Sultanova 11

Annotation. Thanks to electronic cadastral accounting works, which are important projects in land management, land fund management in the country is carried out on a scientific basis. When cadastral accounting works are carried out, it is determined that the lands are municipal, state or private lands. All this makes it possible to adapt the state control over the lands to the principles of the modern era.

As a result of the electronic cadastral accounting of lands, information about the state of land use according to its purpose is obtained more conveniently and more accurately. All these data can be used by the relevant central and local executive authorities within the framework of the Land Electronic Cadastre Accounting Information System program.

Key words. land cadastre, electronic cadastral accounting, digital cadastral map, land quality index.

Introduction. The creation of the electronic land cadastral accounting information system and the compilation of the digital cadastral map are carried out by the State Committee on Property Issues of Azerbaijan Republic in accordance with the established rules. As a result of the creation of the Electronic Land Cadastre Accounting System, the inconsistencies between the indicators in the documents of the land and the indicators of the actual location have been eliminated and the problems related to the cadastral maps have been resolved. The goal of creating a system and drawing up a digital cadastral map is to correctly determine and reflect in the system the geometric dimensions, borders, configuration of all land plots, regardless of the type of ownership and purpose, as well as the changes in the quantitative and qualitative indicators of land in agricultural areas, in order to ensure the efficient use of land. The main goals of this system are to control the use of lands in accordance with their purpose and legal regime and their protection, to create a foundation for the efficiency of measures taken in the direction of restoring and increasing soil fertility, to determine the quantitative indicators of land resources by types of ownership, and to draw up a land balance based on accurate data.

The creation of the Electronic Land Cadastre Accounting System and the creation of a digital cadastral map are carried out in the following order:

- preparatory works;
- field research, determination of vectorized map materials in kind and field geodetic surveying;
- control of the quality of the results of the measurements carried out in field and camera conditions and the collected cadastral data;

- development of projects for territorial units related to identification and elimination of inconsistencies between the spatial indicators in the documents on land plots and the spatial indicators of the actual location of the land;

- formation of the data stored in the state registers and cadastres related to land and obtained as a result of the implementation of the planned measures by entering into the system, as well as when changing the quantitative and qualitative indicators of land, measures are introduced that lead to a change in the qualitative indicators of land, and the results of monitoring carried out in order to determine the state of land use. into the system, integration of the system into the unified state real estate cadastre and state real estate register and the creation of a digital cadastral map;

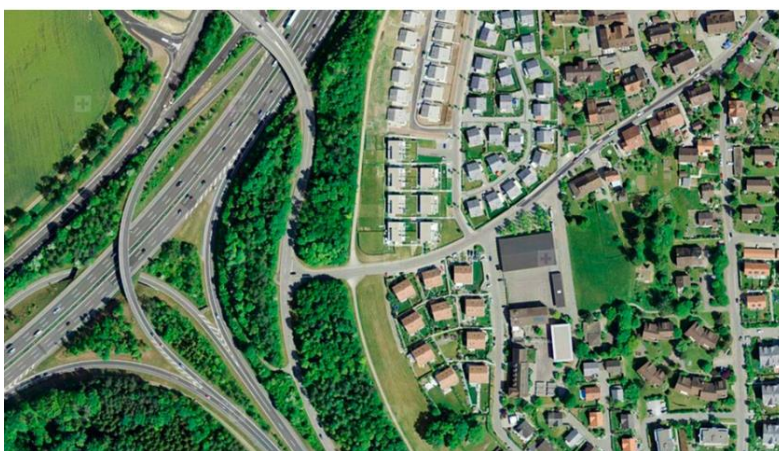
On the map within the boundaries of territorial units contains information provided for by the "Rules for compiling maps of territorial units, administrative-territorial districts and regional administrative-territorial districts of the Republic of Azerbaijan", approved by Resolution No. 218 of the President of the Republic of Azerbaijan dated February 10, 2010, as well as existing streets, squares, cul-de-sacs, alleys, borders of homesteads, lands for the construction of settlements and settlement territorial units, lands of the reserve fund of the corresponding municipal formations, land plots on which buildings and structures are located, relief elements (parks, bushes, forest belts), engineering communications and structures, hydrographic elements (rivers, lakes, ditches, cisterns) and the boundaries of agricultural land (land) (indicating the area of irrigated land), forests, trees, field protection, irrigation forest belts, non-agricultural target contours of land plots are determined by field geodetic research. Data characterizing the qualitative indicators of land are entered into the system based on the results of studies carried out within the time frame and in the manner established by the Law of the Republic of Azerbaijan "On State Land Cadastre, Land Monitoring and Land Management" is updated and provided relevance.

With the organization of the Land Electronic Cadastre Accounting system, information on the borders, geometrical dimensions, economic assessment and valuation of all lands, regardless of their designation and type of ownership, has been included in the electronic database. In addition, maps are drawn which allow to determine the relief of the land and the degree of inclination. By specifying the territory, area and borders of the lands in the municipality's account, the use of these territories in accordance with their purpose and legal regime is ensured.

With the help of this system, the illegal use of land in addition to the land owned by the owners is eliminated. When the inconsistencies are eliminated, if there is a change related to the land plots, the documents related to those lands are also changed. If, as a result of the investigation, it is found that the actual dimensions of the land are less than those indicated in the document, then the actual dimensions of the land are recorded in the new documents, but the written consent of the owner, user or lessee is obtained for this. If it is determined during the investigation that the actual area of the land is more than what is indicated in the document, then the excess land area is considered as an occupied area, and the dimensions and ownership of the occupied land are shown in the Electronic Land Cadastre Accounting Information System.

The Land Electronic Cadastre Accounting Information System reflects the exact boundaries, ownership, category, fertility rate, salinization status, protection zones and other information of the land.

For the first time in the cadastral history of the cities of Baku and Sumgait, a detailed electronic cadastral database of both cities was created and their digital cadastral maps were compiled (Figure 1). In this database, detailed information about each land plot and the building on it has been collected. Here, information about all real estate objects in both cities, the area and dimensions of the land, communication lines, protection zones, the coordinates showing the location of the land, the designation, and the indicators characterizing the building on it are reflected. These indicators include the building's balance sheet, utility and supply condition, floor space, information on the technical passport of each apartment, year of operation, address, etc. belongs to.

Figure 1. Part of digital cadastral map of Baku

It has been almost 30 years since the electronic cadastral record of quantitative and qualitative indicators of lands in the occupied Karabakh and Eastern Zangezur economic regions of our republic, as well as land valuation, economic evaluation, etc. it is necessary to carry out land cadastre and land construction works (picture 2).

Figure 2. Construction and land cadastre work in Karabakh

The execution of these works will enable the determination of the borders of the administrative territorial units on the ground and the determination of the volume of

the land resources of the region within the established boundaries, according to their intended purpose and legal regime, in order to involve the lands in the economic circulation in those areas. Also, for the development of separate economic areas, it will create conditions for obtaining important information in the determination of their quantitative and qualitative indicators, in the planning of new settlements.

However, there is no inventory, mapping, and electronic database of agricultural land plots in these areas, and there is no state, municipal, and private ownership division of land plots. Therefore, unified cadastral accounting of real estate should be carried out in the liberated territories (including residential areas), accurate accounting of land (by quantity and quality, category and ugodias) should be carried out, a land cadastre should be created, and a digital topographic map of the region should be prepared. Thanks to this, accurate information about the dimensions of potential arable fields, pastures and hayfields will be determined, which will act as a necessary information base for effective planning of production in the agrarian field in the region and obtaining accurate forecast indicators, as well as for conducting land reform.

From April 2022, land surveying and land cadastre works are being carried out on lands freed from occupation by the State Service for Real Estate Affairs under the Ministry of Economy. As part of the occupied territories in the liberated areas, a total of 3,13,577 hectares of wild measurements were carried out in Jabrayil, Zangilan, Gubadli, Lachin and Kalbajar districts. Coordinates of destroyed settlements, agricultural lands, forests and other designated lands, as well as all components located within their boundaries are determined by specialists of the State Service with modern devices during field surveying.

The electronic cadastral accounting of the quantitative and qualitative indicators of land in the territories freed from occupation will enable the implementation of land reform, the formation of a unified state cadastre of real estate, the increase of the efficiency of the use of land and its protection, the management of land resources in a more advanced form through the application of modern technologies in land management.

The result. Lands whose fertility has been destroyed as a result of salinization, erosion and other effects are determined and recorded by field soil research carried out within the framework of cadastral works. In the future, it is planned to carry out recultivation works in order to restore the destroyed fertile soil and return it to the agricultural cycle.

It should be noted that the results of soil and geobotanical studies are included in the single electronic land cadastre accounting information system. After the survey work is fully completed, the data obtained will be compared with the pre-occupation survey data. With this, accurate information will be obtained about the damage caused to the land fund of Azerbaijan, the quantitative and qualitative indicators of those land areas. By entering all the data obtained within the framework of field surveying and research into a single electronic database (Electronic Land Cadastre Accounting Information System), the state strengthens the control over the lands and by organizing the efficient use of the lands, it will create conditions for the proper use of these lands.

Literature

1. Z.M.Alakhanov, D.S.Olimova., The state cadastre for the regulation of information resources for the formation and improvement - Educational Research in Universal, 2022.
2. M Kalantari, K Dinsmore, J Urban-Karr, A Rajabifard. A roadmap to adopt the Land Administration Domain Model in cadastral information systems. - Land use policy, 2015.
3. W.Effenberg. Spatial Cadastral Information Systems- 2001.
4. A.P.Karpik. Development of criteria for assessing the quality of cadastral data Izv. universities. Geodesy and aerial photography. 2013.
5. CADASTRAL INFORMATION SYSTEM. Gävle. Lantmäteriet, edition December 10th, 2009.
6. I.P.Williamson. Cadastres and Land Information Systems in Common Law Jurisdictions. 13 october 2015.
7. Pablo Bandeira, José María Sumpsi and Cesar Falconi. EVALUATING LAND ADMINISTRATION SYSTEMS: A COMPARATIVE METHOD WITH AN APPLICATION TO PERU AND HONDURAS. Universidad Politecnica de Madrid. July 2008.
8. W.W. Effenberg, S. Enemark, I.P. Williamson. Framework for discussion of digital spatial data flow within cadastral systems. - Australian surveyor, 1999.

Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference
The evolution of philosophy of science in recent decades
Copenhagen, Denmark
March 06 – 07, 2023

This collection is a set of abstracts of an international conference in which researchers in various fields took part. The materials are presented in the interpretation of the authors and are protected by copyright in accordance with the terms of the license Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License. Anyone can use these works in their research with the obligatory indication of authorship.

We recommend using the following quote:

Ryzheva N.O., Hryashchevskaya L.M. (2023). The role of the mythological component in the formation of proto-Ukrainian spirituality. Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference : The evolution of philosophy of science in recent decades. Copenhagen, Denmark, 06–07 March. Pp. 18-21 URL: <https://intersci.eu/events/the-evolution-of-philosophy-of-science-in-recent-decades/>

All materials were examined for formal features (formatting, language style, citations and references).

The editorial office did not always agree with the position of authors.

Contacts of the editorial office:

«InterSci»

E-mail: info@intersci.eu

URL: <https://intersci.eu>